

N U F U

CNRST/Université de Bamako - Université d'Oslo

BAMANANKAN MABEN

ka j̄esin karamogow ma

Youssoufou Diallo
Sékou Oumar Diarra
Amadou Tamba Doumbia
Gérard Dumestre
Mamadou Lamine Haïdara
Soumana Kanè
Mahamadou Konta
Mamadou Niakaté
Sidiki Simpara
Samba Traoré

EDITIONS DONNIYA

Bamako 2006

BAMANANKAN MABEN

ka nesin karamogow ma

Maquette et couverture: Éditions Donniya/Bamako

ISBN 2-911741-96-X

©Éditions Donniya, novembre 2006, Bamako Mali

Cité du Niger, BP 1273 Bamako, Mali

Tél. (223) 221 46 46 - 221 45 99 • Fax (223) 221 90 31

E-mail: imprimcolor@cefib.com • www.imprimcolor.cefib.com

Toute représentation, traduction ou reproduction, même partielle du présent ouvrage, par tous procédés, en tous pays, faite sans autorisation préalable est illicite et exposerait le contrevenant à des poursuites judiciaires.

Nin gafe in sebenna nininijekulu do de fe, min sigira sen kan Bamako (Mali Jamana) Kalansoba, ani Oslo (Norvege Jamana) Kalansoba ka jekabaara bolodalen do hukumu kono.

O jekabaara in nesinnen don « Kalan keli fasokanw na » ma.

Gafe in ye tigedaba fila ye. Folo be maben nebila kan, o ka lapini ye kalandenw ka se ka hakilijakabo ke u yere ka fota kan. Filanan be maben yere kan, o dabara ka maben kalancogo kura nogyaya karamogo bolo, walasa a ni kalandenw ka se ka sariyaw labange, minnu be bamanankan maben.

Gafe in kalanfeere sinsinnen don waleyali kan :

- ka denmisen bila a ka a hakili jakabo kan labencogo kan ;
- ka a lafaamuya donin donin ni pininkaliw, misaliw ani degeliw ye.

Kalansen minnu be nin gafe in kono, hakililabaara nafamabaw don, minnu be denmisen hakili dayelen kan siratige kan. Kalanden bena bo faamuyali kura minnu kan, olu ka kan ka tali ke fenw kan, a be se ka minnu kolosi kalanso kakan, du kono walima dugu kono. Karamogo be kalandenw deme fana, ka hakilijakabo nesin kumasenw ni dapew ma. Misali la, ni kalanden ye kumacogo minnu kolosi a lamini na, i n'a fo korogonmaw, kan togorew, dapew, walima dapekuluw, a te minnu don, a n'o lase kalanso kono, walasa ka baara ke o kan.

Ni i ko kalandenw ka bo nin hakililabaara in nun ma, fo karamogo ka kalandenw bila, u ka sariyaw, kan temesiraw, misaliw, danmakow, adw., ka olu soro u yere ma u dontaw kan. O la, karamogo be degeliw laben kalandenw ye. O degeliw be se ka ke kelennadegeli, kululadegeli, walima forobadegeli ye. U be se ka ke fana ni dalafoli ye, walila sebenni. O degeliw suguyaw ka kan ka caya. A dow be soro gafe in kono, nka u ka kan ka dafa ni karamogo ka labennenw ye. Karamogo be to fana, ka hakilijakabo, sebennidege, ani kunnasebennidegeli bo jogon koro.

Karamogo b'i sinsin kerengerennenya la, sebenni kadara kono, wolomali ni kulusigili kan. A be kalandenw bila ka togotaseben ni katimuw dilan, ani ka sosigili ke.

A ka ni, karamogo ka kalandenw bila, u ka misaliw jini, nka a k'i cogo don, sabu kalandenw be se ka misaliw soro, minnu tilennen don, ka a soro u nefoli man nogon. Misali la, samani siratige kan, ni kalanden ko a samanen don *n b'a dun* kumaseen kono, a ye tiye fo, nka a walanwalanni ka gelen, k'u ka kalan to nin hake in na.

Karamogo joyoro ye, k'i sinsin kalandenw yere ka kan foto kan, k'u deme ka kolosili ke, ka danfarasigi ke, ka sifoli ke, ka sariyaboli ke. Karamogo b'i jija, nin baara in ka ke ni minenw ye, minnu soroli man gelen, i n'a fo sebenfuranin labennen, sebennikelan, kemesu, walanba, adw.

Gafe in sebento, an y'an sinsin dapew kan, minnu lakodonnen don ka koro kalansow kono. Nka a wajibiyara an kan tuma dow la, ka maben dapew kura dow dilan, k'a da a kan u be fen min kofa, togo tun ma soru olu la. K'a da a kan fana, togo koro dow tun ma ben sen ma anw ka jate la, an ye togo were nini ka bila olu no na. O hukumu de kono, togo kura dow sorola, i n'a fo: *ladon, sementiyalan kerengerennen, cogoyasementiyalan*, adw. Gafe laban na, an ye maben dapew fara jagon kan, k'u koro di faransikan ni bamanankan na.

Tigedaba folo

Kalansenw labenna denmisenw kama, minnu be se kalanje ni sebenni na bamanankan na. O n'a ta bee, kalansen dow, walima u tigdaw, olu labennen don kalandenw kama, minnu ma se kalanje ni sebenni na folo. O kalansenw walima o tigdaw be se ka dalafo u ye.

Tigedaba in tilalen be dakun 16 ye. Karamogo wajibiyalen te, ka dakun kelen ban kalansen kelen kono. Karamogo de be kalansen danyoro dannatige ka ben kalandenw ka faamuyacogo ma.

Dakunw tigelen be ka ben ni wale kolomaw ye: ka tulon ke, ka jatemine ke, ka kolosili ke, ka segesegele ke, ka hakilijakabo ke, ka dapogonmani ke, ka sariyaboli ke, ka degeli ke, ka marali ke.

Tigedaba filanan

Tigedaba filanan dabora ka maben kalankecogo kura nogoya karamogo bolo, i n'a fo folo ta kera cogo min. Tigedaba folo dabora ka denmisen deme, a k'a hakili jakabo kumakan bolofarabaw kan (dapew, kumase, koro, sebenni, sariyaw, kan korotacogo...). Tigedaba filanan dabora ka sariyaw labange, minnu be bamanankan maben.

Kalansenkulu 12 de be nin tigdaba in kono. Kalansen kura 4 ani seginkanni 1 be kalansenkulu kelen kelen bee kono. O be ben kalansen 60 ma. Kalansenw dadalen be jagon kan cogo min na, karamogo man kan ka yeama don o la. Kalansen naani o kalansen naani, duurunan ye seginkanni ye, naani temenenw kan.

Maben dakunbaw segesegele don tigdaba filanan in kono (*tofo, wale, cogo, sementiyalan, nonabila...*). Dapew jeciw la jonjonw (*waletigi, dafa, mankutulan...*), ani dapew dilancogo were dow (*wale dorokolen, kobila dorokolen...*), olu fana segesegele don.

Bamanankan maben donniya bee te nin tigdaba in kono. Dakun minnu faamuyali ka gelen denmisenw ma, da ma se olu ma. Dakunw bee fana ma fesefese ka se u dan na. Baara fanba jessinna kumase ganani an dapew sebencogo sariyaw ma. An k'a to an hakili la, ko jinini temenen minnu kera kalandenw ka fili ketaw kan kunnasebenni na, o jininiw y'a jira, ko fili minnu la fanba sorola kan mabencogo faamuyabaliya de fe.

Dakun 6 be seginkanni kalansen kelen kelen bee la:

1. Karamogo be masalabolo seben walanba kan. Kalandenw b'a kalan u da jukoro. O ko kalandenw b'a kalan k'u kan korota, kumase kelen kalanden kelen.
2. Degelikulu folo be ke sababu ye, ka geleya yelenw labo kalandenw fe.
3. Kalandenw be kumase dilan u yere ye geleya yelenw kan.
4. Karamogo be kumase werew seben walanba kan, kalandenw be olu segesege.
5. Kalandenw be kumase dilan, k'u bayama, k'u jidi.
6. Karamogo be kalandenw bila, u ka masalabolo seben u ka kaye kono. A be se fana ka degeli sebenta werew boloda.

« Kalan keli fasokanw na », o nɛniniɛkulu do de ye nin gafe in sɛbɛn. Jekulu in sigira sen kan Bamako (Mali Jamana) Kalansoba, ani Oslo (Norvège Jamana) Kalansoba fɛ, k'a nɛmɔgɔya di Drisa Jakite ni Ingse Skattum ma. Norvège (Norwezi Ninini ni Kalanko Jekulu Yiriwali kama - NUFU) de jɔlen bɛ ni jekulu in ka baara musakaw ye. Nininikɛla minnu ye nin gafe in labɛn, olu bɛ bo nin Mali baaradaw la: CNR-ENF, CNE, Abdulayi Bari Tɔn, ISH, ISFRA, ENSUP/FLASH, ILAB ani INALCO min bɛ bo Faransi Jamana na.

TIGEDABA FOLLO

Youssoufou Diallo

Sékou Oumar Diarra

Amadou Tamba Doumbia

Gérard Dumestre

Mamadou Lamine Haïdara

Soumana Kanè

Samba Traoré

● Lapini

Kalanden ka se ka a don ko kunnafoni dicogo ka ca: kuma b'a la, mankan b'a la, ani taamasiyen werew. Hadamaden ka kunnafoni fanba be di ni kuma ye.

● An k'an tulon

Karamogo be taamasiyen dow ke n'a bolo ye: kalandenw ka wuli, u k'u sigi. Karamogo b'a nini kalandenw fe, u ka taamasiyen werew ke u tɔɔɔɔɔɔɔɔ ye, u be minnu faamu (ka bo, ka don, ka na, ka walanba josi, k'i dade, adw.). Tɔɔɔɔɔɔɔɔɔ be o taamasiyen kelenw waleya.

Karamogo b'a jira kalandenw na, ko taamasiyen ninnu be ke ka kunnafoni falen.

Karamogo be sirakantaamasiyen fila jira kalandenw na (lajo taamasiyen, sira konnen taamasiyen), u ka olu kelen kelen koro fo.

Karamogo be tila k'u nininka, n'u be sirakantaamasiyen werew don, u k'o fo, k'u koro fana fo.

A be kalandenw nininka, n'u be dantanfen dow ka kunnafonifalencogo don (didenw, wulu, adw.).

Karamogo be kalanden damado sugandi (kalanden naani jɔɔɔɔɔɔɔ), u ka syeba n'a denw ka kunnafonifalencogo ladege. A b'a nini kalanden werew fe, u ka wulu ka kunnafoni dicogo (kumajɔɔɔɔɔɔɔɔ) waleya, n'a b'a fe ka a tigi lasomi ko jugu do la, walima ka a ka nisondiya jira a la. Bɛɛ b'o taamasiyenw faamu wa?

Nin bɛɛ kofɛ, karamogo be kalandenw bila, u ka taamasiyen dilenw ani waleya-lenw kelen kelen ta, k'u bayɛɛma ka ke kuma ye. A b'u nininka, n'a y'a soro, bɛɛ ye kuma folen ninnu faamu. Munna bɛɛ y'o faamu? (= a fora kan min na, bɛɛ b'a men).

Karamogo be kalandenw nininka:

- *Denmisenw be kuma jɔɔɔɔɔɔɔɔ fe kan do la, mɔɔɔɔɔɔɔɔɔ te min faamu, o ye kan jumen ye? A'ye misali dow di o kan dow la.*
- *Bobow be kunnafoni falen cogo di?*

● An ka jatemiɛ ke

- *Karamogo ye mun ke, ni kalandenw bɛɛ wulila?*
- *Munna u wulila?*
- *Amadu ye mun ke, ni Kajatu taara walanba josi?*
- *Munna a taara walanba josi?*
- *Nin ci minnu kera sisan, a jumen fora ni da ye?*
- *Ni da te, u lasera cogo jumen?*

An bora ka a ye ko kunnafoni be lase, ka a soro a ma ke ni dalakuma ye. Ko mobilitigi fana be sira do fenge, walima k'i jo, k'a da taamasiyen dow yeli kan.

● An k'an dege

Karamogo be kalandenw tila kulu ni kulu, a be wale do fo kalandenkulu kelen kelen ye dogo la, u ka a jɔɔɔɔɔɔɔɔ ke tow jena. A be tow nininka u ka a koro fo.

Karamogo b'a nini kalanden dow fe, u ka kumasen kelen fo gosorokan na (konokan, kokan) tow ye. Kalanden tow b'a koro fo.

A b'a nini kulu do fe, a ka kumasen kelen fo bobokan na, tow ka a koro fo.

A be sirakantaamasiyen dow tige sebenfura la, k'u tila kuluw ce, u k'u koro nini.

A b'a nini kuluw fe, u ka hakilijakabo ke ka sirakantaamasiyen werew fo, minnu te u jekoro.

●●● An k'a to an hakili la

Kunnafonifalen kecogo ka ca. Hadamaden ka kunnafonifalen koloma be ke ni kuma ye.

2. Sebenni taamasiyenkulu mabennenw

● Laɲini

Ka kalandenw lafaamuya, ko kan be seben ni taamasiyenkulu mabennen de ye, ko o taamasiyenkulu mabennenw bee te kelen ye.

● Laben

Sani kalan don ce, karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka na ni sebenw ye, minnu be an ka kanw ni kan werew la: furaforokow, mansinforokow, arabu-sebenw, kunnafonisebenw, adw.

Karamogo be kalandenw bila ka sebenni sugu caman jini, i n'a fo bamanankan, fulakan, angilekan, sinuwakan, irisikan, ani nko.

● An k'an tulon

Karamogo be kalandenw bila ka seben ninnu woloma. Karamogo be kalandenw demɛ, ka seben ninnu sigi u kelen kelen, min ni min bolen be, k'olu ke ɲogon kerɛfe.

● An ka jatemiɛ ke

Karamogo be kalandenw jininka, u k'u hakilila fo seben ninnu kan. A b'u jininka, u be seben min sidon. A b'u jininka fana, min ni min bolen be, k'olu bila u dan ma. O ko, a b'u jininka ko mun y'u bo ɲogon fe. A b'u demɛ, u k'a kolosi, ko kan damado be se ka seben ni sigini suguya kelen ye, i n'a fo faransikan, angilekan, fulakan, bamanankan. A b'u demɛ fana u k'a kolosi, ko sigini suguya werew de kelen be ka kan tow seben, wa olu si ni si te kelen ye.

Karamogo be angilekan ni faransikan ni bamanankan ni fulakan sebenw ta. A b'a jini kalandenw kulu naani fe, u ka u siginidenw tomotomo kelen kelen, ka tila k'u sanga ɲogon ma. Kulu kelen kelen be kan kelen sebenw ta. A laban na, kalandenw b'a kolosi, ko o kan naani siginiden caman ye kelen ye. Karamogo b'u demɛ k'a kolosi, taamasiyen minnu te kelen ye.

Karamogo be seben saba jira kalandenw na, kelen be faransikan na, kelen be sinuwakan na, sabanan be larabukan na. A b'a jini kalandenw fe, u ka u

sebencogo sanga ɲogon ma. U na a ye, ko nin sebenni sabaw si te kelen ye, u ka jan ɲogon na yerɛ. A b'a jira u la, k'u kalanɲɛ fana te kelen ye. Do b'a ta numan fe ka taa kinin fe. Do b'a ta sanfe ka jigin dugu ma. Do fana b'a ta kinin fe ka taa numan fe.

Karamogo be bamanankan kumaseɗ do jira sebencogo saba la (latensigini, nko, larabusigini). A be kalandenw demɛ, u k'a kolosi, ko focogo ye kelen ye, nka sebencogo ye saba ye. Karamogo b'a jira fana, ko fulakan be seben ni latensigini ye, a be seben ni larabusigini ye fana.

Karamogo be kumaseɗ do seben bamanankan na, togoje do be min konɔ. O kumaseɗ daɲɛ folo ani togoje be damine ni siginiden kunba ye. Karamogo b'a laɲini, kalandenw k'a kolosi, ko siginiden sugu ka ca sebenni cogo kelen konɔ.

Karamogo be katimu ci, ka so fila ke o konɔ. A be kalandenw bila u ka siginiden kunba seben so kelen konɔ, ka siginiden misen seben so were konɔ.

Karamogo be gafe ta, walima kunnafoniseben. A b'a jini kalandenw fe, u ka mansinnasebenni siginiden misenw tomɔ. O kofɛ, a b'a jini u fe, u ka o siginidenw sanga n'u ka bololasebenni siginiden misenw ye:

- *Siginiden jumenw de ye kelen ye?*
- *Jumenw te kelen ye?*

O degeli kelen in be ke ni bololasebenni siginiden kunba ye. Ni o baara kɛra, an be katimu sorɔ, so 5 be min konɔ. O so kelen kelen be bamanankan siginiden sebencogo jira:

1. mansinnasebenni siginiden kunba	A
2. mansinnasebenni siginiden misen	a
3. bololasebenni siginiden kunba	A
4. bololasebenni siginiden misen	a
5. mansinnadege siginiden misen	a

● An k'an dege

Siginiden kunba ni siginiden misen sebenni degeli.

Karamogo be masalabolo mankannin seben ni siginiden misen doron ye.

Misaliw:

kunun sogoma, fanta taara segu.

a n'a dogomuso mayimuna taara.

u ni hawa kunbenna segu sira la.

Minnu ka kan ka seben ni siginiden kunba ye, karamogo be ci ke olu koru. A b'a jini kalandenw fe, u ka segin masalabolo in kan. Siginiden kunba ka kan ka seben yoru min, u k'o siginiden seben.

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka masalabolo in seben ni mansinnadege siginiden misen ye.

●●● An k'a to an hakili la

Kanw be seben ni taamasiyenkulu mabennen de ye. Kan caman be je sebenni taamasiyenkulu kelen na. Bamanankan siginidenw sebencogo ka ca.

● Lapini

Kalanden ka se ka a don, nentacogo ye min ye, a ka a don, kan focogo ye min ye, ka se k'u bugunnatige. U ka se ka a don fana, ko kan be se ka fo cogo caman na, nka a be seben cogo kelen de la.

● An k'an tulon

Karamogo be masala do ta kantalan na. A b'a fo kalandenw ye, u ka a masala lamem, u ka soru k'a fo n'a fobaga ye ce ye, walima muso, ni mogokoroba don, walima denmisen. A be se k'u jininka fana fobaga boyoro la.

Karamogo b'a fo kalandenw ye, u ka jogolonnin do laben, u be fulake ni tuba-buke ladege min na.

Karamogo be kumaseen do fo, a b'a jini kalandenw fe, u ka a fulaladege fo, ka a tubabuladege fo, ka a dogonoladege fo.

Kalanden caman dow be wele, u ka na kuma i ko npogotiginin, i ko musokoronin. Musomanninw be kamalennin ni cekoroba ladege.

● An ka jatemine ke

Kalandenw be ke kulu ni kulu ye. U be hakililafalen ke kuluw konu. U mana ben min kan, kumalasela be na o fo ka a sementiya. Kumalasela mana tila, jininkali be min fe, kulu were mogow la, o b'o ke. Ni karamogo ma a ka hakilila soru jaabiw konu, a be nin jininkaliw ke:

- *Mun be ce ni muso kumacogo bo jogon na?*
- *Mun be musokoronin ni npogotiginin kumacogo bo jogon na?*
- *Mun b'a to, e be fula bamanankanfocogo ni tubabu ni dogono ta don ka bo jogon na?*

Ni fula walima tubabu be bamanankan fo, i b'a kolosi, ko olu ni bamanankanfola yere ta te kelen ye, hali ni dajaw ye kelen ye.

Karamogo be nin kumaseen fila fo:

1. *Baara in fana man gelen fewu!*
2. *Baara in fene man gwelen fyewu!*

- A bɛ kalandenw pininka:
- *Kumaseɗ fila ninnu ye bamanankan ye wa?*
  - *Kumaseɗ fila ninnu fɔcogo ye kelen ye wa?*
  - *Kumaseɗ fila ninnu kɔrɔ ye kelen ye wa?*
  - *Danfara bɛ kumaseɗ fila ninnu ni jɔgɔn cɛ wa?*
  - *Danfara jumen ni jumen don?*
  - *Kumaseɗ fila ninnu na, jumen ka fisa ni jumen ye?*

Karamɔgɔ bɛ tila ka a fɔ, ko kumaseɗ fila ninnu ye bamanankan ye, u kɔrɔ ye kelen ye, u fila bɛɛ ka ni, nka u fɔcogo tɛ kelen ye: *gɛlɛn* walima *gwɛlɛn*, fana walima *fɛnɛ*, *fewu* walima *fyewu*. Karamɔgɔ b'a fɔ ka a sɛmɛntiya, ko kumaseɗ fila ninnu ka kan ka sɛbɛn cogo kelen na. A b'a sɛbɛn walanba kan, ka a jira kalandenw na, ko u sɛbɛncogo ye kelen ye, nka u fɔcogo bɛ se ka yɛlɛma.

Karamɔgɔ b'a jini kalandenw fɛ, u ka misali dɔwɛrɛw jini.

Karamɔgɔ b'a jira kalandenw na, ko bamanankan fɔcogow ka ca: Bamakɔkaw, Bɛlɛdugukaw, Segukaw, olu bɛɛ bɛ bamanankan fɔ, nka bamanankan fɔcogow tɛ kelen ye. Bamakɔkaw ko *jɔsi*, Segukaw ko *jɔshi*, nka an ka kan ka a sɛbɛn *jɔsi*. Fɔcogow ka ca, nka sɛbɛncogo ye kelen ye.

Karamɔgɔ bɛ misali dɔwɛrɛw fɔ (*mɔgɔ*, *maa*; *dɔgɔ*, *lɔgɔ*; *kɔgɔ*, *kwa*; *jiri*, *yiri*; *fasa*, *pasa*; *tile*, *kile*; *jɛ*, *ja*; *a bɛ sɔn*, *a bi sɔn*; *ntonso*, *tonso*). Dajɛ minnu sɛbɛnnen don k'u kunbaya, olu de sɛbɛnni yamaruyalɛn don.

● An k'an dege

Karamɔgɔ b'a jini kalandenw fɛ, u yɛrɛ ka misali dɔwɛrɛw jini. Kumaseɗw bɛ dalafo, u bɛ sɛbɛn u sɛbɛncogo la.

Karamɔgɔ bɛ nin dajɛ ninnu dalafo: *tijɛ*, *tupa*, *cɛn*, *tjɛ*, *can*. A b'a nyini kalandenw fɛ, u ka kelen ta, min sɛbɛnni yamaruyalɛn don (= *tijɛ*). Kalandenw bɛ kumaseɗ dilan ni o dajɛ ye. Kumaseɗw la jumanw bɛ sɛbɛn walanba kan.

●●● An k'a to an hakili la

Kan bɛ se ka fɔ cogo caman na, nka a bɛ sɛbɛn cogo kelen na.

● Lapini

Lapini folɔ ye, kalanden ka a faamu, ko ni kumaseɗ kɔrɔ bɛ sɔrɔ a kɔnɔdajɛw fɛ, kan kɔrɔtacogow (a dɔnkilidakanw) fana bɛ kɛ sababu ye ka kɔrɔ di kumaseɗ ma. Lapini filanan ye, kan kɔrɔtacogo labatoli kalandenw fɛ, o ka kɛ sababu ye ka masalabolo sɛbɛnnen fɔcogo jɛ.

● An k'an tulon

Karamɔgɔ b'a da tugu ka a fɔ *mmm* siɗɛ caman, u fɔcogo si kana kɛ kelen ye. Misali la, *mmm* fɔcogo dɔ ka banni jira, dɔ ka sɔnni jira, dɔ ka a jira ko sinsin bɛ ka kɛ sɔnni kan. Karamɔgɔ b'a kelen kelen fɔ, ka sɛgin a kan siɗɛ caman, walasa kalandenw ka se ka a dɔn min bɛ fɔ. A b'a jini kalandenw fɛ, u k'a jɔgɔnna kɛ, k'u kɔrɔ jini, u bɛ se ka fɔ hukumu min kɔnɔ, u k'o fɔ.

● An ka jatemiɗ kɛ

Karamɔgɔ bɛ kan kɔrɔtacogo wɛrɛw kɛ, minnu ni folow tɛ kelen ye, ka a sɔrɔ a ma kɛ ni dajɛ ye. Misali la, ka *mmm* fɔ, ka a jira ko i sigasigalɛn don, walima ko balala i la. Kalandenw bɛ pininka:

- *Karamɔgɔ ye mun kɛ sisan?*
- *A bɛ hakilila jumen di?*
- *A b'a fɛ ka mun jira?*
- *O fora ni dajɛ ye wa?*

Karamɔgɔ bɛ kalandenw demɛ u ka a kɔlɔsi, ko kan kɔrɔtacogo bɛ se ka hakilila dɔ lase k'a sɔrɔ a ma kɛ ni dajɛ ye.

Karamɔgɔ bɛ kalandenw pininka, ni sɔnni kan kɔrɔtacogo, ani banni kan kɔrɔtacogo bɛ se ka jira ni dajɛ ye (= *ɔwɔ*, *ayi*).

Karamɔgɔ b'a jira kalandenw na fana, ko kan kɔrɔtacogo ani jɛda kɛcogo, walima bolo tacogo bɛ taa. Misali la: ni ko balala i la, i b'i jɛda sama ka yɛlɛn, tuma dɔw la, i b'i bolo da i da la.

● An k'an dege

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka ke kulu ni kulu ye. Kulu kelen kelen be kan korotacogo damado dilan, ka a fo; ka tila ka a kuma kelen kelen segesege, ka a laje a korotalen be cogo min. (Karamogo b'i jija, a baara ka ke denmisenw bolo i ko tulon, ka a soro a ma ke ni mankan damateme ye.)

1. Ni kuma don

Karamogo b'a fo kalandenw ye, u k'u tulomajo a bena *Musa* focogo fila fo, u ka a men, k'u hakilila fo a kan. Karamogo be *Musa* folo fo, i n'a fo jininkali kelen be mogo min na, ko a togo ye di. Nin be ke kalandenw ka a don, ko *Musa* kan korotacogo b'a jira ko *Musa* ye jaabi ye.

A be jini kalandenw fe, u kelen kelen ka u togo fo, i n'a fo mogo be k'u jininka u togo la.

Karamogo be *Musa* filanan fo, i n'a fo mogo min be weleli ke: *Musa!* A be kalandenw jininka:

- *Musa fora ni naniya jumen ye? (A fora hukumu jumen kono?)*

Kalanden ka jaabi ka kan ka ke ko: *Musa fora ka mogo do wele.*
Karamogo b'a jini kalandenw fe, u kelen kelen ka nin *Musa* focogo in laben ka a fo.

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u k'u hakili jakabo ka kan korotacogo dowerew jini (misali: ni i be weleli sinsin, ni ko balala i la, ni bala kojugu don, ni i dusu kasilen don, ni i diminen don).

Karamogo be kalandenw bila, u k'u hakili jakabo kan korotacogo kura ninnu kan, u ka a don, ka koro d'u ma, u be fo hukumu min kono, k'u jogonna fo. Kan korotacogo minnu fora ka teme, a be tila ka segin olu koro bee kan. A be togoje werew don a la, i n'a fo *Seku, Hawa*, adw.

Karamogo b'a jira kalandenw na, ko hali ni togojew yelemana, kan korotacogo be to a cogo la. Kan korotacogow (a donkilidakanw) ka ca. Dow be siga jira, dow be weleli jira, dow be jininkali jira, dow be wajibiyali jira, adw.

Baara be tila ka ke kumaseen surunw kan.

Misali: *A ma na.*

Karamogo ka lapini ye kalandenw ka a kolosi, ko koro kelen pe de be kumaseen in na. Kalandenw be hukumu werew jini *a ma na* be se ka fo min na. O ko, karamogo be segin kumaseen in kan, ni kan korotacogo damado ye, i n'a fo:

1. jininkali: — *A ma na?*
2. bansira: — *A ma na.*
3. bansira wulibali: — *A ma na!*
4. jininkali ni siga ye:
Asetu: — *Seku nana wa?*
Bala: — *A ma na.*
Asetu: — *A ma na?*

Nin kumaseen korotalen ninnu kelen kelen be jefo kalandenw fe, ka tila k'u jogonna werew laben. O kofe, degeli be tila ka ke ni kumaseen werew ye, i n'a fo *u te taa sisan.*

O sira kan, kalanden dow be kumaseen fo kan korotacogo damado la, kalanden tow be o kumaseen korotalen ninnu hukumu jini. Kolosili be ke ka a fo, ko kan korotacogow ka ca.

2. Ni sebenni don

Nin kumaseen ninnu be seben walanba kan:

Konow ye Musa ka jo tije.
N ka wari don.
A bora sisan.

Nin kumaseen ninnu be kalan. U be fo ni kan korotacogo ninnu ye: min be tinetigiya jira, min be sinsin tinetigiya kan, min be jininkali jira, min b'a jira, ko ko balala i la, min b'a jira, ko i dabali banna, min b'a jira, ko i diminen y'a fo, min b'a jira, ko i sigalen y'a fo.

Karamogo b'a jira kalandenw na ko:

1. Ni jininkali don, u ka jininkalitomi (?) ke a labanyoro la.
2. Ni kabali don, u ka kabalitomi (!) ke a labanyoro la.

Karamogo be masalabolo do seben, kan korotacogo ka ca min kono. A be kalandenw bila k'o kalan ka je. Kalandenw be jininka, min ye kan korotali

labato ka tɛmɛ bɛɛ kan. Karamogo b'a jira u la, ko ni kumasen kan korotacogo jena, a faamu ka di.

● Masalabolo

Kungosogow ye ɲogɔn dalaje, k'u bena u ka masake sigi. U ye ɲogɔn sɔrɔ fugakɛnɛba dɔ kan. Tɔnsigi ɲemogoya kalifara jara la. Jara ye ɲininkali kɛ. A ko:

— *Sogo jumen bɛ yen, min tɛ nin kɛnɛ kan?*

Nsonsan min ye sogow la kegunmanba ye, ale y'i kanto jara ma. A ko:

— *Kɔnɔsogonin ma na, bama ma na.*

Jara y'i kanto:

— *Bama ma na wa?*

Nsonsan ko:

— *Bama ma na. Suruku fana ma na.*

Jara ko o yɔrɔ la ko:

— *Suruku fana ma na wa?*

O fɔra yɔrɔ min na, suruku y'i pan ka n'i jɔ kɛnɛ cɛma k'i kanto:

— *Ko ne ma na wa? Jara, i kana nsonsan jugusago in lamɛn! Suruku nana. N file!*

Jara ko:

— *Aa suruku! i nana? Ayiwa, an bena tɔnsigi damine.*

Nin masalabolo in kɔfɛ, baara bɛ kɛ kan korotacogo taamasiyɛnw kan, i n'a fɔ tomi, ɲininkalitomi, kabalitomi, tomi fila.

Masalabolo dɔ bɛ di kalandenw ma, jolan tɛ min na. Karamogo b'a ɲini kalandenw fɛ, u ka jolan k'a la. Masalabolo fila bɛ kalan, karamogo b'a jira ko jolanw bɛ masalabolo kalanni n'a faamuyali nɔgɔya.

●●● An k'a to an hakili la

Kuma faamuya bɛ sɔrɔ a daɲɛw fɛ, a bɛ sɔrɔ fana o daɲɛw fɔcogo fɛ. N'an bɛ masalabolo kalan, walima n'an y'a durusi k'a fɔ, a faamuya bɛ nɔgɔya a kankɔrɔta kɔɲuman fɛ.

● Lanini

Kalanden ka a dɔn, masalabolo ye min ye, kumasen ye min ye; k'u bugunnatigɛ dɔn ka bɔ ɲogɔn na. Kalanden ka se ka masalabolo dafalen dilan.

I. Masalabolo

● An k'an tulon

Karamogo bɛ dɔgɔkun tɛmɛnen ja jira kalandenw na. A b'a ɲini u fɛ, u ka a kɔnɔko lakali.

Ni hakilila dafalen kelen fɔra (kumasen), segin bɛ k'o kan. A bɛ ɲini kulu dɔ fɛ, o k'o mara. O bɛ wele kulu fɔlɔ. O cogo la, hakilila filanan bɛ di kulu filanan ma, hakilila sabanan bɛ di kulu sabanan ma, fo ka taa a ban.

Ni tila kɛra o la, karamogo b'a ɲini kulu kelen kelen bɛɛ fɛ, a ka kalanden kelen sugandi k'o bila ka na a ka hakilila maralen fɔ. A bɛ bɔ a da fɛ: kulu fɔlɔ, filanan, sabanan, fo ka taa a ban.

● An ka jatɛmine kɛ

Karamogo bɛ kalanden sugandilenw bila, u k'u ka hakilila dafalen fɔ:

1. Ka bɔ a da fɛ ka taa. Misali la:
Bi ye walanta ye. Ma ye Sitan ni Bakari kunun kabini fajiri. Denmisennin fila y'u labɛn. Dumuni kɛra. O kɔfɛ, Bakari ni Sitan ye kalanyɔrɔ sira mine.
2. Ka bɔ a da fɛ ka dan sira la. Misali la:
Bi ye walanta ye. Ma ye Sitan ni Bakari kunu kabini fajiri. Denmisennin fila y'u labɛn.
3. Ka bɔ a da fɛ, ka pan hakilila dafalen kelen kelenw kunna. Misali la:
Bi ye walanta ye. Denmisennin fila y'u labɛn. O kɔfɛ, Bakari ni Sitan ye kalanyɔrɔ sira mine.
4. Ka a damine a laban na, ka segin a damine na. Misali la:
O kɔfɛ, Bakari ni Sitan ye kalanyɔrɔ sira mine. Dumuni kɛra. Denmisennin fila y'u labɛn. Ma ye Sitan ni Bakari kunun kabini fajiri. Bi ye walanta ye.

Karamogo be kalandenw jininka:

- a. Misali kelen kelen bee be faamu?
- b. U dilannen don ni fen jumen ye? (= hakilila dafalen)
- c. Ni a hakilila dafalenw faralen jogon kan, ni togo be se ka da o la, i n'a fo walanta ta kera cogo min.

Karamogo be kalandenw bila ka a kolosi ko folo, filanan, ani sabanan be faamu. K'a da a kan, hakililaw be jogon ta. U be jogon dafa, ka ke hakililaba kelen ye. A be fo o hakilila dafalenw ma 'masalabolo'.

Karamogo be kalandenw bila u ka masalabolow laben walanbila, forolataa, ani seliba kan. U la pumanw be seben walanba kan.

An k'a to an hakili la ko masalabolo ye hakilila dulondulonnen ye jogon na ka ne.

II. Kumase

● An k'an tulon

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka segin u ka masalabolo folenw kan, k'u kelen kelen tigew dan k'u da fo, k'u segesege (n'u be faamu, ni hakililaw dulondulonnen don jogon na ka ne):

1. Bi ye walanta ye.
2. Ma ye Sitan ni Bakari kunun kabini fajiri.
3. Denmisennin fila y'u laben.
4. Dumuni kera.
5. O kofe, Bakari ni Sitan ye kalanyoro sira mine.

Karamogo be kalandenw bila u ka masalabolo sebennen ninu tige kelen kelen ta k'u seben jogon jukoro. Karamogo be kalandenw deme ka a kolosi ko koro be sira ninu kelen kelen bee la. O kofe, a be kalandenw bila ka a kolosi ko ni sira kelen ma dafa, koro t'a la bilen.

Misali la: *Ma ye Sitan, Bi ye.*

Karamogo be *Denmisennin fila y'u laben* seben walanba kan. A b'o sira kelen in seben ni sebenfuranin labennenw ye. Karamogo be kalandenw bila, u ka sira in sebenfuranin labennenw sigiyoro falen.

Misali la:

*fila laben denmisennin y'u
laben y'u fila denmisennin
denmisennin laben y'u fila*

Karamogo be kalandenw bila ka a kolosi, ko ni sira konofenw sigiyoro falenna, a koro be tije.

A be fo *Denmisennin fila y'u laben* ma 'kumase'. Kumase ye dape tugutugulen ye jogon na, ka hakilila dafalen bange. A be faamu, a be se ka fasari kan were la.

A be se ka ke kumase hakilila tilennen te, a be se ka ke fana kumase te tije fo: *Fila ni fila ye duuru ye* ye kumase ye, hali n'a te tije fo.

Karamogo be kalandenw bila ka a kolosi fana, ko sebenni na, kumase be damine ni signiden kunba ye, ka a laban ni tomi ye.

● An k'an dege

Karamogo be fen do fo; ni kumase don, kalandenw b'u bolo korota.

Mamari taara Segu.

a koroke

sigi gafe suru

Basasogo ka di cekoroba ye.

Bug Musa nin Bamako.

Baara in ka gelen.

Hawa Fofana

Ne ye senekela ye.

An k'a to an hakili la ko kumase be hakilila dafalen fo. Ni kumase be seben, a be damine ni signiden kunba ye, k'a laban ni tomi ye.

●●● An k'a to an hakili la

Kumase ye hakilila dafalen ye. Kumasenw be dulondulon jogon na ka ke masalabolo ye.

● Lajini

Kalanden ka se ka a faamu, ko kumaseɓe be dilan ni dajew ye, ko dajew be dilan ni kanjewa ye.

I. Daje

● An ka jatemine ke

Karamogo b'a jini kalanden dow fe, u kelen kelen ka kumaseɓe do fo. Kumaseɓe kelen be seben walanba kan. Misali la: *Sitan ye dumuni tobi*. Karamogo ni kalandenw b'a kolosi ko kumaseɓe in ka ji: hakilila dafalen don, a be damine ni siginiden kunba ye, k'a laban ni tomi ye.

Karamogo be kumaseɓe in dalafo ka a sumaya. A b'a jini kalandenw fe u ka kumaseɓe in tigew hake dan ka a fo: a tigew ye 4 ye. A b'o jogonna ke ni kumaseɓe ninu ye:

Sitan ye dumuni caman tobi. (= tige 5)

Sitan ye dumuni caman tobi Segu. (= tige 6)

Sitan ye dumuni caman tobi Segu bi. (= tige 7)

A be fo kumaseɓe tigew ma 'daje'. *Sitan, ye, dumuni, caman, tobi, Segu*, olu bee ye dajew ye. Kumaseɓe dilannen be ni dajew ye.

● An k'an dege

Karamogo b'a jini kalandenw fe u ka kumaseɓe dilan, k'u dajew hake fo. Kumaseɓe minnu fora, karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka olu bugun, k'u dajew hake fo. Karamogo be sebenfuranin labennenw da, kalandenw be kumaseɓe dilan ni olu ye.

Misali la:

jo - Seku: Seku ye jo sorɔ.

Buba - san - mobili: Buba ye mobili san.

Musa - taa: Musa be taa.

sagaw - foro: Sagaw donna foro la.

Kumaseɓe la numanw be seben walanba kan. Kalandenw b'u dajew hake fo. An k'a to an hakili la ko dajew ye kumaseɓe tigew ye.

II. Kanje

● An ka jatemine ke

Kumaseɓe be fo kalandenw fe. Karamogo be kelen sugandi olu la, k'o seben walanba kan. Karamogo be kumaseɓe sugandi, min dajew ye kanje kelen, kanje fila ani kanje saba ye.

Misali la: *Bakari be taa Segu sini sogoma*.

Karamogo ni kalandenw be segesegeli ke, ka a fo kun min na kumaseɓe don. O kofe, karamogo be kalandenw jininka dajew hake la. A b'u jininka fana ni dajew bee janya ye kelen ye.

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka dajew seresigi u janya fe. (Daje minnu janya ye kelen ye, olu bee be ke sere kelen konɔ.) Sere min dajew ka jan, karamogo b'o ta misali ye. A b'a jini kalandenw fe, u ka o dajew jogonnaw jini, a k'olu fana seben sere in konɔ.

Misaliw: *waraba*
Bakari
sogoma
misiri
kulusi

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka dajew ninu fo, ka a sumaya. A b'u jininka dajew ninu tige hake la.

Misali: *waraba (wa/ra/ba)*. *waraba* tige ye saba ye.

1 2 3

Karamogo b'u deme ka a faamuya, ko dajew minnu be sere kelen konɔ, olu bee ye tige saba ye. A b'a fo kalandenw ye, ko tige kelen kelen bee togo ye 'kanje' ye.

Karamogo be segin ka dajew ninu damado seben walanba kan, k'a jini kalandenw fe u k'u dalafo, k'u tigetige kanje ye. Dajew be seben, ka ci jengennen ke kanjewa ni jogon ce: *Balkari, solgolma, misiri, kululsi*.

Karamogo be tila ka kalandenw jininka:

- *Kanje folo ye jumen ye?*
- *Kanje filanan ye jumen ye?*
- *Kanje sabanan ye jumen ye?*

Karamogo be sere filanan ta, ka nin jininkali kelenw ke kalandenw na. A be sere sabanan ke o cogo kelen na.

Karamogo be kumaseɗ do seben walaɗba kan. A be kalandenw jininka, ni koro be kumaseɗ in na. A b'a jira u la, ko ni koro b'a la, a be se ka fasari kan wɛre la.

Misali: *Cikela taara foro la*, o be fasari fulakan na *Ndemoowo oo yehii gese*.

Karamogo be kalandenw bila, u ka a kolosi ko o cogo kelen na, koro be dajɛw la, ko dajɛw be se ka fasari.

Misali la:

bamanankan	soninkekan	fulakan
<i>jɛge</i>	<i>jɛxɛ</i>	<i>liingu</i>
<i>baara</i>	<i>golle</i>	<i>golle</i>
<i>saga</i>	<i>jaxe</i>	<i>mbaalu</i>
<i>dugu</i>	<i>debe</i>	<i>saare</i>
<i>deben</i>	<i>texe</i>	<i>daago</i>

Karamogo be dajɛ kelen seben (*meleke*) ka a tigetige kanɛ ye: *me/le/ke*. A be kalandenw bila ka a kolosi, ko koro si te kanɛ ninnu kelen kelen na.

Koro be kumaseɗ na, koro be dajɛ na fana, nka koro te kanɛ na.

Karamogo be kalandenw bila, u ka dajɛw fo, minnu kanɛ ye saba ye. O kofɛ, a b'u bila, u ka dajɛw fo, minnu kanɛ ye fila ye, minnu kanɛ ye kelen ye. Karamogo be tila ka kalandenw jininka, ni dajɛ wɛrɛw be yen, minnu kanɛ ka ca ni saba ye. Ni kalandenw ma fen soro, karamogo b'u demɛ ni nin misaliw ye: *belebele, madarasa, jabaranin, karamogo, sebennikelan*.

Karamogo b'u bila ka dajɛ ninnu kanɛw hake jate. Dajɛw be walaka, k'u kanɛw fo. Kalandenw b'a kolosi ko koro te kanɛw si la.

●●● An k'a to an hakili la

Dajɛ be dilan ni kanɛ kelen walima kanɛ damado ye. Koro be dajɛ la, koro te kanɛ la.

● Lapini

Kalanden ka se ka a faamu, ko kanɛ be dilan ni mankanw ye, ko mankan be seben ni siginidenw ye.

I. Mankan

● An ka jatemiɗ ke

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka dajɛ damado fo. Karamogo be olu seben walaɗba kan. A b'a jini u fe, u ka dajɛ ninnu koro fo, ani k'u walaka k'u ke kanɛ ye. A b'u jininka fana, ni kanɛ ninnu be se ka walaka tugun. Karamogo be kanɛ ninnu fo, ka a sumaya. A b'u demɛ, u ka a faamu, ko tige fila be kanɛ ninnu kelen kelen beɛ la. A b'o jorgonna ke kanɛ caman na. O kofɛ, a b'a fo, ko tige ninnu de ye mankan ye.

● An k'an dege

Karamogo be nin dajɛw seben walaɗba kan: *muru, muso, saga, fali*. A b'a jini kalandenw fe, u ka dajɛ ninnu walaka ka ke kanɛw ye. A b'u jininka, mankan jumen ni jumen be kanɛ ninnu kono.

Karamogo be se fana, ka mankan do fo ka a jini kalandenw fe, u ka kanɛ do dilan n'o mankan ye.

Misali: *a* mankan be se ka fara mankan *b* kan, ka kanɛ *ba* dilan.

Karamogo be dajɛ damado jira, kalandenw k'u tige kanɛw ye. A be kalandenw jininka, mankan minnu ye kelen ye o kanɛw kono. A b'u jininka, mankan minnu te kelen ye kanɛ kono.

Kolɔsili: Kanɛ fanba ye mankan fila ye, nka kanɛ dow be yen, mankan kelen dorɔn de be olu kono.

Misaliw: *Ami, olu, ani, Ala*.

Dajɛ ninnu kanɛ folo ye mankan kelen dorɔn de ye: *A, o, a, A*.
U kanɛ filanan ye mankan fila ye: *mi, lu, ni, la*.

Dajɛw fana bɛ yɛn, minnu kanɲɛ yɛ mankan saba yɛ.

Misali: Nci (n + c + i), ntolo (nto: n + t + o).

An k'a to an hakili la ko mankan fila bɛ kanɲɛ kelen kɔɔ, walima mankan kelen, walima mankan saba.

II. Siginiden

● An ka jateminɛ kɛ

Karamɔɔ bɛ kalandɛnw bila, u ka a kɔɔsi ko a ka ca a la, sɛbɛni na, mankan kelen yɛ taamasiyɛn kelen yɛ. A bɛ sɔɔ ka a fɔ u yɛ ko o taamasiyɛn tɔɔ yɛ *siginiden* yɛ.

Misali: a, b, c, d, e, ninnu bɛɛ yɛ siginidenw yɛ.

Nka tuma dɔ la, mankan kelen bɛ sɛbɛn ni siginiden fila yɛ: *an* yɛ mankan kelen yɛ, nka a bɛ sɛbɛn ni siginiden fila yɛ, siginiden a ni siginiden n.

Kɔɔsili: Geleya bɛ dajɛ dɔw la, i n'a fɔ *filɛn, bila, fiɲɛ*, adw. ; karamɔɔ ka kan k'olu fɛngɛ a ka misali tataw la.

● An k'an dege

Karamɔɔ bɛ kalandɛnw bila, u ka dajɛ dɔw fɔ. O kɔfɛ, a b'u ɲininka u kanɲɛ hake la, u mankan hake ni u siginiden hake la.

A b'a ɲini u fɛ, u ka dajɛ dɔw fɔ, siginiden d, f, i bɛ sɔɔ minnu kɔɔ.

A b'a ɲini kalandɛnw fɛ, u ka dajɛw ɲini, minnu jɛlɛn bɛ siginiden kelen pɛ la.

Misaliw:

muso ni ko, walima *kari* ni jago, walima *baden* ni mine.

muso ni ko jɛlɛn bɛ siginiden o la,

kari ni jago jɛlɛn bɛ siginiden a la,

baden ni mine jɛlɛn bɛ siginiden n la.

Karamɔɔ bɛ dajɛ dɔw sɛbɛn walanba kan. A b'a ɲini kalandɛnw fɛ, u k'u kanɲɛ hake fɔ, u k'u mankan hake fɔ, u k'u siginiden hake fɔ.

Misaliw:

wotoro: kanɲɛ 3 (*wo-to-ro*)
mankan 6 (*w-o-t-o-r-o*)
siginiden 6 (*w-o-t-o-r-o*)

bondon: kanɲɛ 2 (*bon-don*)
mankan 4 (*b-on-d-on*)
siginiden 6 (*b-o-n-d-o-n*)

nkaranga: kanɲɛ 3 (*nka-ran-ga*)
mankan 7 (*n-k-a-r-an-g-a*)
siginiden 8 (*n-k-a-r-a-n-g-a*)

An k'a to an hakili la ko a ka ca a la, mankan kelen bɛ sɛbɛn ni siginiden kelen yɛ. Tuma dɔ la, a bɛ sɛbɛn ni siginiden fila yɛ.

●●● An k'a to an hakili la

Mankan fila bɛ kanɲɛ kelen kɔɔ, walima mankan kelen, walima mankan saba. A ka ca a la, mankan kelen bɛ sɛbɛn ni siginiden kelen yɛ. Tuma dɔ la, a bɛ sɛbɛn ni siginiden fila yɛ.

● **Lajini**

Denmisɛnw ka se ka a faamu, ko sariya de be kan bee la, wa danmakow fana be se ka ye sariya la.

● **An k'an tulon**

Ntɛntɛn : *Panfen bee be fan da, fo nin kelennin.* Karamogo b'a nini kalandenw fe, u ka o jaabi (= ntonso).

● **An ka jatemiɛ ke**

Tijɛ waa nkalon ?

Mogo bee be sa.

Mogo bee be gese da.

Mogo bee be dumuni ke.

Sebenni be ke ni kininbolo ye.

Muso de be tobili ke.

Dumuni o dumuni, tulu be ke a la.

Karamogo b'a nini kalandenw fe, u ka hakilila ninnu woloma, k'u ke kulu ye (minnu ye tijɛ ye, minnu te tijɛ ye).

Karamogo be kalandenw lafaamuya, ko minnu ye tijɛ ye, olu be wele 'sariya'.

Jaabi :

Minnu ye tijɛ ye (sariya) :

Mogo bee be sa.

Mogo bee be dumuni ke.

Sebenni be ke ni kininbolo ye.

Muso de be tobili ke.

Minnu te tijɛ ye :

Mogo bee be gese da.

Dumuni o dumuni, tulu be ke a la.

Karamogo be tila ka a nini kalandenw fe, u ka sariya ninnu woloma, k'u ke kulu fila ye, minnu ye tijɛ ye tuma bee ni yoro bee, ani minnu ye tijɛ ye yoro dow ni tuma dow la.

Jaabi :

Tijɛ don tuma bee ani yoro bee :

Mogo bee be sa.

Mogo bee be dumuni ke.

Tijɛ te tuma bee ani yoro bee :

Sebenni be ke ni kininbolo ye.

Muso de be tobili ke.

Karamogo b'a jira kalandenw na, ko sariya ye sugu fila ye ; minnu te soso fiye-wu, olu ye 'sariya wulibaliw' ye.

Karamogo be tila ka sariya sosolenw ta kelen kelen, ka kalandenw pininka :

- *Aw be sebenni ke ni bolo jumen ye ?*

(= Mogo bee be sebenni ke n'a kininbolo ye fo numankurumaw.)

- *Jɔn de be tobili ke, ce waa muso ?*

(= Musow de be tobili ke, nka ce kelen kelenw be tobili ke.)

Karamogo be soro ka a jira kalandenw na ko :

- Sebenni keli ni numankuru ye, o ye danmako ye, tobili keli ce fe, o ye danmako ye.

- A sariyaw be wele ko 'sariya danmakomaw'.

● **An k'an dege**

Karamogo b'a nini kalandenw fe, u k'a laje folo ni hakilila ninnu ye sariya ye. Ni sariyaw don, u k'u woloma ka ke kulu fila ye : sariya wulibali, ani sariya danmakomaw.

Misaliw :

Dumuni be ke ni da ye.

Nimafen bee be sa.

Sebenni be ke ni kininbolo ye.

Su ni tile be fofɔ pɔgɔn ko.

Muso de be tobili ke.

Dugu o dugu, tigi b'a la.

Panfen si te sin di a den ma.

Karamogo b'a pini kalandenw fe, u ka sariya werew fo, danmakow be minnu na. Karamogo be togo ninnu seben walanba kan:

- *Seyidu, Mamuru, Isa, Fatuma, Bakari, Ceman, Yiriba.*
A b'a pini kalandenw fe, u k'a sariya pini. (= o bee ye ceto go ye, fo *Fatuma*)
- *Asitan, Saran, Aminata, Bintu, Sumana, Sira.*
A' y'o fana sariya fo. (= o bee ye musotogo ye, fo *Sumana*)
- *Fatuma, Korotumu, Nana, Aminata, Koninba, Sitan.*
A' y'o fana sariya fo. (= o bee ye musotogo ye, fo *Koninba*: o ye musotogo ni ceto go ye)

●●● An k'a to an hakili la

Sariya ye sugu fila ye. Sariya dow be yen, danmako be olu la. Olu be wele sariya danmakoma. Dowerew be yen, danmako te olu la, olu be wele sariya wulibali. Wulibali ye tinye ye tuma bee ani yoro bee.

● An ka jateminε ke

Sisan, an bena a laje ni sariya ni danmako be kan fana kono. Karamogo be kumaseɗ do seben walanba kan:

Maadu taara sugu la.

Karamogo b'a pini kalandenw fe, u ka dajew sigiyoro falen. Karamogo b'a jira kalandenw na, u ka a kolosi, ko ni dajew sigiyoro falenna, koro te kuma na. Karamogo be segin degeli in kan ni kumaseɗ werε ye.

Misali: *Ɔo dira anw ma.*

Karamogo b'a pini kalandenw fe, u ka o kumaseɗ dajew sigiyoro falen. A b'u deme, u ka a kolosi, ko ni dajew sigiyoro falenna, koro te kuma na. Karamogo be nin misali caya.

- An ka nin kumaseɗ in mafile: *N be taa Segu sini.*
- A' ye dajew sigiyoro falen.

Kalandenw b'a kolosi, ko kumaseɗ koro be tije yelemacogo tow bee la, fo n'a kera *Sini n be taa Segu.*

- sariya: dajew sigiyoro te se ka falen kumaseɗ kono;
- danmako: kumaseɗ kelen kelen kono, dajew dow sigiyoro be se ka falen, ka a soro kumaseɗ koro ma tije.

● An k'an dege

Dajew jumεn be yen ni musow (cεw) daron b'o fo? (Ni kalandenw ma se ka a jaabi, karamogo b'u deme ka a jira u la, ko foli kuma do don.) Karamogo b'a pini kalandenw fe, u ka a sariya fo.

- *Cεw ka foli jaabi ye jumεn ye?* (= Nba!)
- *Musow ka foli jaabi ye jumεn ye?* (= Nse!)
Ninnu ye sariyaw ye, danmako te minnu na.

Karamogo be kumaseɗ do seben walanba kan. A b'a pini kalandenw fe, olu fana ka na kumaseɗ damado seben. A b'u nininka:

- *Kumaseɗ ninnu be damine ni mun ye?*

A be kalandenw deme, u ka a sariya fo: kumaseɗ be damine ni siginiden kunba ye.

A be kalandenw nininka, ni sariya in ye wulibali ye, walima ni danmako b'a la (= danmako t'a la).

Karamogo be dajew damado seben walanba kan, k'i janto togoje dow ka ye a la.

Misali: *muso, saga, Sitan, kalanso, sebennikelan, Bamako.*

A be kalandenw deme, u ka a kolosi, ko togojew be damine ni siginiden kunba ye. A be kalandenw nininka, ni o sariya ye wulibali ye, walima ni danmako b'a la (= wulibali don).

Karamogo b'a seben walanba kan: *Sitan taara sugu la wa?* A b'a lapini, kalandenw ka a don, ko sariya do be bamanankan na, min ye ko nininkalikumaseɗ bee be laban ni nininkalitomi ye. O sariya ye wulibali ye.

Karamogo be nin daɓew seɓen: *ce, fali, seɓennikelan, Ala, saga, fen.*

A b'a nini kalandenw fe, u ka caya taamasiyen fara a kelen kelen bee kan, ka a laje n'a be ben, walima n'a te ben. U be tila ka a sariya fo, ka danmako jira.

●●● An k'a to an hakili la

Sariya be kan bee la. Sariya dow ye wulibali ye, danmako t'u la. Sariya caman fana be yen, danmako be olu la.

● Laɓini

Kalandenw ka se ka siginidenw sigisigi ɓogon ko ka ne (= a ne numan kan). U ka se fana ka daɓew sigisigi siginida fe.

● An k'an tulon

Karamogo be donw togo fo (walima k'u seɓen) k'u nagami. A b'a fo kalandenw ye, u ka u fo ka tugu ɓogon ko ka ne.

O kofe, karamogo be jatedenw ta 1 fo 10. A b'u seɓen walanba kan nin sigicogo in na: 6, 8, 1, 9, 2, 10, 7, 3, 5, 4. A be kalandenw nininka, ni jatedenw sigisigilen don ɓogon ko ka ne. N'u ma sigi ka ne, a b'a nini u fe, u k'u sigisigi ɓogon ko ka ne.

● An ka jatemine ke

Karamogo b'a jira kalandenw na, ko dogokun donw ni jatedenw sigisigilen don ɓogon ko cogo min na, siginidenw fana be sigisigi ɓogon ko ka ne o cogo la.

Karamogo be o sigicogo numan fo kalandenw ye. A b'o seɓen walanba kan, ka a kalan. A b'a kalan, fo bee ka a men. O kofe, kalandenw b'a kalan ɓogon fe, ka soro ka a kalan kelen kelen.

Karamogo be nin daɓe fila seɓen walanba kan: *bolo, kun.* A be daɓew siginiden folo koroci. A be kalandenw nininka:

- *Ni i b'a fe ka nin daɓe ninnu sigisigi ɓogon ko, ka ben ni siginidenw sigicogo ye walanba kan, jumen folo be na, jumen be tugu o la?*
(= Ni i be daɓew siginidasigi, i be u siginiden folo laje k'u sigi.)

● An k'an dege

Karamogo be nin siginiden duuru seɓen walanba kan nin cogo in na: *w, b, a, f, k.* A b'a nini kalandenw fe, u k'u sigisigi siginida fe.

Karamɓo be nin daɓɓe seɓen walaɓa kan : *muɗu, den, kolo*. A b'a jini kalandenw fe, u ka siɓiniden folo koɗoci, ka tila ka daɓɓe ninnu sigisigi ɗogon ko ka ne.

Karamɓo be segin nin degeli in kan. A be daɓɓe caya ni saba ye : *saga, jɔ, kaba, wulu, mɔɓ, ce, tasa, foro*.

Karamɓo be kalandenw tila kulu fila ye. A b'a jini u fe, u ka daɓɓe wɔɔro seɓen, minnu siɓiniden folo te kelen ye. A b'a laje, ni daɓɓe ninnu seɓencogo ka ni, ani n'u bee te damine ni siɓiniden kelen ye. O ko, kuluw b'u ka seɓenfuraw falen, u be daɓɓe sigisigi ɗogon ko ka ne. Kulu folo min ka baara jena, seɓagaya be di o ma.

● An ka jatemiɓe ke

Karamɓo be nin daɓɓe seɓen walaɓa kan : *bolo, woso, basa*. A b'a jini kalandenw fe, u ka nin daɓɓe sigisigi ɗogon ko ka ne. A b'a jira, ko daɓɓe fila (*bolo ni basa*) be damine ni siɓiniden sugu kelen ye. O la, n'an b'a fe, ka nin daɓɓe suguw sigisigi ɗogon ko ka ne, an b'an sinsin u siɓiniden filanan kan.

Karamɓo be nin daɓɓe naani fo : *soso, sira, fu, fari*. A b'a jini kalandenw fe, u ka u seɓen, ka tila k'u sigisigi siɓinida fe. A be soɗo ka a fo u ye, ko an bora ka min ke sisan, o ye siɓinidasigi ye.

● An k'an dege

Karamɓo be kalandenw bila, ka nin toɗow sigisigi siɓinida fe : *Sitan, Kariba, Musa, Mama, Sori, Modibo, Alu*.

Karamɓo be kalandenw tila kulu ni kulu, ka a jini kuluw bee ka jamuw siginidasigi. Kalandenw be je ka nin degeli ke. Karamɓo b'u demɓe.

Karamɓo be daɓɓe seɓen, minnu siɓiniden fila folo ye kelen ye : *baara, basa, bala, baden, bagan, baro*.
A b'a jini kalandenw fe, u k'u siɓinidasigi. Karamɓo b'u demɓe nin degeli in na.

Karamɓo be seɓenfuraniw tila kalandenw ni ɗogon ce. A b'a jini u fe, bee ka koɗo do toɗo seɓen i ta kan. A be seɓenfuraniw labennenw dalaje k'u seɓencogo segeɓege.

O kofe, a b'u tilatila kalandenw ni ɗogon ce. A be seɓenfuraniw labennen folo do bila tabali kan. A b'a jini kalandenw fe, u ka na kelen kelen, k'u ka seɓenfuraniw labennen siɓinidasigi. Kalanden tow b'a mafile ni seɓenfuraniw labennenw sigisigilen be ɗogon ko ka ne.

●●● An k'a to an hakili la

Kanw bee n'a siɓinidenw don. Sigini koɗo, siɓiniden kelen kelen bee n'a sigiyoro don.

● Lapini

Kalandenw ka kan ka dafalen samanenw don foli la, k'u sebencogo don.

● An k'a kolosi

Karamogo be kumase ninnu fo, k'i sinsin dafalen samanenw kan:
A te fama faama ma.

Kori aw ka kori jena pinan?

Seku y'a ka feere fo feere la.

A be denmisenw nininka, u ye min kolosi kumase ninnu foto. Daje fila minnu focogo ka surun jogon na (fama/faama, kori/kori, feere/feere), karamogo be segin ka olu fo jogon fe. A b'a lapini, denmisenw ka a kolosi, ko danfara min be daje fila ninnu ce, ko o be soro dafalenw de la. A be kalandenw dema, u ka a kolosi, ko dafalen do be fo ka sama, do te fo ka sama.

Karamogo b'a fo kalandenw ye, ko dafalen min be fo ka sama, a be fo o ma 'dafalen samanen', ko dafalen min te sama, a be fo o ma 'dafalen surun'.

O kofe, karamogo be kumase saba ninnu seben walanba kan. A b'a jini, kalandenw ka a kolosi, ko dafalen samanen be seben n'a jogonna fila ye.

Karamogo be dafalen surun saba ninnu seben walanba kan: a, e, o. Olu kerefe, a be u jogonna samanenw seben: aa, ee, oo. A b'a jefo kalandenw ye, ko dafalen tow fana be se ka sama. Karamogo be kalandenw nininka dafalen tow la, a be olu fara dafalen folow kan, ka samanenw ke u kerefe, ka soro ka misaliw di:

a	aa	faama
e	ee	feere
o	oo	kooro
i	ii	miiri
u	uu	suuru

● An k'an dege

Karamogo be kumase ninnu dalafo:

Baara daminena.

Fali sara.

Jege be ji la.

Feerew binna bin kan.

Muru be n kere la.

Muso fooloto don.

U ye juru siri.

Kiiri tigera.

U ye saga belebele do san.

U bee nana.

Ni dafalen samanen be kumase kono, denmisenw b'u bolo korota; kalanden kelen kelen b'o seben walannin kan.

Karamogo be denmisenw bila ka danni ke, ka a ta kelen na fo tan. U be segin a kan, k'u kan sumaya n'a ye. Denmisenw b'a fo, dafalen samanen be min na. Karamogo b'a jini u fe, u ka na o seben walanba kan.

Karamogo be nin masalabolo in kalan kalandenw jena siye damado:

Musa ma baara ke kunun, bawo a ngwono tun b'a dimi. A taara dokotorsoro la. Furakelaw ye feere soro a la.

A b'a jini kalandenw fe, u ka dafalen samanenw tomo, ka bo masala in kono. Ni denmisenw ma se ka dafalen samanenw bee soro, u kejena minnu na, karamogo be olu jira kumase n'w kono.

Misali:

N'u ma se ka ngwono soro, karamogo be segin o kumase tige daw kan: bawo ngwono tun b'a dimi.

Degeli be laban ni masala in mumu kunnasebenni ye. O kofe, kalandenw b'a kalan, k'u kan labo n'a ye.

Karamogo be kumasebolo surun saba di kalandenw ma (dalafo la), dafalen samanen kelen pe be minnu kono. Dafalen samanen be daje minnu kono, kalandenw b'olu tomo.

Misaliw:

*A dogoke be so kono.
Denmisen wulila ka na.
A ye nsiirin da.*

*Sogo dumanba don.
U ye kooro mine.
An ka wari dogoyara.*

*Fali sirila jiri la.
Den puman don.
U ma negeso feere sugu la.*

*Dennin fɔɔɔna.
Ne ka negeso don.
Olu ma son ka na.*

●●● An k'a to an hakili la

**Bamanankan na, dajɛ dow be yen, minnu dafalen dow be sama.
Misali: baara.**

● Laɓini

Kalanden ka se ka korodajɛ ni mabennidajɛ don ka bo jɔgon na.

● An k'an tulong

Karamogo be dajɛ damado di, korɔ be minnu na. A b'a jini kalandenw fe, u k'u dafa, k'u ke kumaseɓen kelen kono.

Misaliw:

*farin, Musa: Musa ka farin.
negeso, Alu, boli: Alu ye negeso boli.
taa, Sori, so: Sori be taa so.*

● An ka jatemiɓe ke

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka Musa nonabila ni dajɛ werew ye, ka a soro kumaseɓen ma tije.

Misali la:

<i>Musa</i>	<i>ka</i>	<i>farin.</i>
<i>Wulu</i>	<i>ka</i>	<i>farin.</i>
<i>Foronto</i>	<i>ka</i>	<i>farin.</i>
<i>Ce</i>	<i>ka</i>	<i>farin.</i>

O cogo kelen na, *farin* be nonabila (*jugu, jan, surun, misen, kegun...*); o kofe, *ka* be nonabila (*man*). Karamogo be kalandenw bila, u ka a kolosi, ko *farin* ni *Musa* be se ka nonabila ni dajɛ caman ye, nka ko *ka* te se ka nonabila ni fen were ye ni *man* te.

Karamogo be tila ka kalandenw bila, u ka *Musa, farin*, ani *ka* korɔ fo. A laban na, kalandenw ka kan ka a faamuya, ko *Musa* ni *farin* korɔ fo ka di, ka teme *ka* kan. Karamogo be soro ka jefoli ke korodajɛko ni mabennidajɛko la. O siratige la, a b'a jira, ko dajɛ dow be kan kono, minnu korɔ fo ka di, ani minnu be se ka nonabila ni dajɛ caman werew ye kumaseɓen kono. O dajɛ suguw be wele 'korodajɛw'. A b'a jira fana, ko dajɛ dow fana be yen, minnu korɔ foli ka gelen, a ka ca a la fana, u nonabila man di. Karamogo b'a fo, ko nin dajɛ suguw be wele 'mabennidajɛw'.

Karamɔgo b'a jira fana, ko kɔrɔɗaɗew be kɔrɔ jira, ko mabennidaɗew be daɗew cekala kumasen kɔnɔ. A be kɔrɔɗaɗe ni mabennidaɗe sanga tufaden ni boɗo ma, ka a jira, ko u te taa ɲogon ko.

● An k'an dege

Karamɔgo be kumaseɗw nini kalandenw fe, a b'olu seɓen walanba kan. A be kumaseɗw dilenw ta kelen kelen, ka kalandenw bila ka kɔrɔɗaɗew ni mabennidaɗew bo ɲogon na. N'a y'a kolɔsi, ko kalandenw ye geleya sɔrɔ, a be ɲininkali ke cogo were la:

- *Daɗe jumɛnw kɔrɔ fɔ ka di?*
- *Jumɛnw kɔrɔ fɔ man di?*

Kalandenw ka misaliw la, karamɔgo be kumaseɗw tomo, mabennidaɗew ni, ka, in, wa, de, te, man, fe be minnu na:

- ni (Musa ni Hawa nana)*
- ka (Fanta ma se ka na)*
- in (misi in korɔla)*
- wa (Musa bɔra wa?)*
- de (a ka di de!)*
- te (Sitan te taa bi)*
- man (nkalon man ni)*
- fe (Musa kumana Seku fe)*

Karamɔgo be kalandenw bila ka a kolɔsi, ko kumaseɗw be dilan ni kɔrɔɗaɗew ni mabennidaɗew ye. Karamɔgo be so fila ke, ka mabennidaɗew sigi kelen kɔnɔ, ka kɔrɔɗaɗe kalannen dow sigi to kelen kɔnɔ. A be kalandenw bila ka a kolɔsi, ko a ka ca a la, mabennidaɗew ye daɗe surunw ye.

Karamɔgo be nin kumaseɗw seɓen walanba kan:
Mɔnnikɛla ye jɛgɛ sɔrɔ.

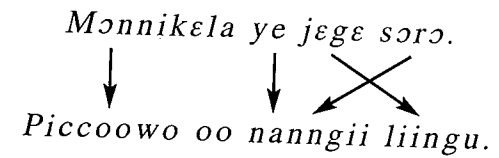
O kɔfe, a b'a ɲini kalandenw fe, u ka nin kumaseɗw bayɛɛma kan were la.

Misali (fulakan na): *Piccoowo oo nanngii liingu.*

Karamɔgo be bayɛɛmanen seɓen kumaseɗw jukɔrɔ.

Mɔnnikɛla ye jɛgɛ sɔrɔ.
Piccoowo oo nanngii liingu.

Karamɔgo be daɗew ta kelen kelen, daɗe min ni min ye kelen ye, kalandenw be olu bolo di ɲogon ma.

Karamɔgo be kunnaseɓenni surun do ke kalandenw kun, walima a be kalansen temenen do masalabolo ta, ka kalandenw bila, ka mabennidaɗew beɛ kɔrɔci o kunnaseɓenni, walima o masalabolo kɔnɔ. Karamɔgo ni kalandenw be ɲefoliw ni latilenniw ke ɲogon fe.

●●● An k'a to an hakili la

Daɗe dow be kumaseɗw kɔnɔ, kɔrɔ ɲonɲon be minnu na. An be olu wele kɔrɔɗaɗew. Mabennidaɗew de be don kɔrɔɗaɗew ni ɲogon ce, ka kumaseɗw latilen.

● Laɓini

Kalandenw ka se ka daɓe ganan don, ka bo daɓe sogolonnen na, ka daɓe sogolonnenw walaka.

● An ka jatemiɓe ke

Karamoɓo b'a jini kalandenw fe, u ka kumaseɓe do dilan; a be damado ta, k'olu seɓen walanba kan. A b'i janto, daɓe sogolonnenw ka ke o kumaseɓe ninnu do la. A be denmisenw jiniɓa: *Nin ye mun ye?* A b'u demɓe ka a kolɓsi, ko kumaseɓe dow ka jan ni dow ye, u ka a kolɓsi fana, ko kumaseɓe be damine ni siginiden kunba ye, a be laban ni tomi ye.

Karamoɓo b'a jini kalandenw fe, u ka kumaseɓe ninnu daɓe hake jate, ka tila ka u sigi kulu ye u daɓe hake fe. Karamoɓo be kalandenw bila ka daɓew laɓe. Kalandenw ka kan ka a kolɓsi, ko dow kanɓe hake ka ca ni dow ye. Daɓe minnu kanɓe hake ye kelen ye, kalandenw be olu ke kulu kelen ye. O ko, karamoɓo b'a laɓini, kalandenw ka a kolɓsi, ko daɓe dow be se ka tige fila ye, koɗo ka soɗo a fan kelen kelen beɓe la.

Misaliw:

neɓeso = *neɓe* + *so*
birifini = *biri* + *fini*
kalanso = *kalan* + *so*
ceso = *ce* + *so*
cenin = *ce* + *nin*
ɓofoɗo = *ɓo* + *foɗo*

Karamoɓo be kalandenw bila ka daɓe ninnu kelen kelen koɗo fo: *neɓeso ye so ye, min neɓema don; birifini ye fini ye, min be biri moɗo la; kalanso ye so ye, kalan be ke min koɗo, adw.*

Karamoɓo be soɗo ka a jira kalandenw na, ko daɓe dow be se ka janya, i ko *murɓu, kulusi, belebele*, nka u te se ka tige. N'i y'u tige, koɗo te ke tigeɗaw la.

Misaliw:

mu/ru: koɗo te *mu* dama na, koɗo te *ru* dama na,
ke/le/be: koɗo te *ke* dama na, koɗo te *le* dama na, koɗo te *be* dama na,
be/le/be/le: koɗo te *be* dama na, koɗo te *le* dama na, koɗo te *be* dama na, koɗo te *le* dama na.

Neɓeso, kalanso, birifini, ceso, cenin, olu ye 'daɓe sogolonnenw' ye; *murɓu, kelebe, belebele*, olu ye 'daɓe gananw' ye.

● An k'an dege

Kumaseɓe minnu dira damine na, karamoɓo be segin olu kan, ka soɗo ka a jini kalandenw fe, u ka daɓe gananw ni daɓe sogolonnenw bo jooɗon na. Karamoɓo be kalandenw bila ka kumaseɓe do dilan, daɓe sogolonnenw fila be min koɗo.

Karamoɓo be nin kumaseɓe seɓen walanba kan: *A muso ye ɓo soɗo sugu la.* Karamoɓo b'a jini kalandenw fe, u ka *muso, ɓo*, ani *sugu* kelen kelen nonabila ni daɓe sogolonnenw ye, i n'a fo: *A doɗo muso ye ɓo muɗu feere suguba la, wali ma: A sinamusu ye saɓo muɗu feere sugubanin na.* Karamoɓo be o jooɗonna degeli ke ni kumaseɓe werew ye.

Karamoɓo be daɓe tan seɓen walanba kan, a be duuru ke daɓe sogolonnenw ye, a be duuru tow ke daɓe gananw ye. Denmisenw ka kan ka o daɓew ke kulu fila ye (daɓe gansanw ni daɓe sogolonnenw).

Karamoɓo be nin daɓe gananw di: *muso, sogo, misi, den*. A be soɗo ka a fo kalandenw ye, u ka daɓe sogolonnenw dilan n'u ye (= *musoden, denmuso, misimusu, sogoden, misiden, misisogo*). Karamoɓo be tila ka a jini u fe, u ka daɓe sogolonnenw ninnu don kumaseɓe koɗo.

Karamoɓo be nin kumaseɓe seɓen walanba kan:

N doɗo muso ye sogo san suguba la.

A be kalandenw bila, u ka daɓe gananw ni daɓe sogolonnenw jira. A be kalandenw bila, u k'u hakili jakabo *suguba* ye daɓe min ye, u k'o fo (= daɓe sogolonnenw don); *ba* min b'a koɗo, karamoɓo be kalandenw bila k'o hakilila fo. A b'a jini u fe, u ka misali werew di, *ba* be minnu na, i n'a fo *waraba, wariba, soba*, adw.

Kalandenw be daɓe kelen kelen beɓe bila kumaseɓe do koɗo foɗo. O kofe, karamoɓo b'a jini kalandenw fe, u ka daɓe gananw ni daɓe sogolonnenw danfara ka bo jooɗon na: *jaba, muruba, daba, kumaba, kaba, Buba, saba, koba*.

Karamoɓo be nin kumaseɓe seɓen walanba kan: *Sitan ye murunin do soɗo sira la.* A b'a jini kalandenw fe, u ka daɓe gananw ni daɓe sogolonnenw jira kumaseɓe in koɗo.

A be kalandenw nininka, *murunin* ye daje suguya min ye (= daje sogolonnen); a b'u nininka a sogoloncogo la: *nin* min b'a kono, a b'a fo kalandenw ka o haki-lila fo.

A b'a jini kalandenw fe, u ka misali werew di, *nin* be minnu na, i n'a fo *jelenin*, *bubunin*, *cenin*.

O kofe, karamogo be nin kumasen seben:
Nin ye senekela Bakari ka jogsibere ye.

A b'a jini kalandenw fe, u ka daje gananw ni daje sogolonnenw jira, ka jate-mine ke *senekela* ani *jogsibere* la, tige hake min be soro u kono, k'o fo, ka tila ka o tige kelen kelen koro walima hakilila fo.

Kalandenw be nin daje sogolonnenw di kalandenw ma, u k'u don kumasenw kono: *josimansin*, *denkundi*, *jegfeerela*, *bololanegge*, *kunkorodonna*, *kamalen-ba*, *bolokoden*.

Kalandenw be daje sogolonnenw koroci nin masalabolo in kono. O kofe, daje sogolonnenw be walaka, k'u jefo da la, ka tila ka u seben walanba kan.

Bi ye bolokodenw bodon ye. Dugudenw be ka jenajeba do laben a ko kama. Musow be ka dumuni tobi fan do. Dugu ferekene kan, donsow be don na. Denmisennin caman be keneba in kan. Npogotigininw be tegerefo la.

●●● An k'a to an hakili la

Daje ye suguya fila ye: daje ganan ani daje sogolonnen. Daje sogolonnen be se ka walaka, wa koro walima hakilila be a tigew la.

● Lapini

Denmisenw ka a don, ko daje dow be yen, minnu focogo ni sebencogo ye kelen ye, ka a soro u koro te kelen ye.

● An k'an tulong

Karamogo be nininkali ke:

- *Fen jumen be sene Sikaso mara la, ni o te sene Bamako mara la?*

Kalandenw be jaabi dow di, fo ka se *ku* ma. Kalanden folo mana jaabi numan soro, o be na a seben walanba kan.

Karamogo be nininkali ke:

- *Misi be dimogow gen ni mun ye?*

Kalandenw be jaabi dow di, fo ka se *ku* ma. Min mana jaabi numan soro (*ku*), o be na a seben walanba kan.

● An ka jatemine ke

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka a faamu ko daje fila ninnu (*ku* min ye senefen ye, ani *ku* min ye bagan fari yoro ye), olu focogo ni sebencogo ye kelen ye, nka u koro te kelen ye. A b'u nininka, mun b'u bo jagon fe, ani mun b'u bo jagon na, u focogo, u koro, ani u sebencogo la. A be fo o la, ko *ku* (min ye senefen ye) ani *ku* (min ye bagan fari yoro do ye), olu ye daje togomaw ye.

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka kumasen damado dilan ni *ku* min ye senefen ye, ani ka kumasen damado dilan ni *ku* min ye bagan fari yoro do ye. O kumasenw la numanw be seben walanba kan. Karamogo b'a jini kalandenw do fe, a ka kelen fo kumasen ninnu na. Karamogo be tila ka kalandenw nininka:

- *Ku min fora, senefen de don waa, tari bagan fari yoro do don?*

Karamogo be denmisenw deme ka a faamu, ko daje koro be don a laminidajew de fe. A b'a jini kalandenw fe, u ka a faamu, ko nin daje fila ninnu be don ka bo jagon na, n'u be kumasenw kono.

Karamogo b'a jira kalandenw na, ko tuma dow la, laminidajew te se ka daje togomaw bo jagon na, fo kumasen ka pereperelatige.

Misali:

Kana maga ku in na de!

Karamogo be kalandenw jininka:

Ku jumen de ko don?

Karamogo b'a jira kalandenw na, ko *ku* min ko don, o donni ka gelen nin yoro in na. A b'a jini u fe, u ka feere tige, min be se k'a to u k'a don *ku* min ko don. (*Kana maga wulu in ku la de!*; *Kana maga ku balabalalen in na de!*) Karamogo be kalandenw jininka, u ye min ke k'u danfara (= u ye *ku* pereperelatige). Karamogo b'a jini, kalandenw ka se ka a don, ko daje kura farala kumasen kan, ka *ku* pereperelatige.

Karamogo be kalandenw jininka:

- *Mogo bangebaga ceman ye i mun ye?* (= *fa*)

- *Bana jumen b'a to, mogo be fini bila?* (= *fa*)

Karamogo ye *ku* ta ke cogo min, nin fana be ke ten.

Karamogo be o jogonna were ke ni daje togoma werew ye:

sama (kungokonosogo, ani donnbolo)

sira (taamayoro, ani sira minta)

saalen (jege, ani wusuru)

suma (kasa, ani jiri suma)

ba (ji, ani bangebaga)

kurun (sigilan, ani jilakurun)

Kalandenw be kumasenw dilan, daje togoma fila be minnu konɔ. Kalandenw be na u seben walanba kan.

Misali: *A be sira min sira kan.*

Karamogo b'u jininka:

- *Sira jumen ye taamayoro ye?*

- *Jumen ye minta ye?*

● An ka jatemine ke

Karamogo be kalandenw jininka:

- *Folo masakew tun be yelen mun kan?* (= *so*)

Kalanden b'o seben walanba kan.

- *I be si mun konɔ?* (= *so*)

Kalanden b'o seben walanba kan.

Karamogo be kalandenw jininka:

- *Nin dajew ye togomaw ye wa?*

Karamogo ka lapini ye, kalandenw ka se ka a don, ko nin dajew sebencogo ye kelen ye, u koro te kelen ye, wa u focogo fana te kelen ye.

U focogo te kelen ye min na, o b'a jira ko togomaw te.

● An k'an dege

Karamogo be nin daje ninnu seben katimu konɔ:

dajew	Togomaw don wa?
<i>fa</i> (bangebaga)	<i>fa</i> (bana)
<i>dogo</i> (sugu)	<i>dogo</i> (jiri jalan)
<i>basi</i> (dunfen)	<i>basi</i> (joli)
<i>kaba</i> (dunfen)	<i>kaba</i> (bana)
<i>kala</i> (maramafen)	<i>kala</i> (nokala)
<i>ko</i> (fari yoro do)	<i>ko</i> (ji)
<i>sugu</i> (dogo)	<i>sugu</i> (suguya)

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka katimu in laje. Sira minnu dajew ye togomaw ye, u ka jawo seben olu pefe. Sira minnu dajew te togomaw ye, u ka ayi seben olu pefe.

Jaabi numanw file:

dajew	Togomaw don wa?
<i>fa</i> (bangebaga)	<i>fa</i> (bana) jawo
<i>dogo</i> (sugu)	<i>dogo</i> (jiri jalan) jawo
<i>basi</i> (dunfen)	<i>basi</i> (joli) ayi
<i>kaba</i> (dunfen)	<i>kaba</i> (bana) jawo
<i>kala</i> (maramafen)	<i>kala</i> (nokala) ayi
<i>ko</i> (fari yoro do)	<i>ko</i> (ji) ayi
<i>sugu</i> (dogo)	<i>sugu</i> (suguya) jawo

Karamogo be tila ka a pini kalandenw fe, u ka kumasen damado dilan, togoma fila be min kelen kelen na.

Misali: *Fa be cenin fa la.*

●●● An k'a to an hakili la

Daje dow be yen, u fɔcogo n'u sebencogo ye kelen ye, nka u koro te kelen ye. A be fo olu ma daje togomaw, walima togomaw.

● **Lapini**

Kalandenw ka se ka korogomaw don, k'u nefa.

● **An ka jatemine ke**

Karamogo be nin kumasen fila fo, a b'u seben walanba kan: *Maadu ye cikela ye*, ani *Maadu ye senekela ye*.

A be kalandenw nininka, n'o y'a soro, danfara be nin kumasen fila ni jagon ce, u ka a fo. N'u y'a jira, ko danfara t'u ce, karamogo b'a pini kalandenw fe, u ka jatemine ke *cikela* ani *senekela* kan. Nin daje fila fɔcogo n'u sebencogo te kelen ye, nka u koro ye kelen ye. *Cikela* ni *senekela* ye korogomaw ye.

Karamogo be nin jagonna ke ni *kaba* ni *maajo* ye:

- *Kaba jena pinan.*
- *Maajo jena pinan.*

Karamogo be nin kumasen in seben walanba kan:

- *Fanta ye ji goni soli.*

Karamogo b'a pini kalandenw fe, u ka *Fanta* falen ni daje were ye, koro ka soro kumasen na (*a*, *npogotiginin*, *dennin*). A b'u nininka, daje minnu bilala *Fanta* no na, ni u ni *Fanta* ye koro kelen ye. Olu si ni *Fanta* te koro kelen ye.

Karamogo be soro ka a pini u fe, u ka daje dow bila *goni* no na. A b'u nininka, ni daje minnu fora, ni u ni *goni* ye koro kelen ye. Ni a si ni *goni* te koro kelen ye, a b'a pini u fe, u ka daje pini, min ni *goni* koro ye kelen ye, n'a be se ka bila *goni* no na. N'u ma *kalan* soro, a b'u nininka, ni i y'a soro, *kalan* te se ka bila *goni* no na: *Fanta ye ji kalan soli*.

O kofe, karamogo be kalandenw nininka, ni o y'a soro *kalan* ye kumasen koro ye. Karamogo be tila ka korogoma nefa lase kalandenw ma: daje fila minnu koro ye kelen ye, ka a soro u fɔcogo n'u sebencogo te kelen ye, a be fo olu ma 'korogomaw'.

● An k'an dege

Karamɔɔɔ be se ka kalandenw bila, u ka kɔrɔɔɔɔɔɔmaw nini nin daɔɔɔ la :

- bugɔ* (= *gosi*)
- galaka* (= *gasaba*)
- kaba* (= *maɔɔɔ*)
- foronto* (= *kelekele*)
- mɔɔɔnfin* (= *hadamaden*)

Karamɔɔɔ be kalandenw bila, u ka daɔɔɔ fila fila ninnu laɔɔ, ka kɔrɔɔɔɔɔɔmaw tɔmɔ. Ni minnu te kɔrɔɔɔɔɔɔmaw ye, karamɔɔɔ b'a nini u fe, danfara min be u kɔrɔ ni ɔɔɔɔ ce, u ka a fo.

<i>fini - taafe</i>	Ayi
<i>daraja - dawula</i>	ɔwɔ
<i>gɔngɔn - foloko</i>	ɔwɔ
<i>kungo - wula</i>	ɔwɔ
<i>kɔɔɔ - ntugannin</i>	Ayi
<i>banfula - faranfila</i>	Ayi
<i>folo - gale</i>	ɔwɔ
<i>kabakolo - sankolo</i>	ɔwɔ
<i>basi - joli</i>	ɔwɔ
<i>kamikili - kamifan</i>	ɔwɔ

Walasa k'a don, ni togo fila ye kɔrɔɔɔɔɔɔmaw ye, karamɔɔɔ b'a yeɔɔ demɔ ni nin feɔɔ ye : *Taafe beɔ ye fini ye, nka fini beɔ te taafe ye.* O b'a jira, ko *taafe* ni *fini* te kɔrɔɔɔɔɔɔmaw ye.

Karamɔɔɔ be tila ka a nini kalandenw fe, u ka kɔrɔɔɔɔɔɔmaw werɔɔ nini. U mana misali fen o fen sɔɔɔ, a b'o dajira kalanden tow la, u k'u fela fo o kan :

- *Kɔrɔɔɔɔɔɔmaw don waa kɔrɔɔɔɔɔɔmaw te ?*
- *Ni kɔrɔɔɔɔɔɔmaw don, mun b'u ke kɔrɔɔɔɔɔɔmaw ye ?*
- *Ni kɔrɔɔɔɔɔɔmaw te, danfara jumen b'u ni ɔɔɔ ce ?*

● An ka jateminɔ ke

Karamɔɔɔ be nin kumaseɔ fila seben walanba kan: *cekɔɔɔba faatura* ani *cekɔɔɔba ye diɔɔ to.* A be kalandenw bila, u ka a jateminɔ ko kumaseɔ fila ninnu kɔrɔ ye kelen ye. Nin yɔɔɔ la, kɔrɔɔɔɔɔɔmaw be *faatu* ani *diɔɔ to* de ce.

Karamɔɔɔ be se ka misali werɔ ta, i n'a fo *ka den seliji* ani *ka den sigi neɔɔ kɔɔɔ.* A be kuma olu kan, ka a jira ka a fo, k'u kɔrɔ ye kelen ye, nka kɔrɔɔɔɔɔɔmaw be daɔɔ (*seliji*) ani daɔɔekulu (*sigi neɔɔ kɔɔɔ*) de ce.

Kɔɔɔsili 1. A ka ca a la, kalandenw be daɔɔɔ dow kɔrɔɔɔɔɔɔmaw ke singadaɔɔ ye, i n'a fo :

- Kuyeri ni kudu*
- Anana ni jabibi*
- Lakoli ni kalanso*
- Alimeti ni takala*
- Ninnu be se ka jate kɔrɔɔɔɔɔɔmaw ye.

Kɔɔɔsili 2. Walasa daɔɔɔ fila ka ke kɔrɔɔɔɔɔɔmaw ye, u ka ke kɔrɔ kelen ye, ani u ka ke togoɔɔ kelen kɔɔɔ.

Misali :

wari ni *peceke.* Olu kɔrɔ ye kelen ye, nka u te togoɔɔ kelen kɔɔɔ. Karamɔɔɔ be se ka kunnafoni werɔɔ sɔɔɔ 'kan togoɔɔ' kalansen kɔɔɔ (kalansen 15).

●●● An k'a to an hakili la

Daɔɔɔ fila be se ka je kɔrɔ kelen na, ka a sɔɔɔ u foɔɔɔ n'u sebenɔɔɔɔ to kelen ye. A be fo olu ma kɔrɔɔɔɔɔɔmaw.

● Lapini

Kalanden ka a don ko kan ye fen mabennen ye, ko a fɔcogo be yelema, ka a da a fɔbagaw walima a foyoro kan.

● An k'an tulon

Karamogo b'a ka kalan damine ni hakililajigin ye korogonmaw kan. A b'a pini kalandenw fe, u ka nin dape in korogonmaw pini: *jegene* (= *sugune, bawuli, jalamine*).

Karamogo be kalandenw pininka, dape dilen ninnu na, u be min fo ka caya, u be min fo n'u bangebaw ye, walima u karamogow, walima u togonw.

Karamogo be tila ka misali werew ta, ka pininkali ke u korogonmaw la, o ko, ka pininkali kelen ninnu ke, i n'a fo, an bora ka min ke sanfela la.

Misali:

ka dumuni ke (ka baga faga, ka boco ke, ka laka dun)

ka taa (ka pan, ka kene bila, ka yoro bila, ka foloko, ka megeru, ka foloko duuru, ka fiye duuru, ka fiye tige, ka fiye san, k'i ko ke bo ye, ka tama don fiye na)

Karamogo ka kan ka kalandenw to, u ka korogonmaw soro u yere ye.

● An ka jatemine ke

Karamogo be dape ninnu ta kelen kelen ka kalandenw pininka:

- *A be fo jon fe?*
- *A be fo jon ye?*
- *A be fo jon jena?*

Hakililafalen ka kan ka a jira, ko fota numan bolen ko yen, ko fota werew be yen, minnu te se ka fo yoro bee. Karamogo ni kalandenw b'a laje k'o yorow dantige. O ka kan ka ke sababu ye, ka bo ni kantogoreko ye.

Karamogo be kalandenw bila, u ka misali werew di. Misaliw be se ka ta waleyaw kan, i n'a fo, ni i ni i fa don, ni i ni i togon don, ni i ni dugutigi don, ni i ni pere-

sidan don. O kofe, kalandenw be dapew pini, u te son ka min fo u fa jena.

Misaliw: *gadi, peceke, yuw, le, la, pegeze.*

● An k'an dege

Karamogo b'a pini kalandenw fe, u k'u hakili jakabo, ka a laje nin fɔcogo ninnu be fo hukumu min kono:

- A sara.*
- A jufara.*
- A faatura.*
- A soseginna.*
- A banna.*
- A ye dije to.*

Karamogo b'a pini kalandenw fe, u ka a falen ni togo do ye: *Maadu, alimami, misi, adw.*, ka hakilijakabo ke jaabi kelen kelen kan. Kalandenw be soro ka dape ninnu sigisigi kulu ni kulu, ka ben kantogoreko siratige ma.

Karamogo b'u pininka, fota min bennen don. A be sinsinni ke ka a jira, ko korogonma dow be yen, olu bee be togore kelen kono, i n'a fo a *soseginna, a ye dije to, a faatura.*

Karamogo b'a pini kalandenw fe, u ka kan togore misali dow pini jeliw ka kuma na (*bakiilu / tegemagelen*).

Karamogo b'a jira, ko dape caman be kan kono, minnu be se ka fo yoro bee, i n'a fo *jegge, nun, ka don*, adw.; o koro ye, ko fen dow be yen, fɔcogo werew te olu la bamanankan na.

Karamogo be nin dapew fo kalandenw ye, k'u pininka, ni u be kantogore kelen na:

<i>kaba</i>	ani	<i>maano</i>	(= owo)
<i>jegene</i>	ani	<i>bawuli</i>	(= ayi)
<i>k'i sigi</i>	ani	<i>k'i goro</i>	(= ayi)
<i>faraje</i>	ani	<i>tubabu</i>	(= ayi)
<i>doma</i>	ani	<i>soma</i>	(= owo)
<i>bakiilu</i>	ani	<i>tegemagelen</i>	(= ayi)
<i>foronto</i>	ani	<i>kelekele</i>	(= owo)

O kofe, karamogo be nin misaliw di: *ka den boloko, ka den sigi nege koro, ka den seliji*. Nin misaliw dabora, kalandenw ka a faamu, ko mogo be se ka fen do fo, ka a soro i ma a ta a togo yere ma.

Misali la, i be se k'a fo *ka taa banako, ka taa bin na, ka taa sutura la*, adw., k'a soro i m'a fo *ka taa bo ke*. Karamogo b'a fo ko fen foli sutura la, ka a soro i ma a ta a togo ma, ko o ye kuma fengeli ye.

Karamogo be kalandenw bila, u ka fengelikuma misali werew jini.

●●● An k'a to an hakili la

Dane dow be yen, minnu koro ye kelen ye, nka u te kan togore kelen na.
U te se ka fo yoro bee (walima tuma bee).

● Lapini

Kalandenw ka a faamuya, ko fenw be se ka sigi kulu ni kulu ye cogo min, danew fana be se ka sigi kulu ni kulu ye ten. Danew be se ka kulusigi nin sira ninnu fe: u sebencogo, u koro, u dilancogo, u suguya, ani u jeci kumase kono.

● An k'an tulong

Karamogo be sebenfuranin labennen caman di kalandenw ma, kelen ka y'a la, min ni tow te kelen ye. Kalandenw be yeleke woloma ka bo tow la.

Misaliw:

U bee ka bilen, fo kelen, o ye finman ye; finman ye yeleke ye.

U bee ye kerenaani ye, fo kelen, o ye koorilen ye: koorilen ye yeleke ye.

Misali kelen kelen ninnu na, karamogo b'a jini kalandenw fe, seben ninnu be jogon soro sira min fe, u k'o sifo.

● An ka jatemins ke

Karamogo be kalandenw bila, u ka wolomani ke nin kulu ninnu kono.

1. *jo, ku, woso, muru, kaba, malo, foronto.*
2. *misi, fali, saga, soke, sama, bakoronin, ntura.*
3. *ji, nono, joli, tigatulu, birifini, dolo, atayi.*

Karamogo be kalandenw nininka, munna u ye to ninnu fara jogon kan, fo *muru*, fo *sama*, fo *birifini*.

Kalandenw ka kan k'a fo: *u bee ye... fo...*, walima *u bee be... fo...*, walima *u bee ka... fo...*

Karamogo be nin danew di kalandenw ma, u k'u ke kulu fila ye:
manogo, salen, saga, dodo, fali, nteben, misi, sama.

Kalandenw mana u sigi kulu fila ye, u be soro ka kuluw togo fo.

Misali:

Dodo ye jegge ye, faramanugu do don.

Karamogo b'a nini kalandenw fe, u ka *dodo, sama, misi* sifo. A b'i jija taanika-seginni kana ke o sifoli senfe (i n'a fo: *ba ye saga sugu do ye; saga ye ba sugu do ye*). Sifoli ka kan ka pereperelatige, wa a kana janya fana.

● An k'an dege

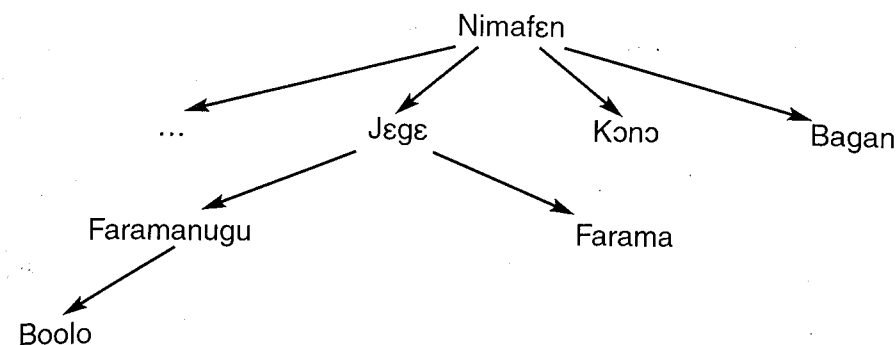
Karamogo b'a nini kalandenw fe, u ka nin togo ninnu sigi ka ke kulu fila ye, fen minnu be ye, ani fen minnu te ye: *muru, hakili, daba, marifa, hine, dusu.*

Degeli be ke jilafenw togow kan:

1. *korokoto, tinenin, bama, mali, bubu, nteben, babakerekelen, salen.*
Jumen ye yeleke ye? (= min te balo ji la)
2. *kankon, salen, bama, tinenin, boolo, nteben, manogo, korokoto.*
Jumen ye yeleke ye? (= min te jegge ye)
3. *tinenin, salen, korokoto, nteben, manogo, wulujegge.*
Jumen ye yeleke ye? (= fara te min na)

- Nin misali laban in kono, an ye jegew sigi, ka ke kulu joli ye? (= faramaw/faramanuguw)
- An be se ka kulu were jumen fara nin kan? (= belebele/fitinin)
- An bora sisan ka jegew ke kulu fila ye: faramaw ani faramanuguw.
- Sisan, an ka konow ta. Danfara jumen be olu ni jegge bo jogon na? U jelen don mun na?
- Jegew, konow, ani baganw, olu jelen don mun na? (= olu be ye nimafenw ye)
- An bora ka nimafenw ke kulu damadow ye. A' y'a kulu dow fo (*jegge, kono, bagan, adw.*). Sisan, an ka jegew ta. Olu be se ka ke kulu joli ye? (kulu fila: faramaw ani faramanuguw)
- An ka faramanuguw fo (*boolo, manogo, ngari, kankon, adw.*): olu fana be se ka tila kulu ye wa? (= ayi)

Kolosi 1. Boolo ye faramanugu ye, faramanugu ye jegge ye, jegge ye nimafen ye.

Nin koro ye, ko boolo bee ye faramanugu ye, nka faramanugu bee te boolo ye. Faramanugu bee ye jegge ye, nka jegge bee te faramanugu ye. Jegge bee ye nimafen ye, nka nimafen bee te jegge ye.

Kolosi 2. Karamogo be kulusigi katimu ci, ka kuluw sigi u dan ma.

● An ka jateminε ke

- An ye nin fenw kulusigi cogo min, dapew fana be se ka kulusigi o cogo la.

Karamogo be nin dapew seben walanba kan, a be kalandenw bila, u ka a laje. Karamogo b'a nini kalandenw fe, u ka yeleke nini nin dapew la: *baara, Baba, basa, baden, Bakari, kolo, Baru, bama, basi, bawo.* (= kolo)

- *Nin dapew be se ka kulusigi u fɔcogo n'u sebencogo fe wa?*
- *Yeleke b'a la wa? A' y'o fo.*
- *Munna yeleke don?*

● An k'an dege

Segin be ke nin baara in kan ni misali werew ye:

Dape damado minnu sebennen be ni kanpe saba ye, fo yeleke:

- *seleke, balima, suruku, farafin, jo, bataki, wotoro.*

16. Kulusigili

Siginiden « I » be daɓɓe minnu na, fo yeleke :

- *kolo, balima, sugu, fila, fali, laaro, saalen, keɓe, Lala, Kulubali.*

Daɓɓe damado minnu be damine ni dafata kelen ye, fo yeleke :

- *kalo, kelen, kilisi, baara, kurun, kolobokalaba, kɔɔɔ.*

Daɓɓe damado ninnu dafalen laban ye kelen ye, fo yeleke :

- *nansara, cela, galaka, sira, baro, galomajira, bala.*

Karamogo b'a pini kalandenw fe, u ka daɓɓekulu do dilan, u yeɓe be yeleke k'a la.

●●● An k'a to an hakili la

Fenw be se ka kulusigi cogo caman na, wa daɓɓew fana be ten.

TIGEDABA FILANAN

Youssoufou Diallo

Amadou Tamba Doumbia

Gérard Dumestre

Mamadou Lamine Haïdara

Mahamadou Konta

Mamadou Niakaté

Sidiki Simpara

Samba Traoré

- **I.** Karamogonya senfe, karamogo be kalandenw bila ka kumasen damado fo. A b'o kumasen dow seben. Kalandenw fana be dow seben. A b'i sinsin kumasen sebensogo puman kan: a be damine ni siginiden kunba ye, ka laban ni tomi ye.

Kumasen ye mun ye? Dapekulu min labennen don, hakilila dafalen be a kono. O koso, a be damine ni siginiden kunba ye, ka laban ni tomi ye, *u y'a don ko...* be se ka bila a nefe.

Karamogo be segin a ka kumasen sebensenw kan, a be *u y'a don ko...* bila kumasenw nefe:

U y'a don ko musow taara.
U y'a don ko Musa be na sini.

Degeli 1:

Karamogo be nin kumaw fo kelen kelen, kalandenw b'a fo ni kumasen don, walima ni kumasen te:

musow taara
keme ni mugan
ne ye karamogo ye
ne dogoke fila
a fa ka farin
a natuma meenna
a ni olu ka mogow
Bamako ka bon ni Segu ye
a nalen tuma min
npogitigi janmanjan caman
u ma foyi di Seku ma
i ni sogoma
e Ala!
Hawa ye den soro

Kumasen min mana soro, karamogo b'o seben walanba kan, k'a damine ni siginiden kunba ye, ani k'a laban ni tomi ye:

Musow taara.
Ne ye karamogo ye.
A fa ka farin.
A natuma meenna.
Bamako ka bon ni Segu ye.
U ma foyi di Seku ma.
Hawa ye den soro.

Degeli 2:

Kalandenw be kumasen werew dalafo. Ni kumasenw ka ni, u be soro k'u seben, ka siginiden kunba ke u damine na, ani ka tomi ke u laban na.

- **II.** Karamogo be kalandenw bila ka kumasen sebensenw nefe, ani ka hukumu soro, kumasen ninnu be se ka fo minnu kono.

Karamogo b'a jira ko kumasen ninnu, dow ye tije ye, dow te tije ye, u dow tijetigiya n'u nkalontigiya donni ka gelen. O n'a ta bee, u bee ye kumasen ye.

- **III.** Karamogo be nin kumasen fila seben walanba kan:

Ne don.

Kunun tile fe, ne ni n ba koroke taara sogo ni jege caman san Segu suguba la an terike Karimu Keyita ka so fanfe.

Karamogo be kalandenw bila u k'a kolosi, ko kumasen be se ka janya walima ka surunya.

Degeli 3:

Karamogo be kalandenw bila, u ka kumasen janmanjanw ni surunmanw dilan.

Degeli 4:

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka kumasen do dilan ni nin dape kelen kelen ye: *jo, wari, mine, wuli*. Kalandenw be kumasen sorolenw segesege. Kumasenw be seben walanba kan.

Degeli 5:

Karamogo be nin kumasen seben walanba kan: *A ye negeso san*. A b'a jini kalandenw fe, u ka kumasen labugun ni dape werew ye. Kalandenw kelen o kelen be do fara kumasen folen kan, k'a soro a ma ke ni dape do fagali ye. O kumasen kuraw be seben jigon jukoro walanba kan.

Misali:

A ye negeso san.
A fa ye negeso san.
A n'a fa ye negeso san.
A n'a fa ye negeso kura san.

A n'a fa ye negeso kura fila san.
A n'a fa ye negeso kura fila san kunun.
A n'a fa ye negeso kura fila san kunun sogoma.
A n'a fa ye negeso kura fila san kunun sogoma Segu.

Nin kumasen dilenw be segesege kalandenw fe, k'a jira k'u kelen kelen bee ka ni, k'u dafalen don. Kalandenw b'a segesege, k'u kelen o kelen ye kumasen ye (U y'a don ko...). A be segesege, ni kumasen daminenen don ni siginiden kunba ye, k'a laban ni tomi ye.

O degeli kelen in be ke ni nin kumasen fana ye: *Muso don.*

● **IV.** Karamogo b'a seben walanba kan:

Fanta be ji min.

A b'a nini kalandenw fe, u ka dajew dan. A b'a nini u fe, u ka dajew folo fo, ka filanan fo, adw. A b'u nininka ni dajew sigiyoro be se ka falen. A b'u bila k'a kolosi, ko nin kumasen konso, dajew sigiyoro te se ka falen: nin sebenniw te kumasenw ye:

*Fanta min be ji.
Ji Fanta be min.
Min Fanta ji be.*

U te kumasenw ye, bawo:

- U y'a don ko... te se ka bila u jefo.
- Koru t'u la: u te se ka jefo.

Degeli 6:

Dajew kelen kelen sebennen be sebefuranin labennen minnu kan, karamogo b'olu di kalandenw ma, k'a nini u fe, u k'u sigi jogon ko, ka kumasen do dilan.

● **V.** Karamogo be masalabolo kalan, ka tila k'a seben walanba kan:

Musa taara dugu konso. A ye dibisogo san sugu la. A nana so. A ye sogo di a muso Fanta ma. Fanta ye sogo tila. Denmisenw y'a dun.

Karamogo be kalandenw bila k'a segesege, ko masalabolo in dilannen be ni kumasenw ye. Kumasen kelen o kelen be jefo. Karamogo be kumasenw

sigiyoro yelama. A be kalandenw bila, u k'a segesege, ko kumasenw sigiyoro te se ka yelama, ni masalabolo koru ma tijew.

Degeli 7:

Kalandenw be masalabolo do dilan (maaninin do). U be tila k'a segesege, ko a labennen be ni kumasenw ye, wa o kumasenw sigiyoro te se ka yelama, ni masalabolo koru ma tijew.

●●● **An k'a to an hakili la**

Kumasen ye dajew sigisigilen ye jogon ko, ka hakilila dafalen kelen bange; a dafalen don, koru b'a la, u y'a don ko... be se ka bila a jefo. Kumasen be damine ni siginiden kunba ye, ka laban ni tomi ye.

● **I.** Karamogo be kalandenw bila u ka kumasenw fo. A yere be dow fo. A be kumasen folen dow seben walanba kan. A be kalandenw bila ka kumasen ninnu kelen kelen bee segesege, ni kumasenw don: u dafalen don, koro b'u la, u y'a don ko be se ka bila u nefe.

Karamogo b'u bila k'a kolosi ko kumasen ninnu bee be damine ni siginiden kunba ye, ka laban ni tomi ye:

- Bakari koroke don.*
- Seku be taa foro la bi.*
- Ji ma na.*
- Sitan ka surun.*
- Musa fa ye senekela ye.*
- Sogo be san sugu la.*

● **II.** Karamogo be kalandenw bila, u ka korodanew nini kumasen ninnu kono, k'u koroci.

- Bakari koroke don.*
- Seku be taa foro la bi.*
- Ji ma na.*
- Sitan ka surun.*
- Musa fa ye senekela ye.*
- Sogo be san sugu la.*

Minnu ma koroci, olu ye dape sugu jumen ye? Olu ye mabennidape ye.

● **III.** Karamogo be nin kumasenw seben walanba kan:

- Musa be bo.*
- Donsoke te siran.*
- Karamogo ma taa.*

A be kalandenw bila, u ka a jira ko kumasenw don. Karamogo b'a nini kalandenw fe, u ka mabennidape ni korodape bo jigon na, k'u bee seben u dan ma.

- mabennidape: *be, te, ma*
- korodape: *Musa, bo, donsoke, siran, karamogo, taa*

● **IV.** Karamogo be kalandenw bila u k'a jira, ko *Musa* ni *bo* sigiyoro te se ka yeama kumasen folo kono. Nka, *Musa, donsoke*, ani *karamogo* be se ka sigi jigon no na; *bo, taa*, ani *siran*, olu fana be se ka sigi jigon no na. O b'a jira ko *Musa, donsoke*, ani *karamogo*, olu bee ye dapesugu kelen ye. O b'a jira fana, ko *bo, siran*, ani *taa*, olu fana ye dapesugu kelen ye.

Karamogo be nin dapew dajira kalandenw na: *soke, sonsoron, waraba, nson, siran, jelimuso, wuli*. A b'u nininka, nin dape kelen kelen ka kan ka bila sere min kono. Karamogo be laban ka sereba fila ci walanba kan. Sereba folo kono, *Musa* n'a jigonadapew be seben yen. Sereba filanan kono, *bo* n'a jigonadapew be seben yen.

- Sere folo kono, nimafenw ni dantanfenw ni fen to bee be yen. An b'a fo o dapew ma 'togow'.
- Sere filanan kono, an be dapew soro yen minnu be waleya de kofa. An b'a fo o dapew ma 'walew'.

Karamogo b'a seben sereba cilen ninnu sanfe: *togow* ani *walew*.

Degeli 1:

Kalandenw be kumasen caman dalafo ni dapew ye, minnu be sereba fila ninnu kono.

Degeli 2:

Kalandenw be nin dapew sigi togow wali walew ka sere kono: *misu, pan, suruku, mine, jine, Hawa, buga*.

● **V.** Karamogo be nin kumasenw seben:

- Jlo ma sene.*
- Sogo be tobi.*
- Nson ma mine.*

Karamogo be kalandenw nininka, ni wale be kumasen ninnu kono. A b'u bila u k'a kolosi, ko *sene, tobi* ani *mine* ye walew ye. A be tila k'u nininka, ni togow be kumasen ninnu kono. A b'u bila u k'a kolosi, ko *jlo, sogo* ani *nson* ye togow ye.

Karamogo b'a nefe, ko togow be nimafenw ni nintanfenw bee la, ani fen tow bee. Fen yebaliw sen b'o la, i n'a fo *hakili, teriya, mankan...*

● **VI.** Kalandenw be togow ni walew jini nin kumasenw kono:

Muso ye sogo san.
Fadiga ma baara soro.
Sitan ma wuli.
Karamogo ye kalanden wele.
Musa be malo sene.
Baba ye wari di Seku ma.
Haruna ma mankan men.

Karamogo b'u bila k'a kolosi, ko nin kumasenw n'u jogonnaw kono, togow be se ka caya, nka wale ye kelen doron ye.

Degeli 3:

Karamogo be sebenfuranin labennen jemanw da. U kelen kelen bee kan, a be togo do seben. A be sebenfuranin labennen je suguya were da. U kelen kelen bee kan, a be wale do seben. A b'a jini kalandenw fe, u ka kelen ta je kelen kelen bee la, ka kumasen do dilan.

Degeli 4:

Degeli kelen in be ke, nka nin sen in, karamogo be kalandenw bila ka kumasen dilan, togo fila ni wale kelen be min na.
 Kumasen dow be seben walanba kan; o ko, kalandenw b'u seben kaye kono.

Kolosi: Karamogo be kalandenw bila k'a kolosi, ko ni wale be kumasen kono, *ka* be bila a jefe: *ka bo, ka na, ka wuli, ka siran*; tuma dow, *ka* a be bila a jefe: *ka a mine, ka a dun, ka a wele*; tuma dow, *k'i* be bila a jefe: *k'i sigi, k'i sonsoron*.

●●● **An k'a to an hakili la**

Togo be nimafenw, nintanfenw ani fen tow bee la. Wale be waleya de kofa. Togo ni wale be ke ka kumasen dilan.

Kolosi, ka jesan karamogow ma: Daje dow be se ka ke togo walima wale ye:

Bana ma Sidiki mine: nin kumasen kono, *bana* ye togo ye.

Sidiki ma bana: nin kumasen kono, *bana* ye wale ye.

O cogo kelen na, *kele* ye togo ye nin kumasen kono: *kele ma wuli*. Nka wale don nin kumasen kono: **Musow ma kele.**

Ni kalanden do nana ni kumasen do ye, i n'a fo *kele wulila*, karamogo be *kele* jira kalandenw na, ko togo don. Ni u nana ni kumasen ye, i n'a fo *musow ma kele*, karamogo b'a jira u la, ko *kele* ye wale ye.

● **I.** Karamogo be nin kumasenw seben walanba kan. A be kalandenw bila k'u kalan, ani k'u seben:

Musa be bo.
Donsoke te siran.
Karamogo ma taa.
Sitan ma wuli.
Jlo ma sene.
Sogo be tobi.
Nson ma mine.
Ji ma na.
Fini ma ko.

A be kalandenw bila k'a segesege ko kumasenw don: *u y'a don ko* be se ka bila u jefe, u be damine ni siginiden kunba ye, ka laban ni tomi ye.

● **II.** Karamogo be kalandenw bila ka togow ni walew jini. A b'a jira u la, ko togo ni wale ce, mabennidaje do be yen, n'a jeci ye ka wale deme ka kumasen dilan. Karamogo be mabennidaje dow seben: *be, te, ma*. A be kalandenw bila ka dowerew jini: *bena, tena, na, ka, kana*. Karamogo be sonsirakumassen ni ban-sirakumassen seben.

Misali la:

Musa be bo.
Musa te bo.
Musa bena bo.
Musa tena bo.
Musa ma bo.
Musa ka bo.
Musa kana bo.

Karamogo b'o jogon ke ni kumasen were ye:

Donsoke be siran.
Donsoke te siran.
Donsoke bena siran.
 adw.

Karamogo b'a jira ko wale be o kumasenw bee kono; a be fo olu ma 'kumasen walema'; o kumasen walemaw, bolo fila b'u la: waletigi (walima walekebaga), ani wale.

- **III.** Karamogo be kalandenw bila ka a kolosi, ko kumasen sebennen dow be sonsira kan:

Musa be bo.
Musa bena bo.
Musa ka bo.

Dow fana be bansira kan:

Musa te bo.
Musa tena bo.
Musa ma bo.
Musa kana bo.

- **IV.** Karamogo be nin kumasenw seben walanba kan:

Karamogo ma taa.
Sitan ma bo.
Fini ma ko.

A b'a jini kalandenw fe, u ka kumasenw bila sonsira kan. O kumasenw be seben walanba kan:

Karamogo taara.
Sitan bora.
Fini kora.

Karamogo b'a jira ko *-ra* min sebenna ka noro walew la, o jeci ni *ma*, ani *be*, ani *te*, ani *ben*, ani *tena*, ko olu bee jeci ye kelen ye; mabennanw don, minnu be wale bilasira ka kumasen dilan: kumasenmabennanw don. Danfara min be *-ra* ni tow ce, o ye a sigiyoro ye: *-ra* be noro wale labanyoro la, nka *ma*, ani *be*, ani *te*, ani *ben*, ani *tena*, olu bee be togo ni wale ce.

- **V.** Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka nin kumasenw bila sonsira kan:

Baara ma ke.
Wari ma di.
Kuma ma fo.
Dunanw ma fo.

Karamogo be kalandenw bila ka kumasen sorolenw seben:

Baara kera.
Wari dira.
Kuma fora.
Dunanw fora.

Karamogo be nin kumasenw seben walanba kan:

Jlo ma sene.
Baara ma ban.
Sogo ma dun.

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka olu bila sonsira kan; kumasenw be seben walanba kan:

Jlo senena.
Baara banna.
Sogo dunna.

Karamogo b'a jira ko yan, *-ra te*, nka *-na* de norolen be walew la, ka jeci kelen in kofa.

Karamogo be nin kumasenw seben walanba kan:

Musa ma wuli.
Malo ma soru.
Hawa ma furu.

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka olu bila sonsira kan; kumasenw be seben walanba kan:

Musa wulila.
Malo sorola.
Hawa furula.

Karamogo b'a jira ko *-ra*, *-la*, ani *-na*, ko olu saba jeci ye kelen ye.

- **VI.** Karamogo be segin kumasen dow kan, k'u seben:

Jlo ma falen.
Musa wulila.
Fini be ko.
Karamogo be taa.

3. Kumasen walema bolofilatigi

A b'a jira ko togo min be kumasen walema damine na, a be fo o ma 'waletigi' (walima 'walekebaga'). Karamogo ni kalandenw be kumasen ninu walaka:

- *Na ma falen.* Na ye togo ye, a nenci ye waletigi ye; *falen* ye wale ye; *ma* ye kumasenmabennan ye, a be waletigi ni wale ce, a be ke ka kumasen laben.
- *Musa wulila.* Musa ye togo ye, a nenci ye waletigi ye; *wuli* ye wale ye; *la* ye kumasenmabennan ye, a be nora wale kofe, a be ke ka kumasen laben.
- *Fini be ko.* Fini ye togo ye, a nenci ye waletigi ye; *ko* ye wale ye; *be* ye kumasenmabennan ye, a be waletigi ni wale ce, a be ke ka kumasen laben.

Karamogo b'a jira ko wale be o kumasenw bee kono; a be fo olu ma ko 'kumasen walema'; o kumasen walemaw, bolo fila b'u la: waletigi (walima walekebaga), ani wale; a be fo olu ma 'kumasen walema bolofilatigiw'.

Degeli 1:

Kalandenw be kumasen walema bolofilatigi dilan, k'u walaka. Kalandenw be tila k'u ka kumasen sorolenw seben bansira kan (walima sonsira kan).

Degeli 2:

Karamogo be kalandenw bila, kelen kelen, ka nin kumasen walema bolofilatigi jidi: *Musa taara*. Kalanden kelen o kelen be dape kelen walima dapekulu fara kumasen kan.

Misali la:

Musa taara.

Musa taara Segu.

Musa Tangara taara Segu.

Musa Tangara taara Segu kunun.

Ne ni Musa Tangara taara Segu kunun.

Kalandenw be kumasenw bee la jiidilen seben u ka kaye kono.

Degeli 3:

Kalandenw be mogosabakuluw sigi: kalanden folo be na wale sebenfuranin labennen kelen ni togo sebenfuranin labennen kelen ta. O ko, a be kumasenmabennan sebenfuranin labennen kelen sugandi ka kumasen folo dilan; o

3. Kumasen walema bolofilatigi

kumasen be jidi kalanden filanan fe. Kalanden sabanan be kumasen bo bansira kan, k'a bila sonsira kan, walima k'a bo sonsira kan, k'a bila bansira kan. Kulu kelen o kelen be na a ka baara kelen jira, numanw be sugandi.

●●● An k'a to an hakili la

Kumasen walema bolofilatigi be dilan ni togo ni wale ye. Togo ye waletigi ye. Kumasenmabennan be ke ka kumasen laben; a be waletigi ni wale ce, walima a be nora wale labanyoro la (-ra, -la, -na).

- **I.** Karamogonya senfe, karamogo be kalandenw bila ka kumaseɗ damado fo, *n*, *i*, ani *a* be minnu na. Karamogo b'olu seben walanba kan. A yeɗe be kumaseɗ do seben, nonabila *i* be min na:

A be tulon ke.
A taara Bamako.
Sogoma o sogoma, n be daraka dun.
N y'a san sugu la.
I be daraka dun.

- **II.** Karamogo be kalandenw bila ka kumaseɗw kalan. Kalandenw b'a jira ko kumaseɗw don: u dafalen don, *u y'a don ko* be se ka bila a jefɛ, u be damine ni siginiden kunba ye, ka laban ni tomi ye. Kalandenw be kumaseɗ ninnu segeɗe: kumaseɗw, togow ni walew, waletigiw. Karamogo b'a jira, ko kumaseɗ ninnu na, waletigi ye dape ye, min be bila togo no na: *a*, *n*, *i*. O dape saba ninnu be wele 'nonabila'.

Karamogo be nin kumaseɗ saba seben walanba kan:

N taara.
I taara.
A taara.

Karamogo b'a bolo sincogo je, k'a jira nonabila be mogo min kofa:

- mogo min be ka kuma (*n*)
- kuma be ka ke mogo min fe (*i*)
- kuma be ka ke mogo min kan (*a*)

A b'i sinsin o kan, ka kumaseɗ werew dilan.

Misali la:

N bora.
I bora.
A bora.

N be taa.
I be taa.
A be taa.

- **III.** Karamogo b'a jira ko *n*, *i*, *a* ye nonabila gansanw ye. A b'a jira ko nonabila werɛ be se ka bila u kelen o kelen no na, n'a be fo olu ma 'nonabila sinsinnenw': *ne*, *e*, *ale*.

Ne bora.
E bora.
Ale bora.

Ne be taa.
E be taa.
Ale be taa.

A be kumaseɗ folow ta, ka nonabila sinsinnenw bila nonabila gansanw no na.

Ale be tulon ke.
Ale taara Bamako.
Sogoma o sogoma, ne be daraka dun.
Ne y'a san sugu la.
E be daraka dun.

Degeli 1:

Kalanden folo be kumaseɗ do fo, nonabila gansan be min kono. Kalanden filan b'o nonabila gansan yeɗema ka a ke sinsinnen ye.

- **IV.** Karamogo b'a jira ko *n*, *i*, *a* ye nonabilaw ye, minnu be bila mogo kelen de no na. Nonabilaw *n*, *i*, *a*, ani *ne*, *e*, *ale*, olu beɗe ye kelenyasira nonabilaw ye.

Karamogo be kalandenw tila kulu saba ye. A b'a jini u fe, u ka kuma jigon fe kuluw togo la.

Misali la:

An ye mogo tan ni fila ye.
A' ka ca anw ye.
Olu ye mogo seegin ye.

Karamogo be nin kumaseɗw seben walanba kan:

An taara.
A' taara.
U taara.

Karamogo b'a bolo sincogo ne, k'a jira ko nonabila saba ninnu be mogow kofa:

- mogow minnu be ka kuma (an)
- kuma be ka ke mogow minnu fe (a')
- kuma be ka ke mogow minnu kan (u)

Karamogo be nonabila gansanw seben walanba kan, minnu be caya kofa:

an
a'
u

- V. Karamogo be tila ka nonabila sinsinnenw seben nonabila gansanw nekoro katimu kono:

an   anw
a'   aw
u   olu

Degeli 2:

Kalandenw be misaliw di ni nonabila gansan ye cayasira kan.

Degeli 3:

Kalandenw be misaliw di ni nonabila sinsinnen ye cayasira kan.

Degeli 4:

Kalanden do be misali kelen di ni nonabila gansan kelen ye, cayasira kan. Kalanden were b'o misali kelen in fo ni nonabila sinsinnen kelen ye, cayasira kan.

- VI. Karamogo be nonabila gansanw ni nonabila sinsinnenw katimu ke walanba kan:

nonabila	gansan	sinsinnen
Kelenyasira	n	ne
	i	e
	a	ale
Cayasira	an	anw
	a'	aw
	u	olu

- VII. Karamogo be kalandenw bila ka waleyali ke ni nonabila gansanw ye, k'u sigijogonko bato:

- n taara, i taara, a taara, an taara, a' taara, u taara
- n be siran, i be siran, a be siran, an be siran, a' be siran, u be siran

Karamogo be kalandenw bila ka waleyali ke ni nonabila sinsinnenw ye, k'u sigijogonko bato:

- ne taara, e taara, ale taara, anw taara, aw taara, olu taara

Karamogo be kalandenw bila k'o jogonna ke ni wale werew ye.

Degeli 5:

Karamogo be sebenfuranin labennen kulu fila dilan: numanfeta ye nonabilaw ye, kininfeta ye walew ye. Kalandenw be do ta o kulu kelen kelen na ka kumase do dilan.

Degeli 6:

Karamogo be sebenfuranin labennen kulu fila dilan: numanfeta ye nonabilaw ye, kininfeta ye togow ye. Kalandenw be do ta o kulu kelen kelen na ka kumase do dilan.

Degeli 7:

Karamogo be nonabila kulu fila sebenfuranin labennenw dilan. Kalandenw be kumase do dilan ni o kulu fila denw ye.

- An k'a to an hakili la

Nonabilaw be bila togo no na. Nonabila gansanw ye: n, i, a, an, a', u.
Nonabila sinsinnenw ye: ne, e, ale, anw, aw, olu.

Walanta

Walanta sera. Sogoma o sogoma, bangebaw be taa kalanyaro la. U ni kalanyaro kuntigi be jagon ye. U b'a jininka denmisenw ka baara la. A be kunnafoni di u ma. Dow be nisondiya. Dow be hami. Bi, walan tara. Kalandenw sera kalanyaro la. U ma don kalanso kono folo. Kalanden kura dow nisondiyalen don. Dow be kasi. Kalanden korow be seben laje. Ali ye kalanden juman ye. A taara je. A fa ye negeso kura san a ye.

● I.

Karamogo be masalabolo in seben walanba kan.

A be kalandenw bila, u ka masalabolo in kalan u da jukoro.

A be kalandenw bila u ka masalabolo in kalan : kumasen kelen, kalanden kelen.

● II.

Degeli 1 :

Kalandenw be kumasenw danbo.

Degeli 2 :

Kalandenw be kumasen walema bolofilatigi tomo.

Degeli 3 :

Kalandenw be togo ni walew tomo kumasen ninnu kono.

Degeli 4 :

Kalandenw be nonabilaw tomo.

● III.

Degeli 5 :

Kalandenw be kumasenw dilan.

Degeli 6 :

Kalandenw be kumasen ninnu togow falen ni nonabilaw ye.

Degeli 7 :

Kalandenw be kumasen ninnu walew koroci.

Degeli 8 :

Kalandenw be kumasen walema bolofilatigiw dilan ni wale ninnu ye.

Degeli 9 :

Kalandenw be kumasen ninnu waletigiw tomo.

● IV.

Karamogo be nin seben walanba kan :

Malo caman sorola.

Musa be taa sugu la.

Alu ni Fanta

Seku ye negeso san.

Dumuni banna.

I ni ce!

Jege feerela.

Degeli 10 :

Kalandenw be kumasenw tomo ka bo tow la.

Degeli 11 :

Kalandenw be kumasen walema bolofilatigiw tomo.

Degeli 12 :

Kalandenw be kumasen walema bolofilatigi ninnu segesege: waletigi, wale, kumasenmabennan.

● V.

Degeli 13 :

Kalanden folo be kumasen walema bolofilatigi folo fo: *Malo caman sorola.*

Kalanden filanan b'o yelama ka ke jininkalikumasen ye: *Malo caman sorola wa?*

Kalanden sabanan b'a jaabi ka waletigi falen ni nonabila ye: *Owo, a caman sorola.*

O nɔgɔn bɛ kɛ nin kumasen walema bolofilatigiw ye :

Walanta sera.

Sɔgɔma o sɔgɔma, bangebaw bɛ taa kalanyɔɔ la.

Bi, walan tara.

Kalandenw sera kalanyɔɔ la.

Jɛɛ feerela.

Dumuni banna.

Musa bɛ taa sugu la.

● VI.

Degeli 14 :

Karamɔgɔ bɛ kalandenw bila u ka *Walanta* masalabolo sɛbɛn u ka kaye kɔnɔ.

● I. Karamɔgɔ bɛ kalandenw bila u ka kumasen dɔw fɔ. Kumasen minnu bɛ olu la, n'olu dilancogo ye nin ye, a b'olu sɛbɛn : tɔgɔ + *bɛ / tɛ / ye / ma...* + tɔgɔ + wale. A b'a yɛrɛ ka kumasen fara olu kan.

Misali la :

Mama bɛ sogo tobi.

Hawa ye den sɔɔ.

Fadiga bɛ nɛgeso boli.

Senekɛlaw ma malo san.

Sitan tɛ dɔn kɛ.

Cɛkɔɔba ye bama mine.

Karamɔgɔ bɛ kumasenw sɛbɛn walanba kan, kalandenw b'u kalan. A bɛ kalandenw bila k'u sɛgɛsɛgɛ ni kumasenw don (u dafalen don, u bɛ faamuya, u y'a dɔn ko bɛ se ka bila u nɛfɛ, u bɛ damine ni siginiden kunba ye, ka laban ni tomi ye). Karamɔgɔ bɛ kalandenw bila, u ka kɔɔdɔnɛ ni mabennidɔnɛw tɔmɔ, ka tila ka tɔgɔw ni walew fana tɔmɔ.

Karamɔgɔ b'a jira kalandenw na, ko kumasen walemaw don. Kɔɔdɔnɛ saba bɛ u kelen kelen kɔnɔ :

- tɔgɔ fɔlɔ ye waletigi ye
- tɔgɔ filanan ye walekunbaga ye
- wale bɛ sigi walekunbaga kɔfɛ

Kumasenmabennan bɛ waletigi ni walekunbaga cɛ.

A bɛ fɔ o kumasen ma 'kumasen bolosabatigi', walima 'kumasen kunbagama'.

● II. Karamɔgɔ bɛ nin kumasenw sɛbɛn walanba kan. A bɛ kalandenw bila k'u sɛgɛsɛgɛ :

Sidiki tɛ Yaya nɛgen.

Jelike ye nkɔnin ta.

Karamɔgɔ ye walanba jɔsi.

Npogotigiw ma baara kɛ.

Karamɔgɔ ni kalandenw bɛ o kumasenw tigew jira : tɔgɔ min ye waletigi ye, kumasenmabennan, tɔgɔ min ye kunbaga ye, wale. Karamɔgɔ bɛ kalandenw

6. Kumasen bolosabatigi

bila u ka a kolosi, ko togo minnu be kumasen kono, nonabila be se ka bila olu no na.

Misali la:

*A ye Yaya negen.
U ma baara ke.*

Karamogo be kalandenw bila ka a kolosi, ko togo minnu be kumasen kono, olu be se ka ke togo ganan ye, u be se ka ke togokulu fana ye:

*U ma baara puman ke.
Jelike ye nkonin belebele ta.
An ma sogo ni jerge dun.
Soso caman y'a cin.
An koroke ye jerge san.*

Karamogo b'a pini kalandenw fe, u ka togokuluw koroci, k'u penci fo:

- *baara puman, nkonin belebele, sogo ni jerge*: olu ye kunbagaw ye
- *soso caman, an koroke*: olu ye waletigiw ye

Degeli 1:

Kalandenw be kumasen bolosabatigi dilan; u la pumanw be seben walanba kan, k'u segesege ni kumasen walema bolosabatigiw don.

Degeli 2:

Kalanden do be kumasen bolosabatigi do fo; kalanden werε b'a ke bansirakumasen ye, walima sonsirakumasen.

Degeli 3:

Karamogo be kumasen in seben walanba kan: *A ye sogo san.*
Kalandenw b'a jidi.

Misali la:

*A ye sogo san.
A fa ye sogo san.
A fa ye sogo duman san.
A fa ye sogo duman san kunun.*

Kumasenw bee la jiidilen be seben kaye kono.

6. Kumasen bolosabatigi

Degeli 4:

Karamogo be sebenfuranin labennen kulu saba sigi, ka bo numan fe, ka taa kinin fe.

- *togow walima nonabilaw: Musa, ne, musokorobaw, ale, Sitan, anw, donsok*
- *togow walima nonabilaw: jerge, sogo duman, negeso kura, olu, mangoro belebele, a*
- *walew: san, sorε, feere, ta, fili*

Kalandenw be na olu ta, ka kumasen bolosabatigi dilan n'olu ye.

Degeli 5:

Karamogo be togo sebenfuranin labennen kulu fila sigi. Kalandenw be togo kelen ta a kelen kelen na u kun fe, ka sorε ka kumasen bolosabatigi do dilan n'u ye.

Misali la:

*Seku - fali: Seku ye fali siri.
no - malo: Sidiki ye no ni malo san.
Haruna - a: Haruna y'a fo.*

Karamogo be kumasen dow seben walanba kan, ka kalandenw bila k'u bila bansira walima sonsira kan, k'u jidi.

●●● An k'a to an hakili la

Kumasen bolosabatigi (walima kumasen kunbagama) tige ye saba ye: waletigi, walekunbaga, wale. Wale n'a demenan don. Kumasenmabennan be waletigi ni walekunbaga ce.

- **I.** Karamɔgo be nin seɓen walanba kan:

Kunun sɔgoma, Alu ni Sitan taara Segu. U taara sugu la. U ni Bakari benna.

Karamɔgo b'a nini kalandenw fe, u ka kumasenw danfara. A b'u jininka kumasen ninnu daminecogo n'u labancogo la. Kalandenw ka kan ka se k'a don: u be damine ni siginiden kunba ye, u be laban ni tomi ye.

- **II.** Karamɔgo be kalandenw jininka, ni dape werew be damine ni siginiden kunba ye (*Alu, Sitan, Segu, Bakari*). Karamɔgo be kalandenw jininka o dape la: togow don.

A b'u deme k'a kolosi, ko togo saba ye mogotogow ye (*Alu, Sitan, Bakari*), ko kelen ye dugutogo ye (*Segu*). Karamɔgo b'a pereperelatige kalandenw ye, ko togo ninnu be wele 'togɔje'. Karamɔgo be kalandenw bila k'a kolosi, ko togɔje be damine ni siginiden kunba ye tuma bee.

Karamɔgo be kalandenw bila k'a kolosi, ko hadamadenw togow n'u jamuw, duguw togow, jamanaw togow, kinw togow ani jibolow togow, adw., olu ye togɔjew ye.

- **III.** Karamɔgo be kalandenw bila u ka togo werew soro, minnu te togɔjew ye. Karamɔgo b'u seɓen walanba kan. Karamɔgo be kalandenw bila u k'a kolosi, ko nin togow te damine ni siginiden kunba ye. A be fo olu ma 'forobatɔgo'.

Degeli 1:

Karamɔgo be togo dow fo, kalandenw b'u bolo korota ni togɔjew don:

Ali, woso, foronto, Haruna, Hawa, sogo, Jeneba, Kulubali, baara, Ngolo, Mayimuna, kalanso, juru, Nci, Seku, jega, Kuyate.

Degeli 2:

Karamɔgo b'o nɔgonna ke ni forobatogow ni togɔjew ye, minnu be yorow jira:

misiri, Bamako, kalanso, Julabugu, kungo, Mali, Kucala, yoro, Faransi, suguba, Senegali, Mooti, jamana, Abijan, Joliba.

O kafe, togɔje fen o fen soro, karamɔgo be segin olu kan, k'u fo, kalandenw b'u seɓen kaye kono.

Degeli 3:

Karamɔgo b'a nini kalandenw fe, u kelen kelen ka togɔje duuru seɓen u yere ye, da ma se minnu ma folo kalanso kono.

Degeli 4:

Karamɔgo be nin kumasenw fo, kalandenw b'u seɓen kaye kono:

Hawa ye gafe san Segu.

Musa ka fali ye Seku bin kolon kerefe.

Mama koroke sigilen be Sabalibugu.

Yan ni Sikaso ka jan.

Nizeri ye Ali ka jamana ye.

Minata dogomuso taara a cela la Mooti.

Degeli 5:

Karamɔgo b'a nini kalandenw fe, u ka kumasen kelen dilan, togɔje fila ka ke o kono (mogotogo kelen, ani yorotogo kelen).

- **IV.** Karamɔgo b'a jira kalandenw na, ko togo minnu tige folo ye togɔje ye, olu fana be damine ni siginiden kunba ye: *Kulubalike, Jaralaka, Segukaw, Italijamana.*

A b'a jira kalandenw na halibi, ko ni fen o fen togodara mogow fe, o togo jonjon be jate togɔje ye.

Misaliw:

ntolatanton: Jnanan.

jagofen taamasiyen: Waraba.

Jibolo: Banin.

bagan: Jugumalo.

Karamɔgo be kalandenw bila u ka misali werew soro.

Degeli 6:

Karamɔgo be nin kumasenw fo, kalandenw b'u seɓen, k'u hakili to siginiden kunba la:

Alu ni Nci taara Jalolakaw fe.

Zumana ye kalan ke Irisijamana na.

Ngolo te taa kungo la Jugumalo ko.

An be Ala deli keneya la.

- An k'a to an hakili la

Togɔje ye mogow walima fen werɛ togodalɛn togo ye. Sebenni na, togɔjew be damine ni siginiden kunba ye.

- **I.** Karamoɓo ni kalandenw be baro. U be ɓoɓon ɓininka ɓoɓon jamu na, ɓoɓon ka keta la, ɓoɓon boyoro la. Baro in be se ka wolo kumasen dow la, i n'a fo:

*Hawa ye kalanden ye.
Ngolo te jagokela ye.
Bakari ye Sikasoka ye.
Karamoɓo te mori ye.*

Karamoɓo be kalandenw bila k'a kolosi ko kumasenw don: u dafalen don, u be faamuya, u y'a don ko be se ka bila u jefɛ, u be damine ni signiden kunba ye, ka laban ni tomi ye.

- **II.** Karamoɓo be kalandenw bila, ka kumasen ninnu korɗaɓew ni maben-nidaɓew jini:

- korɗaɓew: *Hawa, kalanden, jagokela, Ngolo, Bakari, Sikasoka, karamoɓo, mori*
- mabennidaɓew: *ye, te*

Karamoɓo b'a jira kalandenw na, ko jate la, a be fo: *saba kafa fila la, o ye duuru ye, nka a be seben: 3 + 2 = 5. A b'a jira ko ye... ye be an ka misaliw fana na. O ye... ye be damakeɓeni jira; ye... ye be kumasen minnu na, olu be wele 'damakeɓenikumasenw'. U be se ka fo sonsira kan (ye... ye), u be se ka fo bansira kan fana (te... ye).*

Degeli 1:

Karamoɓo be kalandenw bila ka damakeɓenikumasen werew jini; dow be seben walanba kan.

Degeli 2:

Kumasen minnu sebenna, karamoɓo be kelen ta olu la, ka a jini kalandenw fe, u k'o jidi.

Misali la:

*Musa ye donso ye.
Musa fa ye donso ye.
Musa fa ye donso farin ye.*

O ko, kumasen sebennenw be bila bansira kan.

Degeli 3:

Kalanden be togo do fo, kalanden were be damakeɓenikumasen dilan n'o ye.

Misali la: *mura: Mura ye bana misen ye.*

Kumasenw be bila bansira (walima sonsira) kan.

Degeli 4:

Karamoɓo be nin sebenfuranin labennenw da:

Dawuda, Fanta, e, a koroke, an sigijogon, musokoroba, olu, Sikasoka, donsokɛ, anw, dugutigi, kalanden, fa, npogotigi, baarakela, alimami.

- Kalanden be sebenfuranin kelen ta, ka damakeɓenikumasen do dilan.
- Kalanden be sebenfuranin fila sugandi, ka damakeɓenikumasen do dilan; misali la:
*an sigijogon - Sikasoka: An sigijogon ye Sikasoka ye.
a koroke - dugutigi: A koroke ye Bugunin dugutigi ye.*
- Kalanden be sebenfuranin fila ta a kun fe, ka damakeɓenikumasen do dilan.

Karamoɓo be o kumasen ninnu bee la pumanw seben walanba kan, kalandenw b'u segesege.

Degeli 5:

Karamoɓo be kumasenkun fo, kalandenw b'a don damakeɓenikumasen do kono:

*Mali - Mali ye an ka jamana ye.
Baara
Namasa
Suruku
Joliba
Fali
Mangoro
Kalanbaliya
Ne dogoke*

Degeli 6:

Ƴininkaliw be ke ni *mun* ni *jon* ye, k'u jaabiw seɓen:

Sidiki ye jon ye?
Ntamaro ye mun ye?
Ntugannin ye mun ye?
Mali peresidan ye jon ye?
Soso ye mun ye?
Bananku ye mun ye?

Karamogo be kalandenw jininka, kalandenw fana be ɓogon jininka.

●●● An k'a to an hakili la

Damakeɓenikumasen be dilan ni togo fila ye (walima togo ni nonabila). A mabennidaɓe ye ye... ye (sonsira la) ani te... ye (bansira la).

- **I.** Karamogo be kalandenw bila u ka kumasen dow fo, a be olu dow seɓen walanba kan, i n'a fo:

Musa ye karamogo fo.
Mura be Hawa la.
Karamogo ma kalandenw ye.

Karamogo be kalandenw bila ka a segeɓe, ko kumasenw don : u dafalen don, u be faamuya, u y'a don ko be se ka bila u ɓefe, u be damine ni siginiden kunba ye, ka laban ni tomi ye. A be kalandenw bila, u k'u seɓen. A b'a jini u fe, u ka kumasen ninnu yeɓema, k'u ke jininkalikumasenw ye ni jininkalidaɓe wa ye:

Musa ye karamogo fo wa?
Mura be Hawa la wa?
Karamogo ma kalandenw ye wa?

- **II.** Karamogo be kalandenw bila u ka jaabiw fo. Nonabilaw be kumasen minnu kono, karamogo b'olu seɓen walanba kan jininkaliw jukoro, k'a soro a ma denni k'u la:

Owo, Musa ye a fo.
Owo, mura be a la.

Karamogo be kalandenw bila ka kumasenw kalan, ka tila k'a jira u la, ko bama-nankan focogo puman t'o ye. A be focogo puman di, k'o seɓen walanba kan ni denni ye:

Owo, Musa y'a fo.
Owo, mura b'a la.

Karamogo b'a jira kalandenw na, ko ni dafalen fila benna, denni be ke. A b'a jira ko denni taamasiyen ye dennan (') ye.

Degeli 1:

Karamogo be nin kumasenw seɓen walanba kan:

Sidiki ye an fo.
Wari be u bolo.
Foyi te Hawa bolo.
A ma u soro.
A ma mogo si ye.

*A ni dunanw taara.
A ni u taara.
Aw ma kuma fo.
An ma o men.
U ma sagaw feere.
U ma u feere.*

A be kalandenw bila k'u kalan, denni be se ka ke minnu kono, k'olu fo, ka tila k'u seben ni dennan ye:

*Sidiki y'an fo.
Wari b'u bolo.
A m'u soro.
A n'u taara.
An m'o men.
U m'u feere.*

Degeli 2:

Karamogo be kumaseɗ dow fo, denni be minnu na, kalandenw b'u seben ka ne:

*A y'o di.
Musa m'u ye.
An m'an sigi.
Ne t'i fe.
Denmisenw y'olu gen.
An t'a soro.
U b'u jo.
An k'an da.*

Degeli 3:

Karamogo be kumaseɗ dow fo, denni be dow la, denni te dow la, kalandenw b'u seben ka ne:

*U be kalanso kono.
Karamogo y'i jo.
Olu te yan.
A n'a fa nana.
A be taa ka na.
A taara n'a ye.
Nson ma mine.
U y'a mine.*

Degeli 4:

Kalan be laban ni masalabolo ye, denniw be min kono. Karamogo be kalandenw bila ka masalabolo in kalan, ka ci ke denniw jukoro, ka tila k'u nefa. O ko, kalandenw be masalabolo in seben u ka kaye kono:

Sidiki taara kalanso la. A kelen ma taa. A n'a dogoke Seku de taara. Sidiki y'i sigi, a y'i tulomajo karamogo ka kuma fe. Karamogo y'a jininka. Sidiki y'a jaabi.

●●● An k'a to an hakili la

Denni be se ka ke ni dafalen fila benna ; dennan be bila dafalen nemadogolen no na.

Kolɔsili, ka nesin karamogo ma :

Dennan be seben n'a be:

- mabennidanyɛ ni nonabila ce: **Musa y'a fo.**
- mabennidanyɛ ni kofolenjiralan o ce: **U y'o mine.**
- kafolan **ni**, ani nonabila ce: **Seku n'a muso taara.**
- kafolan **ni**, walima kumaseɗugulan **ni**, ani kofolenjiralan o ce: **A n'o bora.**

N'o te, denni te seben: **A taara i da.**

Sugu kura

Sugu kura jɔra Sikaso. A koorilen don. Sanfela ye baarakeyɔrɔw ye. A dugumana ye bitigibaw ye. Fen caman be sɔrɔ a kɔnɔ. Musow be jiridenw feere. Wayew be sogo jago. Olu ni jegɛfeerelaw ye siginɔgon ye. Sitan ye jegɛfeerela ye. A te feere jugu ke. Sannikela caman b'a magen. A b'u kunben ka je. Jakumanin dɔ be Sitan bolo. O b'a tanga pinew tɔrɔ ma. A b'o wele Muja. Baarakela dɔw talen don. Olu ka baara ye sugu kura in saniyali n'a kolɔsili ye. Olu b'a furan k'a ko juma. Mɔgo te feere ke o don.

● **I.**

Karamogo be masalabolo in sɛben walanba kan.

A be kalandenw bila, u ka masalabolo in kalan u da jukɔrɔ.

A be kalandenw bila u ka masalabolo in kalan : kumasen kelen, kalanden kelen.

● **II.**

Degeli 1 :

Kalandenw be kumasenw danbo.

Degeli 2 :

Kalandenw be kumasen walema bolosabatigiw tɔmɔ.

Degeli 3 :

Kalandenw be tɔgojɛw tɔmɔ.

Degeli 4 :

Kalandenw be damakeɲɛnikumasenw tɔmɔ.

Degeli 5 :

Kalandenw be dɛnniw tɔmɔ.

● **III.**

Degeli 6 :

Kalandenw be kumasen walema bolosabatigiw dilan, tɔgoje be minnu kɔnɔ.

Degeli 7 :

Kalandenw be o tɔgojɛw falen ni nɔnabilaw ye.

Degeli 8 :

Kalandenw be dɛnniw don kumasen minnu kɔnɔ.

Degeli 9 :

Kalandenw be damakeɲɛnikumasenw dilan, tɔgoje be minnu kɔnɔ.

● **IV.**

Karamogo be nin sɛben walanba kan :

Sitan be ji min.

Musa wala !

An t'u dɔn.

Sikaso ye duguba ye.

Musow ma to caman tobi.

N fa te donso ye.

Keme saba ni mугan

Gawusu n'a dɔgoke taara.

Degeli 10 :

Kalandenw be kumasenw tɔmɔ.

Degeli 11 :

Kalandenw be kumasen walema bolosabatigiw tɔmɔ, k'u sɛgesɛge : waletigi, wale, walekunbaga, kumasenmabennan.

Degeli 12 :

Kalandenw be damakeɲɛnikumasenw tɔmɔ, k'u sɛgesɛge : togow, kumasenmabennan.

Degeli 13 :

Kalandenw be tɔgojɛw tɔmɔ, k'u falen ni tɔgoje werɛw ye.

Degeli 14 :

Kalandenw be dɛnniw tɔmɔ, k'u sɛgesɛge.

● V.

Degeli 15:

Kalanden folo be kumaseƙen walema bolosabatigi folo fo: *Sitan be ji min.*
 Kalanden filanan b'o yelema ka ke pininkalikumaseƙen ye: *Sitan be ji min wa?*
 Kalanden sabanan b'a jaabi ka waletigi falen ni nonabila ye: *Dwo, a be ji min.*
 Kalanden naaninan b'a jaabi ni bansirakumaseƙen ye: *Ayi, a te ji min.*

O ɲogon be ke ni kumaseƙen walema bolosabatigi ninnu ye:

Musow be to caman tobi.

Fanta ye dennin wele.

Senekelaw ye ɲo sene.

Degeli 16:

Kalanden folo be damakeɲenikumaseƙen kelen dilan, kalandenw b'o jjiidi.

Misali la:

Fanta ye kalanden ye.

Fanta ye kalanden numan ye.

Fanta Kulibali ye kalanden numan ye.

...

● VI.

Degeli 17:

Karamogo be kalandenw bila u ka *Sugu kura* masalabolo seben u ka kaye kono.

- I. Kalandenw ka kumaseƙen na, karamogo be kumaseƙen saba tomɔ, minnu ye kumaseƙen walentan dafamaw ye: togo + be / te + togo (+ kobila). A b'u seben walanba kan.

Misali la:

Musa be so kono.

Hawa te Mali la.

Kariba be Bamako.

(Ni kalandenw ma nin kumaseƙenw suguya di, karamogo b'u deme ni pininkaliw ye nin cogo la: *Jon nana kunun? Sisan a be min? walima: Bakari ma na bi. A be min?*)

Kumaseƙen ninnu seƙento, dape minnu ye suguya kelen ye, olu be sigisigi ɲogon jukoro. O ko, karamogo be nin kumaseƙenw fara a kan:

U te yan.

A be misiri la.

Donsoke be kungo kono.

Karamogo b'a jira kalandenw na, ko wale te kumaseƙen ninnu si kono: kumaseƙen walentanw don.

- II. Karamogo be kalandenw bila k'a segesege ko kumaseƙenw don; o kofe, a b'u bila ka korodapeƙenw ni mabennidapeƙenw jini. Karamogo be kalandenw bila ka a kolosi, ko dape folo ye togo ye, walima nonabila.

O ko, a be kalandenw deme, u ka a kolosi, ko be ni te ye kumaseƙenmabennanw ye.

A be kalandenw bila u k'a kolosi, ko kumaseƙen ninnu dape folo (togo walima nonabila) ye kumaseƙenkun ye, sabu kumaseƙen dape folo don, wa kumaseƙen ni don.

Karamogo be kalandenw bila u ka a kolosi, ko kumaseƙen ninnu be laban ni dafa ye. Dafa be se ka ke togo doron ye, walima togo ni dape were: *la, kan, kono.* Karamogo be kalandenw bila, u k'a kolosi, ko o dapeƙenw man ca: mabennidapeƙenw don, minnu be wele 'kobila'. Kalandenw ka a kolosi fana, ko dafa be kumaseƙen walentan ninnu be la. A be fo olu ma 'kumaseƙen walentan dafama'.

Degeli 1 :

Karamogo be nin kumasenw seben walanba kan. Kalandenw be kumasen walentan tomo:

Ne koroke don.

Misi caman be n fa fe.

Sidiki taara Segu.

Mama be mobili kono.

An ka sagaw be kungo la.

N te taa sini.

Denmisenw be dumuni ke.

Negeso te n fe.

Ne ka karamogo te.

Alu te mangoro fe.

Musa bora Sikaso.

- **III.** Karamogo be kalandenw bila, u ka kumasen werew dilan o cogo kelen na. U be o kumasenw bila bansira ni sonsira kan. A b'u bila ka kumasenw jini, kobila be minnu na, ani kobila te minnu na.

Karamogo be nin kumasen seben walanba kan: *Wari be Musa fe.*

A be kalandenw bila u ka kumasen in segesege: a tilayorow, a tilayorow sigicogo. U b'a kolosi, ko kumasen in dajew sigicogo ni *Musa be so kono* dajew sigicogo be ye kelen ye.

- **IV.** Karamogo be kalandenw bila, u ka kumasen werew dilan ni kobila fe ani la ye, minnu te yoro jira.

Misali la:

Mura be Hawa la.

Fali fila be dugutigi fe.

Degeli 2:

Karamogo be kalandenw bila, ka kumasen ninnu jidi.

Misali la:

Mura be Hawa la.

Mura tun be Hawa la.

Mura tun be Hawa la kunun.

Mura juguman tun be Hawa la kunun.

Degeli 3 :

Karamogo be kalandenw bila, u ka kumasen jiidilenw bila bansira kan.

- **V.** Karamogo be sebenfuranin labennenw kulu saba da tabali kan, ka bo numan fe, ka taa kinin fe:

- sebenfuranin labennen dow kan, a sebennen be:
Sitan, a den, fali, baara, Sidiki, karamogo, kalandenw, olu, wari

- sebenfuranin labennen dow kan, a sebennen be:
Fanta, yan, Bamako, Faransi, wari, baara, kungo

- sebenfuranin labennen dow kan, a sebennen be: *la, fe, kono*

Karamogo b'i janto ka sebenfuranin labennenw da nin cogo in na:

<i>Sitan</i>	<i>baara</i>	<i>la</i>
<i>a den</i>	<i>yan</i>	<i>fe</i>
<i>Sidiki</i>	<i>wari</i>	<i>kono</i>

Degeli 4 :

Kalandenw be na kelen kelen, ka sebenfuranin labennenw sugandi, ka kumasen walentan dafama dilan n'u ye.

Misali la: *Sitan be baara la.*

Kumasenw be la numanw be seben walanba kan; o kofe, kalandenw b'u seben kaye kono.

- An k'a to an hakili la

Kumasen walentan dafamaw la, be walima te be sigi kumasenkun ni dafa ce. Dafa in ye togo ni kobila ye walima togo kelen.

- **I.** Karamogo be kalandenw bila, u ka nin kumasen ninnu kalan :

U ye kolonba ji ta.

Jeneba ma taa suguba la.

Falinin be bin kene fe.

Famori ye ceba ye.

Mama ye npogotiginin ye.

Karamogo be kalandenw bila, u ka korodajew woloma, ka bo mabennidajew la, ka tila ka togow woloma ka bo walew la.

- **II.** Karamogo be kalandenw bila, u ka togajew bo forobatogow la, ka forobato-gow seben u dan ma: *kolonba, ji, suguba, falinin, muso, ceba, npogotiginin.*

Karamogo be soro ka kalandenw bila, u ka togo ninnu laje. Kalandenw b'a kolosi, ko togo fila ye dajew ganani ye, ko togo tow ye dajew sogolonnen ye. Karamogo b'a nini kalandenw fe, u ka togo ninnu woloma u borogonfocogo la: minnu be laban ni *ba ye*, ani minnu be laban ni *nin ye* :

kolonba, suguba, ceba

falinin, npogotiginin

Karamogo b'a nini kalandenw fe, u ka togo ninnu segesege: togo sogolonnenw don, u dilannen don ni tige fila ye: *kolon-ba, sugu-ba, ce-ba, fali-nin, npogotigi-nin.*

- **III.** Karamogo be kalandenw jininka, -ba be min jira. A be kalandenw bila u ka a kolosi, ko -ba be bonya jira: *kolon min ka bon, sugu min ka bon, ce min ka bon.*

Karamogo b'o jigon ke ni -nin ye. A be kalandenw bila u ka a kolosi, ko -nin be dogoya jira.

- **IV.** Karamogo b'a jefa kalandenw ye, ko tige fitinin minnu be noro dajew kofe, olu ye konoro ye. Dajew minnu dilannen be ni dajew ni konoro ye, a be fo olu ma 'bonna' :

- kolonba ye bonna ye, -ba ye konoro ye
- falinin ye bonna ye, -nin ye konoro ye.

Karamogo b'a jira kalandenw na, ko ni konoro be seben a dan ma, a be seben ni cinin ye a jefa: -ba, -nin.

Degeli 1 :

Karamogo be nin katimu in seben walanba kan :

<i>fali</i>	...	<i>falinin</i>
<i>kolon</i>	<i>kolonba</i>	...
<i>sugu</i>	<i>suguba</i>	...
<i>ce</i>	<i>ceba</i>	...
<i>npogotigi</i>	...	<i>npogotiginin</i>

- Karamogo b'a nini kalandenw fe, u ka katimu in dafa; kalandenw ka kan ka nin bonnaw sigi u sigiyoro la katimu konoro: *faliba, kolonnin, sugunin, cenin, npogotigiba.*
- Karamogo b'a nini kalandenw fe, u ka kumasen dow fo, bonna -ba walima -nin be minnu konoro.

Degeli 2 :

Karamogo b'a nini kalandenw fe, u ka bonnaw fo, konoro -ba walima -nin be minnu na. O togow be seben walanba kan, k'u segesege.

Degeli 3 :

Karamogo be nin togow dalafu :

suguba
Sanba
jaba
jakumanin
jaba
boronin
mugan ni saba
siraba
wolonin
Jeneba

Kalandenw b'u bolo korota, ni konoro -ba walima -nin be togo konoro: o togo ninnu be be seben walanba kan, k'u segesege.

- An k'a to an hakili la

-ba ni -nin ye konoro ye; u be ke ka togo bonnaw dilan: -ba be bonya jira, -nin be dogoya jira.

- **I.** Karamogo be kalandenw kumapogonya, a b'u bila ka kofolikumasenw fo. Misali la: *gafe don*, walima *Hawa don*. Karamogo be kumaseɗ soɗolen dow seɗen walaɗba kan, ka ale yere taw ke k'olu dafa; dow be soɗsira kan, dow be bansira kan:

Gafe don.
Hawa don.
Mobili te.
Negeso don.
Karamogo don.
Donso te.

Kalandenw be kumaseɗ ninnu kalan. Karamogo b'u bila k'a kolosi, ko kumaseɗ don: u dafalen don, u *y'a don* ko be se ka bila u jefɛ, u be damine ni siginiden kunba ye, ka laban ni tomi ye. O ko, a be kalandenw bila, u ka korodapɛw ni mabennidapɛw jini.

- **II.** Karamogo b'u demɛ ka a kolosi, ko dapɛ folo ye togo ye. O dapɛ folo ye kumaseɗkun ye. Karamogo b'u demɛ u k'a kolosi fana, ko mabennidapɛ ye *don* ye, walima *te*. A b'a jira u la, ko *te* ye *don* sina ye. O dapɛ fila, *te* ni *don*, olu ye kumaseɗmabennanw ye, i n'a fo *be*, *te*, *ma*, ye, adw.

Kumaseɗ minnu dilannen be ni *don* walima *te* ye, n'u be kofoli ke, a be fo olu ma 'kofolikumasen'.

Degeli 1:

Karamogo be kalandenw bila ka kofolikumasen werɛw jini.

Degeli 2:

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka kumaseɗ dow jini, k'u jidi nin cogo la:

Negeso don.
Hawa ka negeso don.
Hawa ka negesonin don.
Hawa Kulubali ka negesonin don.
Hawa Kulubali ka negesonin fila don.

Karamogo b'a jira kalandenw na, ko kumaseɗ ninnu beɛ la, kumaseɗkun ye *negeso* ye.

Degeli 3:

Degeli min temena, o kumaseɗw be bila bansira kan kalandenw fe.

- **III.** Karamogo be nin kumaseɗw seɗen walaɗba kan:

Ne don.
Anw don.
Olu te.

Kalandenw b'u kalan, k'u segesɛge. Karamogo b'a jira kalandenw na, ko nin kumaseɗ ninnu kono, nonabila sigilen be togo no na mabennidapɛ jefɛ.

Degeli 4:

Karamogo be nin kumaseɗw kalan, kalandenw b'u lamɛn. Ni kofolikumasen don, u b'u bolo korota:

Amadu nana.
Mama don.
Baara te.
Ne ye karamogo ye.
Foli don.
Bara juman don.
Burama donna so kono.
Baara jumanba te.
An ka karamogo don.
Kalifa Jara don.
A ye samara don.
E no don.
Donso koroba don.
Kuma duman te.
Musa te yan.

Degeli 5:

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka degeli naaninan in kofolikumasenw bila bansira kan, walima soɗsira kan. Kalandenw be kumaseɗ soɗolen dow seɗen kaye kono.

- An k'a to an hakili la

Kofolikumasen tige ye fila ye: togo, walima nonabila, minnu ye kumaseɗkun ye, ani kumaseɗmabennan: don walima te.

- **I.** Karamogo ni kalandenw be baro, walasa ka kumasenw labo, togow ni caya taamasiyen -w be minnu na. Karamogo b'o kumaseɗ dow seben walanba kan. A be tila k'o kumaseɗ kelenw seben, ka a soro caya taamasiyen te togow la:

Bakari ka misiw be kungo kono.
Kalandenw ma na.
Dunanw taara.

Bakari ka misi be kungo kono.
Kalanden ma na.
Dunan taara.

- **II.** Karamogo be kalandenw bila u ka kumasenw kalan, ka soro k'u segesege: u dafalen don, koro b'u la, u daminecogo ni u labancogo ka ni. A b'u bila u ka kumaseɗ ninnu togow tomo:

Bakari, misiw, kungo, kalandenw, dunanw, misi, kalanden, dunan.

Karamogo be kalandenw nininka, danfara min be *misiw* ni *misi ce*, *kalandenw* ni *kalanden ce*, *dunanw* ni *dunan ce*. A b'a jira kalandenw na, ko danfara b'u ce hake la, danfara b'u ce focogo la, danfara b'u ce sebencogo la fana; -w min be togo laban na, o ye caya taamasiyen ye, o ye cayalan ye: n'a fora ko *misiw*, o koro ye ko misi kelen te.

Karamogo b'a seben walanba kan:

<i>misi</i>	<i>misiw</i>
<i>kalanden</i>	<i>kalandenw</i>
<i>dunan</i>	<i>dunanw</i>

Kalandenw b'u kalan, ka soro k'u seben. Karamogo be kalandenw bila ka a kolosi, ko -w be noro togo la.

Degeli 1:

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka togo ninnu bila caya sira kan:

mogo, fali, mobili, npalan, kalanso, kulusi, foro, dugu, silame.

Jaabiw be dalafo, ka soro k'u seben walanba kan.

Degeli 2:

Kalandenw be tila kulu fila ye: kelen kulu ani caya kulu. Kelen kulu kalandenw be togo do fo kelen hake la. Caya kulu kalandenw be o togo kelen fo caya hake

la. Togo minnu soro la, olu be seben walanba kan. Kalandenw be olu don kumaseɗ kono.

- **III.** Karamogo be nin kumaseɗ fo. A b'a jini kalandenw fe, u k'u fo ni caya hakilila ye:

Kalanden puman taara.
A nana ni mangoro geren ye.
Mobili jeman temena.
Muso konoma wulila.
Misi belebele don.

Karamogo be kumaseɗ sorolenw seben walanba kan:

Kalanden pumanw taara.
A nana ni mangoro gerenw ye.
Mobili jemanw temena.
Muso konomaw wulila.
Misi belebelew don.

Karamogo b'u nininka caya taamasiyen sigiyoro la. A b'a jira kalandenw na, ko caya taamasiyen be noro togokulu dape laban na.

Degeli 3:

Kalandenw be misali werew jini, k'olu bila kumaseɗ dow kono.

Misali la:

taafe finmanw → *Hawa ye taafe finmanw san.*

- **IV.** Karamogo be nin kumaseɗ seben walanba kan:

Misi caman taara.
Kalanden tan be yan.

Karamogo be kalandenw bila, u ka o kumaseɗ kalan, k'u seben. A b'u jini-ka, ni caya taamasiyen be se ka fara togokulu kan. O te se ka ke, k'a da a kan, *caman*, ani *tan*, olu yere ye cayalan ye.

Karamoƙo be nin kumasenw seƙen walanba kan:

*Kalanden do nana.
Misi do tununa.
Do bora.*

Karamoƙo be kalandenw bila u ka kumaseƙen ninƙu kalanden, k'u seƙen. A b'u ninin-ka, n'u be se ka fo ni caya hakilila ye. Kalandenw be nin kumasenw dilan:

*Kalanden dow nana.
Misi dow tununa.
Dow bora.*

Karamoƙo be kalandenw bila u k'a kolosi, ko caya taamasiyen -w be se ka fara do kan: dow. A be kalandenw bila, u ka misali werew soro.

Degeli 4:

Karamoƙo be nin kumasenw seƙen, kalandenw b'u seƙen ni cayalan ye:

*Daga do cira.
Alu ye fali gen.
Denmisen wulila.
Sogo caman sanna.
Bakari n'a dogoke nana.
Den naani b'a bolo.
U ye wari di muso do ma.
Donsoke ye marifa ta.*

●●● An k'a to an hakili la

-w ye cayalan ye. A be seƙen ka noro togo walima togokulu danye laban na, k'u bila caya sira kan.

Sibi seli

*Bi ye seli ye. Seliba don. Sibikaw y'u laben. Dow ye ferebow san.
Dow ye fini korow laben.
Mogow wulila jona. Musow ye ji kalaya. Bee y'i ko. Mogow taara seliyoro la. Alimamiba nana. Dunan te. Dugulen don. A ye seli damine.
Mogo caman be misiri kono.
Sisan, seli banna. Denmisenin caman kelen be ka dugu bolonninw fa.
U be mankanba ci. U be taa selimafo la.
Sogojenikasa be duw bee kono.
Sibikaw bee be selidon fe!*

● **I.**

Karamoƙo be masalabolo in seƙen walanba kan.

A be kalandenw bila, u ka masalabolo in kalanden u da jukoro.

A be kalandenw bila, u ka masalabolo in kalanden: kumaseƙen kelen, kalanden kelen.

● **II.**

Degeli 1:

Kalandenw be kumasenw danbo.

Degeli 2:

Bonna minnu dilannen be ni -ba ni -nin ye, kalandenw b'olu tomo.

Degeli 3:

Kalandenw be kumaseƙen walentan dafamaw tomo.

Degeli 4:

Cayalan -w be danye minnu na, kalandenw be olu tomo.

Degeli 5:

Kalandenw be kofolikumasenw tomo.

● **III.****Degeli 6:**

Kalandenw be kumasen walentan dafamaw dilan.

Degeli 7:

Kalandenw be kumasen walentan dafamaw dilan, cayalan -w be minnu kono.

Degeli 8:

Kalandenw be kofolikumasenw dilan.

Degeli 9:

Kalandenw be kofolikumasenw dilan, bonna dilannenw ni -ba ni -nin ye be minnu kono.

● **IV.**

Karamogo be nin seben walanba kan:

An teriw don.

Ɔɔba ma soro jinan.

Kononinw panna.

Ne ni n dogokew taara.

A be suguba la.

Fen caman be Musa fe.

Ne don.

Mura be Hawa la.

Ne ka misiw te.

Misiriba be Joyila.

Degeli 10:

Kalandenw be kumasen walentan dafamaw tomo, k'u segesege: kumaskun, dafa, kobila.

Degeli 11:

Kalandenw be kofolikumasenw tomo, k'u segesege: kumaskun, kumasken-mabennan.

Degeli 12:

Cayalan -w be togo minnu na, kalandenw be olu tomo, k'u bila kelenya sira kan.

Degeli 13:

Kalandenw be bonnaw tomo, -ba ni -nin be minnu na, k'u segesege (togo ni konoro).

● **V.****Degeli 14:**

Kalanden folo be kumasen folo fo: *Seku teriw don.*

Kalanden filanan b'o yelama ka ke jininkalikumase ye: *Seku teriw don wa?*

Kalanden sabanan b'a jaabi ni bansirakumase ye: *Ayi, Seku teriw te.*

O pogo be ke ni nin kumase ye:

Kononinw panna.

Seku n'a terike taara.

Fen caman be Musa fe.

Npogotigininw be suguba la.

Mura be Hawa la.

Degeli 15:

Kalanden folo be kumase walentan dafama kelen dilan, kalandenw b'o jidi.

Misali la:

Den be so kono.

A den be so kono.

A denw be so kono.

...

● **VI.****Degeli 16:**

Karamogo be kalandenw bila, u ka *Sibi seli* masalabolo seben u ka kaye kono.

- **I.** Karamogo ni kalandenw be baro. Karamogo be kalandenw jininka fen do ne na (*a ka je*), wali u hakilila ye min ye, dumunifen do kan (*sagasogo ka di, sukaro ka timi*, adw.). Karamogo be kumasen cogoma (togo + *ka / man* + cogo) dow tomo ka bo kalandenw ka kumasen dilannenw na.

O kumasenw be seben walanba kan. O ko, kalandenw be o kumasenw bila bansira kan, olu fana be seben:

Sagasogo ka di.
Sagasogo man di.
Segu ka bon.
Segu man bon.

- **II.** Karamogo be kalandenw bila, u ka korodanew ni mabennidanew tomo kumasen ninnu konɔ. Korodanew cela, u be togow ni cogow tomo: *sagasogo, Segu*, olu ye togow ye; *di, bon*, olu be cogoya jira. An b'u wele 'cogo'.

Karamogo be kalandenw bila, u k'a kolosi ko kumaskun ye togo ye, a be se ka ke nonabila ye fana: *a ka di, olu ka bon*, adw.

- **III.** Karamogo be kalandenw bila, u k'a kolosi fana ko:

- *ka ni man* doron be se ka don togo ni cogo ce kumaskun ninnu konɔ
- *ka ni man* ye mabennidanew ye
- *ka ni man* ye kumaskunmabennanw ye

ka wali *man* be kumaskun minnu konɔ, togo ni cogo ce, o kumaskunw be wele 'kumaskun cogoma'.

Degeli 1:

Karamogo be kumaskun dow damine. A be kalandenw bila, u k'u dafa. A b'u deme ni a ka kuma jogolonboli ye:

An ka no ka... (ca)
Wulu in ka... (jugu, farin)
Yan ni Bamako ka... (jan)
Musa ka... (surun)

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka o kumaskun sorolenw bila bansira kan.

Degeli 2:

Kalandenw b'u jija ka kumaskun ninnu jogonna dilan u yere ye. Kumaskun minnu sorola kalandenw fe, olu la numanw be seben, ka tila k'u bila bansira kan.

Degeli 3:

Karamogo be kalandenw bila, u ka jiidili ke:

Sukaro ka dogo.
An ka sukaro ka dogo.
An ka sukaro ka dogo sisan.
An ka sukaro ka dogo sisan de!

(Hakililajigin na: nin degeli sugu konɔ, dajɛ kelen wali caman be fara kumaskun kan, nka fen te bo a la.)

Degeli 4:

Karamogo be sebenfuranin labennenw ton tabali kan, togo walima cogo sebenen b'u kan:

muru, kunba, gelen, negeso, kegun, tile, dugu, fegen, ca, timi, jega.

Karamogo be kalandenw bila:

- u ka sebenfuranin labennen do ta, k'a fo ni togo don walima cogo
- u ka kumaskun cogoma dilan ni sebenfuranin labennen dajɛ ye

Degeli 5:

Karamogo b'u bila, u ka nin kumaskunw seben:

A muso te na bi.
Ne ka korɔ e ye.
Wolonin ka kegun kojugu!
A ye den naani.
Baara man gelen.
An ka taa sisan.
Doni in ka girin.

A be jini kalandenw fe, u ka kumaskun cogomaw koroci.

- **IV.** Karamogo be nin kumaskun seben: *Musa ka jan ni Seku ye*. O kofe, a b'a jini kalandenw fe, u ka nin kumaskunw seben folo ta cogo la, ka soro k'u ke bansirakumaskunw ye:

Kalandenw ka ca...
A koroke ka farin...
Sama ka bon...

Nɔnɔ ka dɔgɔ...
 Hawa ka surun...
 Wulu in ka jugu...
 Saya ka fisa...

Degeli 6:

Karamɔgɔ bɛ sɛbɛnfuranin labɛnnenw kulu saba da tabali kan, k'a ta numan fɛ ka taa kinin fɛ.

- kulu fɔlɔ: *ne, a, den, baara, Sidiki, karamɔgɔ, kalanden*
- kulu filanan: *di, gelen, farin, surun, jan, ca, dɔgɔ*
- kulu sabanan: *so, anw, sisan, Musa*

Kalandenw bɛ na kelen kelen, ka sɛbɛnfuranin labɛnnen kelen sugandi kulu kelen kelen na, ka tila ka kumasen dilan nin cogo la:

Baara ka ca sisan.
Sidiki ka farin ni Musa ye.

Kumasenw la numanw bɛ sɛbɛn walanba kan. O kɔfɛ, kalandenw b'u sɛbɛn kaye kɔnɔ.

●●● An k'a to an hakili la

Kumasen cogoma bɛ cogoya jira. A bɛ dilan ni tɔgɔ walima nɔnabila, kumasenmabennan ka / man ani cogo ye.

- **I.** Karamɔgɔ ni kalandenw bɛ baro. A b'a nini u fɛ, u ka kumasen dɔw fɔ, *ni* bɛ minnu kɔnɔ. Misali la: a b'u jininka, fɛn minnu bɛ san sugu la, walima fɛn minnu bɛ ke na la, walima kungosogo minnu bɛ sɔrɔ kungo kɔnɔ. A bɛ kumasen ninu sɛbɛn walanba kan.

Misali la:

Hawa ye sogo ni jɛgɛ san.
Musokɔrɔbaw ye Mama ni Jɛnɛba kɔrɔfɔ.
Sidiki ni Musa bɛ kalanso kɔnɔ.
Jaba ni foronto bɛ ke na la.
U ye ɲɔ di Hawa ni Sitan ma.
Sama ni suruku bɛ kungo kɔnɔ.

Kalandenw bɛ kumasenw kalan, ka sɔrɔ k'u sɛgɛsɛgɛ: kumasen suguya, kɔrɔdɔɲɛw ni mabɛnnidɔɲɛw, tɔgɔw ni walew, sigiyɔrɔ ni ɲɛciw.

Karamɔgɔ bɛ kalandenw bila u ka *ni* kɔrɔci, ka sɔrɔ k'a sigiyɔrɔ fɔ.

Jaabiw: *ni* bɛ sigi tɔgɔ fila ni ɲɔgɔn cɛ, k'u hakillaw tugu ɲɔgɔn na: *ni* ye tugulan ye, min bɛ tɔgɔ fila kafo; *ni* ye mabɛnnidɔɲɛ ye, a bɛ fɔ a ma 'kafolan'.

Degeli 1:

Karamɔgɔ bɛ kalandenw bila u ka kumasenw fɔ, kafolan *ni* bɛ sɔrɔ min kɔnɔ. Kumasenw la numanw bɛ sɛbɛn walanba kan, k'u kalan, k'u sɛgɛsɛgɛ.

Degeli 2:

Karamɔgɔ bɛ sɛbɛnfuranin labɛnnen dɔw da: *jɛgɛ, muru, ji, Sitan, tulu, lenburuba, jɛlɛ, woso, numu, jɛli, Moriba, kɔgɔ, marifa, sogo*. Kalanden dɔ bɛ na sɛbɛnfuranin labɛnnen fila ta, ka kafolan *ni* don u ni ɲɔgɔn cɛ, ka kumasen dilan.

Misali la: *Sitan - Moriba* → *Sitan ni Moriba bɛ taa sugu la.*

Degeli 3:

Karamɔgɔ bɛ nin kumasenw dalafɔ; ni kafolan *ni* bɛ min kɔnɔ, kalandenw b'u bolo kɔrɔta. Kalandenw bɛ kumasen sɔrɔlɛnw sɛbɛn, k'u kalan, ka sɔrɔ k'u sɛgɛsɛgɛ:

U taara sugu la kunun.
Mama ni Hawa tɛ so kɔnɔ.
An ye woso dɔɔnin san.
Tulon ni sɛbɛ tɛ kelen ye.
An ye fɛn caman san.
Dege ni sukaro ka di.
Npogotiginin sɔnna.

● **II.** Karamogo b'a seben walanba kan:

*A ni muso taara.
Ne ni Seku ye baara ke.*

A b'a jini kalandenw fe, u ka kumasen fila ninnu kalan, ka soro k'u segesege, ka a kolosi ko kafolan *ni* be nonabila ni togo ce.

Degeli 4:

Karamogo be kalandenw bila, u ka kumasen ninnu jigon dilan ni nonabila werew ye. Kumasen sorolenw be seben walanba kan, k'u kalan, k'u segesege.

● **III.** Karamogo be kalandenw bila, ka *ni* don kulu fila ni jigon ce, ka kumasenw bange:

<i>Musa</i>	<i>a dogoke</i>
<i>Seku</i>	<i>a muso</i>
<i>olu</i>	<i>u teriw</i>
<i>misi</i>	<i>a den</i>
<i>a</i>	<i>u</i>

Karamogo be kalandenw bila, ka kumasen ninnu seben, ka denni kolosi:

*Musa n'a dogoke be dugutigi ka so.
Seku n'a muso be yan.
Olu n'u teriw donna foro la.
U ye dumuni di misi n'a den ma.
A n'u taara.*

Degeli 5:

Karamogo be kalanden kelen bila ka kumasen do dilan. Kalanden were be kafolan *ni* ni togo were don o kumasen kono.

Misali la:

- kalanden folo: *An ka misiw be kungo kono.*
- kalanden filanan: *An ka misiw n'an ka sagaw be kungo kono.*

O cogo kelen na, kalanden filanan be kumasen folo fo, kalanden folo b'a dafa.

● **IV.** Karamogo be kalandenw bila u ka danni ke, ka a ta 1 fo 10; ani ka a ta 10 fo 20. A be soro k'u bila ka daw seben, ka a ta 10 fo 20. A be kalandenw bila, u k'a kolosi, ko *ni* be hake fila ni jigon ce: *tan ni kelen, tan ni fila, tan ni saba...*

Karamogo be nin kolosiliw boli da werew kan:
mugan ni naani, keme fila ni mugan.

Karamogo be da ninnu bee seben walanba kan, kalandenw b'u kalan, k'u segesege.

● **V.** Karamogo be nin seben walanba kan:

*Sitan ye sogo ni jege san.
Sitan ye sogo san, ani jege.*

Karamogo be kalandenw bila, u k'a kolosi, ko kumasen fila ninnu koro ye kelen ye. A b'a jini kalandenw fe, u k'a kolosi, ko kafolan *ani* be seben nkori kofe.

Degeli 6:

Karamogo be nin kumasenw dalafo:

*Hawa ye sogo ni jege san.
Musokorobaw ye Mama ni Jeneba korofa.
Sidiki ni Musa be kalanso kono.
Jaba ni foronto be ke na la.
U ye jo di Hawa ni Sitan ma.
Sama ni suruku be kungo kono.*

Kalandenw be kumasenw yelema, ka *ani* don olu la.

Misali la:

Hawa ye sogo ni jege san. —————> Hawa ye sogo san, ani jege.

●●● **An k'a to an hakili la**

Kafolan *ni* ye mabennidaje ye, min be togo fila walima togokulu fila kafo.

- **I.** Karamogo be kalandenw kumapogonya, a be kalandenw ka kumassen folen dow seben:

*Fali ye juru tige.
Karamogo taara a ka so.
Sidiki be wari soro.
Misi ka ca u ka were la.
A fa ye donsoba ye.
Dugutigi ka fali don.*

Kumassen ninu be kalan, k'u segesege: kumassen suguya, korodanew ni mabennidanew, togow ni walew, sigiyoro ni nenci.

- **II.** Karamogo b'a jira ko kumassen ninu bee be sonsira kan. Kalandenw b'u yelema k'u bila bansira kan:

*Fali ma juru tige.
Karamogo ma taa a ka so.
Sidiki te wari soro.
Misi man ca u ka were la.
A fa te donsoba ye.
Dugutigi ka fali te.*

- **III.** Karamogo be kalandenw pininka, ko ni i b'a fe ka a don, ni *fali ye juru tige* walima ni *fali ma juru tige*, i be pininkali jumen ke.

Jaabi: *Fali ye juru tige wa?*

O kumassen be seben walanba kan. Karamogo be kalandenw pininka: mun b'a jira ko kumassen in ye pininkali ye? (= wa ani?); wa ye pininkalidaney ye; ? ye pininkalitomi ye. Karamogo be soro ka kumassen tow ta, ka kalandenw bila, u k'olu yelema ka ke pininkalikumasenw ye:

*Karamogo taara a ka so wa?
Sidiki be wari soro wa?
Misi ka ca u ka were la wa?
A fa ye donsoba ye wa?
Dugutigi ka fali don wa?*

Degeli 1:

Kalanden do be kumassen do fo, kalanden were b'a yelema k'a ke pininkalikumasen ye.

Degeli 2:

Kalanden do be kumassen do fo, kalanden were b'a yelema k'a ke pininkalikumasen ye, kalanden sabanan b'a jaabi sonsira kan.

Degeli 3:

Kalanden do be kumassen do fo, kalanden were b'a yelema k'a ke pininkalikumasen ye, kalanden sabanan b'a jaabi bansira kan.

- **IV.** Karamogo b'a seben walanba kan:

Karamogo taara a ka so.

A be kalandenw pininka ni kumassen in be se ka ke pininkalikumasen ye, k'a soro wa ma fara a kan. A be kalandenw deme ka a kolosi, ko pininkali be se ka ke ni kan korotali ye:

Karamogo taara a ka so?

A b'a jira kalandenw na, ko kumassen fila ninu:

Karamogo taara a ka so wa?

Karamogo taara a ka so?

ko olu koro ye kelen ye.

Degeli 4:

Kumassen minnu sebennen be walanba kan (*Fali ye juru tige...*), kalandenw b'u yelema ka ke pininkalikumasen ye, ni kankorota ye.

Degeli 5:

- Karamogo be kumassenw dalafu, kalandenw b'u bolo korota, ni pininkalikumasenw don:

*A ka no pena.
Musa be yan?
Juru tigera wa?
U bee nana.
Segu ni Bamako ka jan?*

O ma sorɔ?
O fora Musa ye wa?
Senkela don?
A ka jugu.
Ale fana ye jeli ye?
Sagasogo don wa?

● **V.** Karamogo be bansirakumaseɗ dow fo. Kalandenw b'u ke pininkalikumaseɗ ye:

• ni wa ye:
Fali ma juru tige wa?
Karamogo ma taa a ka so wa?
Sidiki te wari sorɔ wa?
Misi man ca u ka were la wa?
A fa te donsoba ye wa?
Dugutigi ka fali te wa?

• ni kankorota ye:
Fali ma juru tige?
Karamogo ma taa a ka so?
Sidiki te wari sorɔ?
Misi man ca u ka were la?
A fa te donsoba ye?
Dugutigi ka fali te?

●●● An k'a to an hakili la

Pininkalikumaseɗ be dilan ni wa ye, walima kankorota. Sebenni na, a be laban ni pininkalitomi ye.

● **I.** Karamogo be nin kumaseɗw seben walanba kan:

Hawa ye ji sukaroma di a den ma.
Na kogontan man di.

A b'a jini kalandenw fe, u ka kumaseɗw ninnu kalan, k'u segesege, ka tila ka mabennidajew ni korodajew fo.

A b'a jini kalandenw fe, korodajew la, u ka dajew ganaw ni dajew sogolonneww danfara.

● **II.** A b'a jini kalandenw fe, dajew sogolonneww na, minnu be laban ni -ma walima -ntan ye, u k'olu tomo, k'u koroci, k'u segesege:

- sukaroma dilannen don ni sukaro ni -ma ye
- kogontan dilannen don ni kogo ni -ntan ye

● **III.** Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka sukaro ani kogo dajew siya fo, ka tila k'u korɔ fo.

A be kalandenw pininka ni sukaro ni sukaroma korɔ ye kelen ye. A b'a jira k'u korɔ te kelen ye. A be kalandenw bila, u ka a fo, danfara min be u ni jogon ce.

Karamogo b'a jini kalandenw fe u ka -ma ni -ntan korɔ fo. U b'a kolosi k'u korɔ soroli ka gelen. Karamogo be kalandenw deme ka -ma ni -ntan hakilila fo: ni... b'a la, ni... t'a la.

-ma ni -ntan ye mabennanw ye, u be norɔ dajew labanyoro la, k'a korɔ yeɗema. Karamogo be kalandenw pininka, n'u delila ka ninnu jogonnaw ye; jaabi: -ba ni -nin, konorow don.

-ma ni -ntan fana ye konorow ye. U be seben ka norɔ dajew labanyoro la, ka a korɔ yeɗema, ka a ke bonna ye. Karamogo b'a jira, ko ni konoro kelen be seben, tiirinin be bila a damine na.

Degeli 1:

Karamogo be nin kumasenw seben walanba kan:

*Jigine nontan, o ye kaara ye.
A y'a ka duloki bogoma ko.
Ne ni Adama taara.
Gintan belebele kera.
Muso konomaw nana.
Sitan ye galama ta.
Kuma gundoma don.
Sama ye kungosogo ye.
Ji kogoma be tasuma kan.
Yoro sumantan don.
Burema ye Seguka ye.*

Konoro -ma, walima -ntan be dajɛ minnu na, a be kalandenw bila k'olu koroci. Karamogo ni kalandenw be dajɛ ninu kelen o kelen segesegɛ; misali la: *nontan* ye bonna ye; a dilannen be ni *no* ni -ntan ye, *no* ye togo ye, -ntan ye konoro ye.

- **IV.** Karamogo be segin misaliw kan, k'a jira ko bonna minnu dilannen be ni -ma ni -ntan ye, olu be sigi togo kofɛ k'a manku.

Misali la:

*jiribolo furantan
fini bogoma
jigine nontan*

U be se ka togo jɔyoro fa fana:

*Hakilintan fe sigi man di.
Kunsigintan de ye kami ye.
Denmisennin ye jurumuntan ye.*

- **V.** Karamogo be kalandenw bila k'a kolosi, ko -ma ni -ntan mana je kolo kelen na, u be bonnaw bange, minnu ye sinamaw ye:

*den barikama / den barikantan
faama / faantan
ko daliluma / ko daliluntan*

*mogo hakilima / mogo hakilintan
kuma koroma / kuma korontan
dugukolo nafama / dugukolo nafantan*

●●● **An k'a to an hakili la**

-ma ni -ntan ye konorow ye, bonnaw be sorɔ ni minnu ye. U be bonna sinamaw bange, n'u jera kolo kelen na.

Menkoro ni Saran ka bana

Samiye sera. Soso ka ca. Sumaya be soro sosocinda fe. Soso de ye Menkoro ni Saran bana.

Menkoro ka bana ka jugu. A muso Saran ta nogyara. Menkoro ni Saran tun ladara labitani. U ye tile joli ke yen? Tile tan ni fila!

Dogoro hakilima y'u laje. A ye fura di u ma. A y'u laadi. U kana si so sangentan koro. U ka niwakini ta. U k'u ka dumuni fanba ke tuluntan ye. Nin ye kuma nafama ye. A waleyali ka gelen. U bana a matara-fa wa?

Sumaya ban man di. Sangekorsili ka fisa. A be do bo sumaya la. An k'an cesiri sange sulen ni fura yamaruwalenw fe.

● **I.**

Karamogo be masalabolo in seben walanba kan.

A be kalandenw bila, u ka masalabolo in kalan u da jukoro.

A be kalandenw bila u ka masalabolo in kalan: kumaseen kelen, kalanden kelen.

● **II.**

Degeli 1:

Kalandenw be kumaseenw tomo.

Degeli 2:

Kalandenw be kumaseen cogomaw tomo.

Degeli 3:

Kalandenw be kafolan *ni* tomo.

Degeli 4:

Kalandenw be pininkalikumaseenw tomo.

Degeli 5:

Kalandenw be bonnaw tomo, *-ma ni -ntan* be minnu na.

● **III.**

Degeli 6:

Kalandenw be kumaseen cogomaw dilan.

Degeli 7:

Kalandenw be kumaseen cogomaw dilan, kafolan *ni* be minnu koro.

Degeli 8:

Kalandenw be pininkalikumaseenw dilan.

Degeli 9:

Kalandenw be pininkalikumaseenw dilan, bonna dilannenw ni *-ma ni -ntan* be minnu koro.

● **IV.**

Karamogo be nin seben walanba kan:

U ka sagaw ka ca.

Hawa ni Sitan bora wa?

Baara nafama caman kera.

Kolon in ka dun.

Muso koromaw nana wa?

Mogo hakilintan don.

Wari dira wa?

A ni Bamako ka jan.

A ni Musa te?

Degeli 10:

Kalandenw be kumaseen cogoma tomo, k'u segesege: kumaseenkun, kumaseen-mabennan, cogo.

Degeli 11:

Kalandenw be pininkalikumaseenw tomo.

Degeli 12:

Bonna minnu dilannenw be ni *-ma ni -ntan* ye, kalandenw b'u tomo, k'u segesege (togo ni koro).

Degeli 13:

Kalandenw be kumaseenw tomo, kafolan *ni* be minnu koro.

● V.

Degeli 14:

Kalanden folo be kumaseɗ folo fo: *U ka sagaw ka ca.*

Kalanden filanan b'o yeɓema ka ke pininkalikumaseɗ ye: *U ka sagaw ka ca wa?*

Kalanden sabanan b'a jaabi ni bansirakumaseɗ ye: *Ayi, u ka sagaw man ca.*

O ɗogon be ke ni nin kumaseɗw ye:

Hawa ni Sitan bora wa?

Baara nafama caman kera.

Kolon in ka dun.

A ni Bamako ka jan.

Degeli 15:

Kalanden folo be kumaseɗ cogoma kelen dilan, kalandenw b'o jidi.

Misali la:

Sogo ka di.

Sagasogo ka di.

Sagasogo ka di de!

...

● VI.

Degeli 16:

Karamogo be kalandenw bila u ka *Menkoro ni Saran ka bana* masalabolo seɓen u ka kaye kono.

- I. Karamogo be kalandenw bila ka kumaseɗ suguya caman fo. A b'o kumaseɗ dow seɓen walanba kan.

Misali la:

Muru don.

U ye mangoro san.

Buba ye karamogo ye.

Mobili be yan.

Karamogo be kalandenw bila ka kumaseɗ ninnu segege: kumaseɗ suguyaw, dape suguya minnu be kumaseɗw kono, u sigiyoro n'u jeci.

- II. A be kalandenw pininka, ni o kumaseɗ ninnu be se ka jidi.

Misali la:

Muru puman don.

U ye mangoro geren san.

Buba ye karamogo kura ye.

Mobili belebele be yan.

Mankutuli be togokulu minnu na, karamogo b'olu seɓen walanba kan:

murupuman

mangoro geren

karamogokura

mobili belebele

Karamogo be togokulu ninnu mankutulan koroci, k'a jira ko mankutu do dara togo kan, ko mankutu weww be se ka da o togo kelen kan: *murubelebele, murujanmanjan, murukura, muruncinin...* A b'a jira fana, ko togo kelen be se ka mankutu fila sorɔ: *murubelebelejanmanjan.*

Karamogo be kalandenw bila ka misaliw di, ale yere be dow di.

- III. A be kalandenw bila, u ka a kolosi, ko togo ni mankutulan be se ka ke kumaseɗkun ye, walima walekunbaga, walima dafa. A b'a fo kalandenw ye, u ka *muruncinin* bila kumaseɗw kono, k'a ke waletigi ye, ka a ke kumaseɗkun ye, k'a ke walekunbaga ye, k'a ke dafa ye. A b'o ɗogonnaw ke ni togo ni mankutulan kalannen tow ye.

Misali la:

Muru ncinin binna.

Muru ncinin don.

Alu ye muru ncinin ko.

A ye sogo tige ni muru ncinin ye.

Karamogo b'a jira, ko mankutulan dow ye cogow ye (*jugu, farin*), dow fana te a ye: u bee jeci ye mankutuli de ye, u be wele 'mankutulan'.

- **IV.** Karamogo be kumaseɗ jiidilen ninnu dow seɓen walaɓa kan, a yeɗe be dow seɓen ka fara u kan.

Misali la:

Ji kogoma be minen kono.

Yoro sumantan don.

Karamogo b'a jira ko mankutulan dow ye dajɗe ganan ye (*kura, belebele*); dow ye bonnaw ye (*numan, kogoma, sumantan*).

- **V.** Karamogo b'a jira, ko cayalan -w be noro mankutulan de la:

muru numanw

muru belebelew

muru ncininw

Degeli 1:

Karamogo be kalandenw bila, u ka mankutulanw jini nin kumaseɗ kono:

A nana ni sogo duman ye.

An ka negeso korow don.

Ji goni be daga kono.

U ye noko kene kalanman min.

Mangoro gerenw ma feere.

Mura te bana gelen ye.

A donna so lankolon kono.

Hawa ncinin nana ni ji suma ye.

Kalandenw be kumaseɗ ta kelen kelen, ka a laje ni mankutulan ye cogo ye, ni dajɗe ganan don, ni cayalan b'a la.

Degeli 2:

Kalandenw be kumaseɗ dilan, mankutulan be minnu kono. Kumaseɗ kelen o kelen, o mankutulan be jini; o kofe, kalandenw be bila u ka kumaseɗ weɗe dilan ni o mankutulan kelen ye.

Degeli 3:

Seɓen furanin labennenw be karamogo bolo: numanfetaɗ ye togow ye (*so, muru, daga, mangoro, taafe, muso, mobili...*), kininfetaɗ ye mankutulanw ye (*jugu, kura, geren, belebele, finman, konoma, feerebali, kor...*).

Kalandenw be kumaseɗ dilan n'u ye. Kumaseɗ la numanw be seɓen walaɓa kan, ani kayew kono.

- **An k'a to an hakili la**

Mankutulan ye dajɗe ganan walima bonna ye: a be da togo kan, ka togokulu dilan.

- **I.** Karamogo be kalansen damine ni seginkanni ye nininkalikumasenw kan, minnu be laban ni wa ye. A be na ni misali damado ye, i n'a fo:

*Karamogo taara so wa?
Fali ye juru tige wa?*

A be kalandenw hakili lajigin, ko wa de be nin kumasenw ke nininkalikumasenw ye; nininkalitomi be fara a kan sebenni na. A b'u hakili lajigin, ko nininkali min laban ye wa ye, o jaabi te dowere ye, owo wali ayi ko.

Karamogo be tila ka kumasenw fila ninnu jaabi seben:

*Owo, karamogo taara so.
Ayi, fali ma juru tige.*

- **II.** Karamogo b'a seben:

Karamogo taara a ka so.

Karamogo be kalandenw nininka: o kumasenw be se ka ke nininkalikumasenw jumen jaabi ye?
Ni kalandenw m'a soro, karamogo be jaabiw di:

*Jon taara so? Karamogo taara so.
Karamogo taara min? Karamogo taara so.*

Karamogo be nininkalikumasenw n'u jaabiw seben. Karamogo be kalandenw deme, u k'a kolosi, ko fen min be kumasenw folo ke nininkali ye, o ye dape jon ni nininkalitomi ye.

O kofe, a be kalandenw deme, u k'a kolosi, fen min be kumasenw filanan ke nininkalikumasenw ye: dape min, ani nininkalitomi.

Jon ani min, olu ye nininkalidapew ye. Jon walima min be kumasenw min kono, o ye nininkalikumasenw ye.

A be kalandenw bila u k'a kolosi, ko tuma bee, min be ke nininkalikumasenw labanyoro la. U b'a kolosi fana, ko sigiyoro kelen te jon na nininkalikumasenw kono:

Misaliw:

*Jon ye a fo?
Musa ye jon neni?
Sidiki ye wari di jon ma?*

Degeli 1:

Karamogo be kalandenw bila, u ka kumasenw dilan, jon walima min be minnu na.

Degeli 2:

Karamogo be nin kumasenw seben walanba kan:

*A muso ye Hawa ye.
Aw be taa Segu.
Olu moke bora Kucala.
Fanta siranna Haruna pe.
Musa ye woro bila fiye koro.
Alu ka farin.
Aminata don.
A fa sigilen be Sikaso mara la.*

Kalandenw b'u yelema ka ke nininkalikumasenw ye, jon walima min be minnu na.

Degeli 3:

Karamogo be kalandenw bila u ka kumasenw dilan:

- min walekebaga ye jon ye
- min walekunbaga ye jon ye
- min waledafa ye jon ye

- **III.** Karamogo be nin kumasenw seben walanba kan:

*Musa bora dugu jumen na?
Kalanden joli nana?
Sitan ye mun fo?
Baara kera cogo di?*

Karamogo be kalandenw bila ka kumasenw ninnu kalan. A b'u deme k'a kolosi, ko nininkalikumasenw don, o ko, a b'u bila k'u jaabi. Karamogo be kalandenw deme, u ka a kolosi ko jumen, joli, mun, ani di ye nininkalidape ye.

Degeli 4:

Karamogo be jininkalidape *jumen, joli, mun, min*, ani *di* seben walanba kan. A b'a jini kalandenw fe, u ka kumasenw dilan n'u kelen kelen ye.

Degeli 5:

Kalandenw be nin kumasenw yelama, k'u ke jininkalikumasenw ye (nin kumasen kelen kelen bee be se ka jininkalikumasen caman bange):

A ba y'a san keme saba.

Musa be mangoro san.

Sitan ni Minata ye ji ta.

Haruna be seri min.

Ale nana negeso la.

Olu ye saga fila san.

O kuma fora Musa ye.

- **IV.** Karamogo be kalandenw bila ka a kolosi, ko sigiyoro kelen te *mun, jumen*, ani *joli* la kumasen kono; *jon* fana b'o cogo la.

U b'a kolosi ko *di* ani *min* be sigi jininkalikumasen labanyoro la.

U b'a kolosi fana ko *di* ni cogo de be taa jagon fe. Tuma dow la, *di* be ye a kelen na: *A kera di? I be di? I ko di?*

Degeli 6:

Kalandenw be na sebenfuranin labennen fila ta: kelen ye togo ye, kelen ye jininkalidape ye. U be jininkalikumasen do dilan ni o dape fila ye, i n'a fo:

jaba - joli —————> *Minata ye jaba san joli?*
bananku - jon —————> *I ye bananku san jon fe?*
baara - jumen —————> *A be baara jumen ke?*
foro - min —————> *Musa ka foro be min?*
sugu - di —————> *Modibo taara sugu la cogo di?*
Jeneba - mun —————> *Jeneba ye mun fo a ba ye?*

●●● **An k'a to an hakili la**

jon, jumen, joli, mun, min, ani *di*, olu ye jininkalidapenw ye. U be ke ka jininkalikumasen dilan.

- **I.** Karamogo be nin kumasen fila seben walanba kan:

Musa ye fali san.

Musa ye negejuru san.

Karamogo be kalandenw bila, u ka kumasen ninu kalan, k'u segesege. A b'a jira kalandenw na, ko danfaraba t'u ni jagon ce: n'a bora *fali* ni *negejuru* la, dape tow bee ye kelen ye.

Karamogo be kalandenw deme ka a kolosi, ko dape fila ninu ye togow ye, ko *fali* ye togo ganan ye, ko *negejuru* ye togo sogolonnen ye.

Karamogo be kalandenw deme ka a kolosi, ko *negejuru* dilannen be ni dape ganan fila ye: *nege* ni *juru*; *nege* ni *juru* ye korodapew ye, wa togow fana don.

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka a kolosi, ko *negejuru* ye dape kelen ye, wa a be seben kelen ye. A dape nimayoro ye tige filanan ye: *negejuru ye juru* ye. *Negejuru* ye togo dorokolen ye.

- **II.** Karamogo be kumasen dow seben walanba kan:

Sidiki be negeso boli.

Jiriden ka ca.

Musa ye Seku mine a bolokan ma.

Dugutigi ye madow wele.

An be baara ke maloforo la.

A be kalandenw bila, u ka kumasenw kalan, ka togow tomo, ka soro ka togo dorokolenw labo: *negeso, jiriden, bolokan, dugutigi, maloforo*.

Kalandenw be dape dorokolen ninu kelen kelen walaka.

Degeli 1:

Karamogo be kumasen dow dalafu. Ni dape dorokolen be min kono, kalandenw b'u bolo korota o la:

Seku ye jiribolo kari.

Sidiki senkala b'a dimi.

U ni npogotigi juman nana.

Negejuru tigera.

*Hawa ye muso sebe ye.
Sitan ye nafenw san sugu la.
A nun cira.
A ye mangorosun turu.
Fali belebele be Karimu bolo.
Wariko b'a la.*

Kalandenw be kumasenw seben walanba kan, ka togo dorokolenw koroci, k'u walaka.

Degeli 2:

Karamogo be togo ganan sebenfuranin labennenw ni togo dorokolen sebenfuranin labennenw jagami. A be kalandenw bila, u ka kelen kelen ta u kun fe, ka kumase do dilan.

● III. Karamogo be nin kumasenw seben walanba kan:

*A ye sigiyoro di anw ma.
Datuma ma se folo.
Soboli ka di mogo caman ye.
Donda t'a la.
A yeko man ni.
Musow joyoro ka bon.
Mobili ye bolifen ye.*

A be kalandenw bila u k'u kalan, ka togo ganaw ni sogolonnenw tomo, ka soro ka togo sogolonnenw seben:
sigiyoro, datuma, soboli, donda, yeko, joyoro, bolifen.

A be kalandenw deme ka a kolosi, ko nin togo sogolonnenw dilannen don ni dape fila ye, min do la kelen ye wale ye. Karamogo ni kalandenw be walew koroci dape sogolonnenw kono. Dape filanan ye dape sogolonnenw nimayoro ye:
joyoro ye yoro ye, boda ye da ye... ; togo ninnu ye togo dorokolenw ye.

Degeli 3:

Karamogo be sebenfuranin labennenw dow da, togo dorokolen be min kelen kelen na. A be kalandenw bila u ka sebenfuranin labennenw fila sugandi, ka kumase do dilan n'u ye.

Sebenfuranin labennenw:

*kalanso, senefen, baji, sojiri, bolokala, maloforo, boyoro, bamanankan,
kalanden, jamanatigi, jirifura, panfen, wolofa, moden, nokala, sagasogo,
kolonkala.*

Kumasew la pumanw be seben kaye kono.

●●● An k'a to an hakili la

Togo fila walima togo ni wale be tugu jogon na, ka togo dorokolen dilan ; tige filanan ye a nimayoro ye. Togo dorokolen tige be seben ka noro.

- **I.** Karamɔgo ni kalandenw be baro. Karamɔgo be kalandenw bilasira, u ka kumasenw fo, *damado*, *bee*, ani *caman* be minnu kono.

Misali la:

Kalandenw bee taara so.
Musa ye saga caman san.
Muso damado be sugu kono.

- **II.** Karamɔgo ni kalandenw be kumasen ninnu segesegɛ: u mabennidapɛw ni korɔdapɛw be bo ɲogon na; walew ni togow be bo ɲogon na. O kofɛ, karamɔgo ni kalandenw be togokuluw seben:

kalandenw bee
saga caman
muso damado

- **III.** Karamɔgo b'a jini kalandenw fe, u ka togow n'u farankanw bo ɲogon na. A b'a jira kalandenw na, ko dape minnu farala togow kan, olu be hake fo, min da donnen te. U be wele 'hakejatalan dadɔnbali'. A b'u nininka, ni i be hake jini, i be nininkali jumen ke? Jaabi: *joli*? Karamɔgo b'a jira kalandenw na, ko ni i ye nininkali in ke:

Kalanden joli taara so?

O jaabi be se ka ke:

Kalandenw bee taara so.

Karamɔgo b'o ɲogon ke ni kumasen tow ye:

Musa ye saga joli san? Musa ye saga caman san.
Muso joli be so kono? Muso damado be so kono.

Karamɔgo be kalandenw bila ka a kolosi, ko hakejatalan dadɔnbali saba ninnu (*damado*, *caman*, *bee*) korɔ te kelen ye. Danfara min be u ni ɲogon ce, karamɔgo be kalandenw bila, u k'o pefo.

Degeli 1:

Kalandenw be kumasenw dilan, *caman*, *damado* ani *bee* be minnu kono. Olu la ɲumanw be seben walanba kan, ka soro k'u seben kaye kono.

Degeli 2:

Kalanden kelen be kumasen do fo ni hakejatalan ye, kalanden were be hakejatalan dadɔnbali were bila hakejatalan dadɔnbali folo no na.

Misali la:

Fanta ye jege bee feere.
Fanta ye jege caman feere.
Fanta ye jege damado feere.

- **IV.** Karamɔgo be nin kumasen seben walanba kan:

Fanta ye mangoro caman san.

A b'a jini kalandenw fe u ka *mangoro* mankutu. Karamɔgo b'o kumasen jiidilen seben walanba kan:

Fanta ye mangoro belebele caman san.

Karamɔgo b'a jini, kalandenw ka a kolosi, ko hakejatalan dadɔnbali be sigi togo ni mankutulan kofɛ. Karamɔgo b'o ɲogon ke ni *bee* ni *damado* ye:

Fanta ye mangoro belebele damado san.
Fanta ye mangoro belebelew bee san.

Degeli 3:

Karamɔgo b'a jini kalandenw fe, u ka hakejatalan do fara kumasen ninnu kan:

So kura jora.
An ye sogo ɲuman soro.
Fura kene dira baganw ma.

- **V.** Karamɔgo be kalandenw nininka, n'u be hakejatalan werew don. A b'u bila u ka olu fo, ka kumasenw dilan n'u ye. Karamɔgo be kumasen ninnu seben ɲogon jukoro walanba kan.

Misali la:

Musa ye saga caman san.
Musa ye saga do san.
Musa ye saga dow san.
Musa ma saga si san.

Karamɔgɔ bɛ kalandenw bila ka a kolɔsi, ko si bɛ kumaseɛ min koɔ, o kumaseɛ ye bansirakumaseɛ ye.

Degeli 4:

Kalandenw bɛ kumaseɛw dilan, si bɛ minnu koɔ. U b'o ɲogɔn kɛ ni dɔ ye, ani dɔw.

Degeli 5:

Kalanden bɛ kumaseɛ dɔ dilan, hakejatan bɛ min koɔ. Kalanden wɛrɛ bɛ kumaseɛ in hakejatan falɛn.

● **VI.** Kumaseɛ minnu fora, karamɔgɔ bɛ o dɔw ta, k'u seben walanba kan.

Misali la:

Fanta ye jɛgɛ caman feere.

O kɔfɛ, a bɛ nin kumaseɛn seben o jukɔɔ:

Fanta ye caman feere.

Karamɔgɔ bɛ kalandenw bila, u ka a kolɔsi, ko hakejatan dɔw bɛ se ka fo, k'a sɔɔ u tɛ sigi togo kɔfɛ. O la, u bɛ togo ni hakejatan nɔnabila. Karamɔgɔ b'a nini kalandenw fɛ, u ka o ɲogɔn kɛ nin kumaseɛw na:

<i>Denmisen dɔ bolila.</i>	→	<i>Dɔ bolila.</i>
<i>An ma ɲɔ caman sɔɔ.</i>	→	<i>An ma caman sɔɔ.</i>
<i>A ni npogotigiw bɛɛ nana.</i>	→	<i>A ni bɛɛ nana.</i>
<i>Kuma dɔ fora n ye.</i>	→	<i>Dɔ fora n ye.</i>
<i>Wayew bɛɛ bɛ sugu la.</i>	→	<i>Bɛɛ bɛ sugu la.</i>
<i>Kalanden damadɔ bɛ yan.</i>	→	<i>Damadɔ bɛ yan.</i>

●●● **An k'a to an hakili la**

bɛɛ, caman, damadɔ, dɔ, ani si ye hakejatan dadɔnbali ye. U bɛ sigi togo walima togo kulu kɔfɛ; dɔw bɛ se k'u nɔnabila.

Kɔɲɔ

Kɔɲɔw bolodara Bananba. U bilala sunkalomakɔɲɔ na.

Kɔɲɔ caman bɛ don sunkalo ɲekɔɔ. Seku somogow ye labenw kɛ. U ye balimaw fara ɲogɔn kan. U ye kibarufɔ u ye. ɲininkali damadɔ kera.

Dɔw y'u kanto:

— Muso bɛ bɔ min?

— Kin jumen?

— ɔn den don?

— Kɔɲɔsoko bɛ kɛ cogo di?

— Joli dira furunafolo la?

Seku fa tun ye dabali damadɔ tige. A ye kɔɲɔso kura ja. Kɔɲɔso ye so belebele ye.

Fini ɲuman tun bɛ bɛɛ kanna kɔɲɔ don. Mɔgɔw tilenna sow ni ɲogɔn cɛ. Fitiri fɛ, kɔɲɔmuso kun kora. U taara a bila kɔɲɔso koɔ.

● **I.**

Karamɔgɔ bɛ masalabolo in seben walanba kan.

A bɛ kalandenw bila, u ka masalabolo in kalan u da jukɔɔ.

A bɛ kalandenw bila u ka masalabolo in kalan: kumaseɛn kelen, kalanden kelen.

● **II.**

Degeli 1:

Kalandenw bɛ mankutulanw tomo.

Degeli 2:

Kalanden bɛ ɲininkalidaɲɛw tomo.

Degeli 3:

Kalandenw bɛ togo dorokolɛnw tomo.

Degeli 4:

Kalandenw bɛ hakejatan dadɔnbaliw tomo.

● III.

Degeli 5:

Kalandenw be kumasenw dilan, mankutulan be minnu kono.

Degeli 6:

Kalandenw be kumasenw dilan, nininkalidaje be minnu kono.

Degeli 7:

Kalandenw be kumasenw dilan, togo dorokolen be minnu kono.

Degeli 8:

Kalandenw be kumasenw dilan, hakejatelan dadonbali be minnu kono.

● IV.

Karamogo be nin seben walanba kan:

Jiribolo si ma tige.

Jon don?

Nin ye baara numan ye.

Dugutigi taara dogotorsoso la.

U ye negejuru tige.

Misi belebele caman b'a fe.

U ye mun fo?

Muso ye dogo jalan sogolon.

Wariko kera cogo di?

Degeli 9:

Kalandenw be mankutulanw tomo.

Degeli 10:

Kalandenw be nininkalidajew tomo.

Degeli 11:

Kalandenw be togo dorokolenw tomo, k'u walaka.

Degeli 12:

Kalandenw be hakejatelan dadonbaliw tomo.

● V.

Degeli 13:

Karamogo be nin kumasenw fo: *Muso bora.*

A be kalanden folo nininka: *Muso bora. Ye nininkali jumen jaabi ye?*

Kalandenw b'a jaabi: *Jon bora? walima: Muso bora wa?*

O nagon be ke ni nin kumasenw ye:

Nin ye baara numan ye.

Dugutigi taara dogotorsoso la.

U ye negejuru tige.

A fa don.

Misi belebele caman b'a fe.

Senkelaw ye nokala jalanw sogolon.

● VI.

Degeli 14:

Karamogo be kalandenw bila u ka *Kono* masalabolo seben u ka kaye kono.

- **I.** Kumaɲogonya senfe, karamogo be kalandenw bila ka kumasen damado fo. A b'o kumasen dow seben walanba kan:

*U ye kalanden wele.
Baara jena.
U kumana muso fe.
Sogo ka di.
Saga ye ne ta ye.
U be so kono.*

A be kalandenw bila ka kumasen ninnu kalan, k'u segesege: kumasen suguyaw, korodaɲew ni mabennidaɲew, togow ni walew, u sigiyorow n'u jeciw.

Karamogo be in sigi togo kofe, kumasen kelen kelen kono:

*U ye kalanden in wele.
Baara in jena.
U kumana muso in fe.
Sogo in ka di.
Saga in ye ne ta ye.
U be so in kono.*

A be kalandenw bila, u ka kumasen ninnu kalan. A b'u deme ka a kolosi, ko in be kalanden jira: in ye jiralan ye.

Degeli 1:

Kalandenw be kumasenw dilan ni in ye. Karamogo be u dow seben walanba kan.

- **II.** Karamogo be kalandenw jininka ni togo + in be se ka bila caya sira kan; kumasenw be fo ka tila k'u seben (sinsin be ke ninnu sebencogo kan):

*U ye kalanden ninnu wele.
Baara ninnu jena.
U kumana muso ninnu fe.
Sogo ninnu ka di.
Saga ninnu ye ne ta ye.
U be so ninnu kono.*

Degeli 2:

Kalandenw be kumasen werew dilan, ninnu be minnu kono.

Degeli 3:

Karamogo be kumasenw di, in be minnu kono, kalandenw b'u bila cayasira kan. Karamogo be tila ka kumasenw di, ninnu be minnu kono, kalandenw b'u bila kelenyasira kan.

- **III.** Karamogo be kumasen do seben walanba kan, ninnu be min kono.

Misali la:

*Baara ninnu jena.
U ye kalanden ninnu wele.*

A be jininkali ke, ni togo be se ka bo ninnu jema kumasenw kono, k'u to kumanya la. Karamogo b'a jira, ko o be se ka ke:

*Ninnu jena.
U ye ninnu wele.
U kumana ninnu fe.
Ninnu ka di.
Ninnu ye ne ta ye.
U be ninnu kono.*

- **IV.** A be kolosi ko jirali de ko don. Karamogo be kalandenw bila, ka segin kumasen ninnu sebeni kan kelenyasira kan. A be kolosi o la, ko ni jiralan in kelen doron de be don kumasen kono kelenyasira kan, a be fo de nin:

*Nin jena.
U ye nin wele.
U kumana nin fe.
Nin ka di.
Nin ye ne ta ye.
U be nin kono.*

Degeli 4:

Kalandenw be kumasenw laben, nin walima ninnu be minnu kono, u ni togo kana ke jagon fe.

- **V.** Karamogo be nin kumasen seben walanba kan:

U ye kalanden wele.

A be kalandenw jininka, cogo jumen na kumasen be se ka fo, ka jiralan *nin* sin-sin. A b'u deme ka jaabi soro: *nin ... in; nin ... ninnu*:

Karamogo ye nin kalanden in wele.
Karamogo ye nin kalanden ninnu wele.

A be kalandenw bila k'o jogonna ke ni kumasen tow ye. O jaabiw ye:

Nin baara ninnu pena.
U kumana nin muso ninnu fe.
Nin sogo ninnu ka di.
Nin saga ninnu ye ne ta ye.
U be nin so ninnu kono.

Degeli 5:

Kalandenw be kumasenw dilan ni *nin ... in* ani *nin ... ninnu* ye, i n'a fo a kera cogo min na sanfe.

Degeli 6:

Karamogo be kumasen do fo, kalanden folo b'o fo ka *in* doron fara a kan. Kalanden filanan b'a fo ka *ninnu* doron fara a kan. Kalanden sabanan b'a fo, ka *nin ... in* fara a kan kelenyasira kan. Kalanden naaninan b'a fo, ka *nin ... ninnu* fara a kan cayasira kan.

●●● **An k'a to an hakili la**

Jiralan ni togo be taa jogon fe, walima a kelen be u fila joyoro fa.

ni **-ka ni -to** ye

- **I.** Karamogo be kumajogonya ke kalandenw fe. O baro in kono, a b'a jini u fe, u ka kumasen dilan ni dapew ye, konoro **-ka** ni konoro **-to** be minnu na. Misali la, karamogo be se k'u jininka, ko mogo minnu sigilen be Bamako, olu be wele cogo di? A be se k'u jininka fana, ni mura be mogo min na, o be wele cogo di? Karamogo be kumasen fila seben walanba kan, konoro **-ka** be minnu na, ka fila were seben, konoro **-to** be minnu na.

Misali la:

Kunun, Bamakoka do nana an ka du kono.

Ne te Seguka ye.

Kelebeti y'i sigi deben kan.

Fato be yaala tuma bee.

- **II.** Karamogo be kalandenw bila ka kumasen ninnu kalan, ka tila k'u segesege: kumasen suguya, korodapew ni mabennidapew, togow ni walew, u sigiyoro n'u jeci. Togo ganaw be seben u dan ma, togo sogolonnenw fana be seben u dan ma. O la, karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka je ka togo sogolonnenw koroci, k'u segesege: *Bamakoka, kelebeti, Seguka, fato*. Karamogo be kalandenw bila ka a kolosi, ko tige fila be dape ninnu na: tige folo ye togo ye, tige filanan ye konoro ye: *Bamakoka + ka, kelebe + to*.

- **III.** Konoro minnu yera u fe ka teme, i n'a fo **-ba, -nin, -ma, -ntan**, karamogo be kalandenw hakili lajigin olu la, ka tila ka a jira kalandenw na, ko *Bamakoka, kelebeti, Seguka, fato*, olu ye bonnaw ye.

Karamogo be soro ka a jini kalandenw fe, u ka **-ka ni -to** hakilila fo. A be kalandenw deme, u ka a don ko **-ka** be mogo boyoro jira (*Seguka don = a be bo Segu*), ani u ka a don fana, ko **-to** be mogo jira fen do be min na.

- **IV.** Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka bonna werew soro, **-ka** ani **-to** be minnu na (**-bagato** be minnu labanyoro la, olu sen t'a la).

Jaabiw senfe, karamogo be **-to** hakilila pereperelatige kalandenw ye. A b'a jira u la, ko konoro **-to** in be fen walima mogo kofa, bana, degun, dimi, gelaya, walima lahalaya gelen were be minnu kan.

Kolosi: Karamogo b'a jira kalandenw na, ko bonna minnu dilannen be ni -ka ye, olu caman dilanna ni togojew ye. O de koson, u be damine ni siginiden kunba ye: *Seguka, Sikasoka.*

Degeli 1:

Karamogo be sebenfuranin labennen caman dilan, ka ben ni degeli in ye. Kalanden do be na sebenfuranin labennen kelen ta, togo ni konoro -to sebennen be min kan, ka dowere ta, togo ni konoro -ka sebennen be min kan. Karamogo b'a jini o kalanden fe, o ka bonna fila ninnu don kumase kelen kon.

Misali: *firiyato - Bananbaka* → *Firiyato in ye Bananbaka ye.*

Degeli 2:

Karamogo be kumase dow fo, kalandenw b'u lamen. U b'u bolo korota, ni u ye bonna men, min dilannen don ni -to walima -ka ye.

*Mootikaw nana.
Banankoroninkaw bee be yan.
Fiyentow ka ca duguba kon.
Sitan ye juka tobi.
U ye jo di kunato ma.
Alu te Kucalaka ye.
U nato y'an fo.
Yenkaw ka kene?*

Karamogo be kumase ninnu seben walanba kan, ka kalandenw bila ka bonnaw walaka.

●●● An k'a to an hakili la

-ka ni -to ye konoro ye. Bonna minnu dilannen don ni togo ni -ka ye, olu be mogow boyoro kofa. Bonna minnu dilannen don ni togo ni -to ye, olu be mogow kofa, lahalaya gelen do be minnu na.

- **I.** Karamogo be kalandenw kumapogonya, a b'u bila ka kumase dilan, mankutulan be minnu kon, n'a be laban ni -man ye (*surunman, jeman...*). A be kumase ninnu seben walanba kan:

*Hawa ye muso surunman ye.
Mobili jeman do nana.
Wulu farinman b'u ka so.
Fini bilenman don.*

Karamogo b'u bila ka kumase ninnu kalan, k'u segesege: kumase suguya, korodajew ni mabennidajew, togow ni walew, u sigiyorow n'u jeciw. Kalandenw be togo wali togokuluw koroci; o kofe, u be togo mankutulenw jini:

*muso surunman
mobili jeman
wulu farinman
fini bilenman*

- **II.** Karamogo ni kalandenw be je ka kulu ninnu segesege: togo kelen + mankutulan kelen.
O kofe, a be kalandenw bila ka mankutulanw segesege: mankutulan kon, cogo be yen ani konoro -man. Mankutulan minnu be laban ni -man ye, olu ye bonnaw ye.
- **III.** Karamogo be kalandenw bila ka mankutulan werew jini, minnu dilannen be ni cogo ni -man ye. Kalandenw b'u don kumase kon.

Misali la:

Sidiki ye muso juman sor.
Hawa ye na duman tobi.
Samara finman don.
Bana juguman don.
Ji goniman be ke a la.
Doni girinman b'a kun.

A kelen kelen bee la, karamogo be segin segesegeli kan. U mana se mankutulan *duman* ni *juman* ma, karamogo b'u bila k'a kolosi, ko cogo ye *di* ni *ji* ye olu la.

Degeli 1:

Kalandenw be kumasen dow dilan, mankutulan dilannen ni *-man* ye be minnu kono. Kumasenw la pumanw be seben walanba kan.

● **IV.** Karamogo be nin kumasenw seben walanba kan:

*Ne koromuso ye duman ke n kun.
Bilenman te taafe ninnu na.
A ma juguman ke.*

A be kalandenw bila k'u kalan, a b'u deme u k'a kolosi, ko mankutulan minnu be laban ni *-man* ye, olu be se ka don kumasen kono, ka a soro u te togo kofe.

Degeli 2:

Kalandenw be kumasen werew dilan, minnu mankutulan ni togo te jagon fe:
jeman, surunman, teliman, puman, finman.

● **V.** Karamogo be nin kumasenw seben:

*Doni girinmanba b'a kun.
Muso jemannin don.*

A b'u bila ka kumasen ninnu segesege, ka mankutulan koro fo. Karamogo ni kalandenw b'a kolosi, ko mankutulan minnu be laban ni *-man* ye, *-ba* be se ka tugu olu la, *-nin* fana be se ka tugu olu la.

Degeli 3:

Kalandenw be kumasenw dilan, minnu mankutulanw dilannen be ni *-man* ye, ka a laban ni *-ba* ye, walima *-nin*.

Misali la: *A ye finmannin ta.*

● **VI.** Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka cogo dow fo, k'u don kumasenw kono.

Misali la:

*A ka di.
Doni in ka girin.
Na in ka go.*

Karamogo be segin cogow kan kelen kelen, k'a jefo kalandenw ye, ko *-man* te se ka fara cogo bee kan: a be fo ko *duman, finman, juguman, girinman, goman, nka jan, bon, kan, olu ye cogow ye, bonna te minnu na ni -man ye.*

●●● **An k'a to an hakili la**

Mankutulan minnu dilannen don ni *-man* ye, olu ye cogo bonnaw ye. A ka ca a la, u be sigi togo kofe, ka a mankutu.

- **I.** KaramoƆo be kalandenw bila u ka kumaseƆen dɔw dilan. A be dɔw tomo olu la, k'u seben walanba kan. A be kalandenw bila k'u kalan. A b'a yere ka kumaseƆenw fara olu kan.

Misali la :

Musa be baara ke.
Kalandenw ka ca.
Lenburuji ka di.
U y'a bugo.

KaramoƆo b'a nini kalandenw fe, u ka kumaseƆenw sementiya.

Misali la :

Musa be baara ke fo ka a dama teme.
Musa be baara ke de!
Musa be baara ke fo ka a fo.
Musa be baara ke kojugu!
Musa be baara ke kosebe!

- **II.** *Kojugu* walima *kosebe* be kumaseƆen minnu na, karamoƆo be kalandenw bila k'olu fo, a yere b'u seben walanba kan. A b'a hakili to kabalitomi sigili la kumaseƆen laban na :

Kalandenw ka ca kosebe!
Kalandenw ka ca kojugu!

Musa be baara ke kosebe!
Musa be baara ke kojugu!

U y'a bugo kosebe!
U y'a bugo kojugu!

- **III.** KaramoƆo be kalandenw bila, u ka *kosebe* ni *kojugu* danfara : *kosebe* be caya ni bonya kofɔ, *kojugu* be dantemeni kofɔ. KaramoƆo b'u bila, u ka nin kumaseƆenw sanga ɲogon ma :

Kalandenw ka ca kosebe!
 ani:
Kalandenw ka ca kojugu!

Musa be baara ke kosebe!
 ani:
Musa be baara ke kojugu!

U y'a bugo kosebe!
 ani:
U y'a bugo kojugu!

- **IV.** KaramoƆo be kalandenw bila, u ka *ko sementiyalan* sigiyoro kolɔsi: a be sigi kumaseƆen labanyoro la.

A b'a nini kalandenw ka a kolɔsi, ko *kosebe* ni *kojugu* be soro ka caya kumaseƆen walema ni kumaseƆen cogoma kono, ka wale walima cogo sementiya. A be fo olu ma 'ko sementiyalan' :

A bolila kosebe!
A ye dumuni ke kojugu!
A ka di kosebe!
A ka ca kojugu!

Degeli 1 :

KaramoƆo be kalandenw bila, u ka kumaseƆen dɔw nini, *kosebe* ni *kojugu* be soro minnu na. A b'u bila, u k'u seben ka tila k'u segesege.

- **V.** KaramoƆo be kalandenw jininka, n'u be *ko sementiyalan* dowerew don. N'u ma fen soro, karamoƆo be *kojuman* ni *kokura* fo u ye. A b'a nini u fe, u ka kumaseƆen dɔw dilan, *kojuman* walima *kokura* be minnu kono.

KaramoƆo b'o kumaseƆenw seben walanba kan, ka kalandenw bila k'u kalan, k'u segesege, ka tila k'u seben u ka kaye kono.

KaramoƆo be kalandenw bila u ka *kokura* ni *kojuman* koro fo : *kokura* be soro waleya seginkanni na (*a y'a fo kokura*). A ka ca a la, *kojuman* be wale kecogo numan de kofɔ (*a y'a fo kojuman*!). Misali werew be nini kalandenw fe.

Degeli 2 :

KaramoƆo b'a nini kalandenw fe, *ko sementiyalan* min be ben kumaseƆenw ma, u k'o don olu kono.

A man di.
A muso y'o feere sugu la.

Mobili be yan.
 An ye no san.
 N fa y'a bagabaga.
 Ne ka doni ka girin.
 Baara in ka gelen.
 Bakari ka bananku penan.

Misali la:

A ka nafolo bugunna kosebe!
 A ka nafolo bugunna kojugu!
 A ka nafolo bugunna kojuman!
 A ka nafolo bugunna kokura.

●●● An k'a to an hakili la

ko sementiyalan be sigi kumasen labanyoro la. A be wale walima cogo sementiya.

Nsiirin

Kulukoroka do ye nin nsiirin in da n ye.
 Nsanson ye sogo kegunman ye. Nsanson murato sera dugu do la. Dugu in togo ye Girinkajo. Girinkajo fanba ye suruku ye. U be sogo fe kosebe. Nsanson ni suruku do benna. A be dugutgilakaw ka so jini. Suruku ye sira surunman jira a la. Nsanson donna so kofolen in kono. Suruku kongoto caman be yen. A taara i jo du camance la. Surukuw y'a lakoori. A ye suruku ninu naniya don. A ko: « Ninu y'u son damine kokura. Nin sen in, n be fiye teliman don n senkoro. N t'a fe suruku ninu ka n dun. » A ye tisoba ko kelen ke. O mankan bonya kojugu, gongonba do wulila dugu kono. O ye yoro bee tunu. Nsanson ni boli ye Girinkajokaw ka soforow cetige.

● I.

Karamogo be masalabolo in seben walanba kan.

A be kalandenw bila, u ka masalabolo in kalan u da jukoro.

A be kalandenw bila u ka masalabolo in kalan: kumasen kelen, kalanden kelen.

● II.

Degeli 1:

Kalandenw be jiralanw tomo.

Degeli 2:

Bonna minnu dilannen be ni -ka ni -to ye, kalandenw be olu tomo.

Degeli 3:

Bonna minnu dilannen be ni -man ye, kalandenw be olu tomo.

Degeli 4:

Kalandenw be ko sementiyalanw tomo.

● III.

Degeli 5:

Kalandenw be kumasenw dilan, jiralan be minnu kono.

Degeli 6:
Kalandenw be kumasenw dilan, bonna dilannen ni *-ka walima -to* be minnu kono.

Degeli 7:
Kalandenw be kumasenw dilan, bonna dilannen ni *-man* be minnu kono.

Degeli 8:
Kalandenw be kumasenw dilan, *ko sementiyalan* be minnu kono.

● IV.

Karamogo be nin seben walanba kan:

*Mootika fila ninnu ye fiyento in ladon.
Mangoro in ka di kosebe!
Nin te wa?
Muru in ye muru puman ye.
Segukaw nana kokura.
U ye baara in ke kosebe!
Kunatoh hine b'anw na.
Fini jeman ka ca kojugu!*

Degeli 9:
Kalandenw be kumasenw segesege.

Degeli 10:
Kalandenw be jiralaw tomo.

Degeli 11:
Bonna minnu dilannen ni *-ka walima -to* ye, kalandenw be olu tomo, k'u wala-ka.

Degeli 12:
Bonna minnu dilannen ni *-man* ye, kalandenw be olu tomo, k'u walaka.

Degeli 13:
Kalandenw be *ko sementiyalanw* tomo.

● V.

Degeli 14:
Kalanden folo be kumasen folo fo:
Mangoro in ka di kosebe!

Kalanden filanan b'o yelema ka ke pininkalikumase ye:
Mangoro in ka di wa?

Kalanden sabanan b'a jaabi:
Owo, mangoro in ka di.

Kalanden naaninan ni duurunan be kumasen in jidi:
*Owo, nin mangoro in ka di.
Owo, nin mangoro in ka di kosebe!*

O nagon be ke ni kumasen ninnu ye:
*Segukaw nana kokura.
U ye baara in ke kosebe!
Wulu in ka farin kojugu!
Numuke ye muru dilan kopuman!*

Degeli 15:

Karamogo be sebenfuranin labennenw da tabali kan:

- kulu folo: *fato in, kalanden ninnu, Segukaw, keletso, danto, Bamakoka in, puman, mobili bilenman, na goman*
- kulu filanan: *kojugu, kosebe, kokura, kopuman*

Kalandenw be na kelen kelen, ka sebenfuranin labennenw sugandi, ka tila ka kumasen dilan ni olu ye.

● VI.

Degeli 16:
Karamogo be kalandenw bila u ka *Nsiirin* masalabolo seben u ka kaye kono.

- **I.** Karamogo ni kalandenw be baro, a b'u pininka, u b'a jaabi:

Kalanden joli be an ka kalanso kono?
Kalanden mugan be an ka kalanso kono.
Dogonin joli be Musa fe?
Dogonin duuru be Musa fe.
Sen joli be saga la?
Sen naani be saga la.

Karamogo be jaabiw seben. Kalandenw b'u kalan, k'u segesege: kumaseen suguyaw, korodapew ni mabennidapew, togow ni walew, u sigiyorow n'u jeciw.

Karamogo ni kalandenw be togokulu tamo:

kalanden mugan
dogonin duuru
sen naani

Karamogo be kalandenw bila u ka togo jira, ka soro ka a taamarogon koroci: *mugan, duuru, naani*. A b'u pininka dape ninnu be min kofa: u be hake kofa, min da donnen don. U be da jonjon kofa. U be wele ko 'hakejatan dadonnen'.

- **II.** Karamogo be kalandenw bila, u ka daw fo (ka bo 1, fo 20): karamogo be olu seben walanba kan, u jatedennama sebeni, ani u siginidennama:

1	<i>kelen</i>
2	<i>fila</i>
3	<i>saba</i>
4	<i>naani</i>
5	<i>duuru</i>
6	<i>woro</i>
7	<i>wolonwula</i>
8	<i>seegin</i>
9	<i>kononton</i>
10	<i>tan</i>
11	<i>tan ni kelen</i>
12	<i>tan ni fila</i>
...	...
20	<i>mugan</i>

Degeli 1:

Karamogo b'a fo kalandenw ye, u ka kumaseen laben ni togo ni hakejatan dadonnen do ye.

Misali: *U ye saga naani feere.*

O kumaseen sorolenw na, dow be seben walanba kan, k'u kalan k'u segesege, ka tila k'u seben kayew kono.

Degeli 2:

Karamogo be daw seben ni jatedenw ye walanba kan, kalandenw be na u seben walanba kan ni siginidenw ye: 24, 38, 56, 109, 167, 443, 719.

- **III.** Karamogo b'a seben walanba kan:

A ma kelen soro.
Naani dira Hawa ma.

Karamogo be kalandenw bila, u ka a kolosi, ko kumaseen don. U ka a kolosi fana, ko da ninnu te togo kofa. A be kalandenw bila u ka misali jagon werew jini. O kumaseen la jumanw be seben walanba kan, k'u kalan, k'u segesege.

- **IV.** Karamogo b'a seben walanba kan:

A y'an fila ta mobili la.
A y'u saba mine.

Karamogo be kalandenw bila, u ka a kolosi, ko kumaseen don. U ka a kolosi fana, ko hakejatan dadonnen te togo kofa, a be nonabila kofa. A be kalandenw bila u ka misali jagonna werew soro. O kumaseen la jumanw be seben walanba kan, k'u kalan, k'u segesege.

- **V.** Karamogo b'a seben walanba kan:

Muru juman fila be n bolo.
Mobili belebele saba nana bi.

Karamogo be kalandenw bila, u ka a kolosi, ko kumaseen don. U ka a kolosi fana, ko hakejatan dadonnen sigilen be togokulu kofa. A be kalandenw bila, u ka misali ninnu jagonna werew jini. O kumaseen la jumanw be seben walanba kan, k'u kalan, k'u segesege.

- **VI.** Karamogo ni kalandenw be baro, a b'u bila ka kumasenw dilan, *sabanan, naaninan, tannan...* be minnu kono. A be dow seben walanba kan:

*Kariba muso filanan don.
A den duuranan be Bamako.
Nin ye a sipe tannan ye.
Bakari ka baara sabanan don.
A nana ni naaninan ye.*

Karamogo be kalandenw bila, u ka kumasenw kalan, ka soro k'u segesege. A b'u bila ka a kolosi, ko togokulu ninu dilannen be ni togo ni dape min ye, o dape ye hakejatan ye, min be joyro jira: a be fo o hakejatan ma 'joyrojiralan'. A b'u bila ka a kolosi fana, ko a dow la, joyrojiralan te sigi togo kofe (*A nana ni naaninan ye*).

A b'a nini u fe, u ka joyrojiralanw dalafo, ka a damine folo la, fo *mugannan: folo, filanan, sabanan...*

Karamogo be kalandenw bila, u ka a kolosi, ko joyrojiralan dilannen be ni hakejatan ni konoro *-nan* ye: *saba + -nan, duuru + -nan...*; a b'a jira u la, ko joyrojiralanw bee be ten, fo n'a kera *folo* ye.

Degeli 3:
Kalandenw be kumasenw dilan, joyrojiralan be minnu kono.

Degeli 4:
Karamogo be togo sebenfuranin labennenw bila a numan fe, ka joyrojiralanw sebenfuranin labennenw bila a kinin fe. Kalandenw be kumasenw dilan n'olu ye.

Degeli 5:
Karamogo be hakejatan dadonnen dow seben walanba kan (jatedensebeni). Kalanden folo be kumasen do fo, o hakejatan in be min kono. Kalanden filanan be kumasen dowero fo, o hakejatan dadonnen in joyrojiralama be min kono. Kumasenw la numanw be seben walanba kan, k'u kalan, k'u segesege.

●●● An k'a to an hakili la

Hakejatan dadonnen be hake jonjon kofe. Joyrojiralan be joyro jonjon kofe. Hakejatan dadonnen ni joyrojiralan be sigi togo kofe. U be se ka ye kumasen kono fana ka a soro u ni togo te.

- **I.** Karamogonya senfe, karamogo be kalandenw bila ka kumasen damado fo, *-lan* walima *-bali* be minnu kono; misali la, a be pininkali ke kalanso minenw kan, walasa ka *sigilan* soro, ka tila ka pininkali ke kalanko kan, walasa ka *kalanbali* soro. Karamogo b'o kumasenw seben walanba kan, ani a yere ka kumasen dow:

*Karamogo ye sigilan korota.
Muso kalanbali don.
Hawa ye fifalan san.
Yebali foli man ni.*

- **II.** Karamogo be kalandenw bila, u ka kumasen ninu kalan, k'u segesege: kumasen suguyaw, korodapew ni mabennidapew, togow ni walew, u sigiyorow n'u jeciw. *-lan* walima *-bali* be dape minnu na, karamogo be olu koroci. A be kalandenw bila k'u segesege: dape sogolonnenw don, u dilannen be ni tige fila ye:

*sigi + -lan
kalan + -bali
fifa + -lan
ye + -bali*

Tige folo ye wale ye, filanan ye konoro ye. Karamogo ni kalandenw be je ka tige fila ninu hakilila pini:

*-lan: min be ke ka...
-bali: min te..., min ma...*

Degeli 1:
Karamogo be kalandenw bila, u ka dape dow soro ni *-lan* ye, ka tila ka dowero soro ni *-bali* ye, k'u seben walanba kan. Kalandenw be dape ninu segesege, ka tila k'u don kumasenw kono.

Misali la:
*A ye sogolan don negeso la.
Den malobaliw ka ca.*

Degeli 2:

Karamogo be wale do di, kalandenw b'o bonna di ni -bali walima -lan ye, ka tila k'u don kumasenw konɔ.

Misali la:

dun	→	dunbali	→	A ye dunbali dun.
ke	→	kebali	→	Nin ye baara kebali ye.
ke	→	kelan	→	Hawa ye kelan ke na la.
feere	→	feerebali	→	Negeso feerebali don.
fɔ	→	fɔbali	→	A ye kuma fɔbali fɔ.
bugɔ	→	bugɔbali	→	Bangebaga ye bugɔbali ye.

- **III.** Karamogo b'a jira ko -bali walima -lan be se ka nɔɔ wale n'a kumbaga dorokolen na, ka bonna kelen bange:

Dɔkebali, sintalan, kankɔɔtalan, ɲogosilan, jisililan, finidonbali.

Karamogo ni kalandenw be je, k'o bonna suguyaw segesege ɲogon fe, k'a jira ko tige fila be o bonna ninnu na: tige min be -lan walima -bali je + konɔɔ.

- **IV.** Karamogo be kalandenw bila, u k'a jatemine ko -bali be bonna min na, o be se ka sigi togo kofe ka a mankutu, walima ka ke a danmatogo ye:

*Den malobali don.
Malobali don.*

Karamogo be kalandenw bila, u k'a jatemine ko -lan be bonna minnu na, olu ye togo ye tuma beɛ:

*A ye fifalan ta.
Jisolilan te yan.*

●●● An k'a to an hakili la

-lan ni -bali ye konɔɔ ye; bonna minnu dilannen be ni -lan ye, olu ye togo ye. Bonna minnu dilannen be ni -bali ye, olu ye togo ye walima mankutulan.

- **I.** Karamogo be fini jeman jira kalandenw na, walima sebenfura jeman. A be kalandenw bila ka a fɔ, ko *fini in ka je pas!* walima *a ka je pas!* walima *sebenfura in ka je pas!*

Karamogo be feere ke, walasa kalandenw ka a fɔ: *Karamogo be wɔsi debedebe!*
A be feere ke fana, walasa u ka a fɔ: *Musa be boli biribiri!*

A be kumasen saba ninnu seben walanba kan:

*Sebenfura in ka je pas!
Karamogo be wɔsi debedebe!
Musa be boli biribiri!*

Karamogo b'u bila ka kumasen ninnu kalan, k'u seben, ka sɔɔ k'u segesege: kumasen suguyaw, korɔɔɔɔɔɔ ni mabennidɔɔɔɔɔɔ, togoɔ ni walew, u sigiyɔɔɔɔɔɔ n'u ɲeciw.

- **II.** Karamogo be kalandenw ɲininka, ni o kumasenw be se ka fɔ cogo were la: misali la, *kosebe* walima *kojugu* be se ka bila *pas*, *debedebe*, ani *biribiri* nɔ na:

*Sebenfura in ka je kosebe!
Karamogo be wɔsi kojugu!
Musa be boli kosebe!*

Karamogo b'a jira, ko *pas*, *debedebe*, ani *biribiri*, olu ye dɔɔɔɔɔɔ ye, minnu be sigi kumasen labanyɔɔɔɔ la, ka a kɔɔɔ jidi, ka a sementiya. O dɔɔɔɔɔɔ be wele 'sementiyalan'. Karamogo b'a jira u la fana, ko *pas*, *debedebe*, ani *biribiri*, ko olu te se ka falen ɲogon na. U te se ka bila ɲogon nɔ na kumasen ninnu konɔ, i n'a fɔ *kosebe* ni *kojugu* be se ka bila u ɲogon nɔ na cogo min. A be fɔ u ma 'sementiyalan kerɛnkerɛnnen'.

- **III.** Karamogo be kalandenw bila, u ka a kolosi, ko sementiyalan kerɛnkerɛnnen be kumasen minnu na, o kumasenw te se ka bila bansira kan, u te se ka ke ɲininkalikumasen ye fana.

Karamogo b'a jira fana, ko sementiyalan kerɛnkerɛnnen ni kabali de be taa ɲogon fe. O koson, o kumasenw be laban ni kabalitomi ye.

Karamogo ni kalandenw be je ka sementiyalan kerengerennen werew jini.

Misali la:

A y'i jo kelenwu!
A ka fin kirikiri!
Bore ninnu fara tewu!

Degeli 1:

Karamogo be kumasenw damine, kalandenw b'u laban ni sementiyalan kerengerennen ye:

Wari banna... (pewu, pelepele)!
A ka fini in ka bilen... (coyi)!
Dennin kulela... (dewu)!
Doni in ka girin... (ti)!
U ye dugu ci... (bogobogo)!
Fura in jalen don... (koki)!
Sukaro ka timi... (ntamantama)!
Ji sumana... (tonton)!
A fari ka goni... (bagibagi)!
I ka na ka go... (npa)!

● **IV.** Kumasen kelen kelen bee la, karamogo be kalandenw deme, u ka a kolosi ko:

- sementiyalan kerengerennen be kumasen sementiya
- sementiyalan kerengerennen be kumasen labanyoro la
- sementiyalan kerengerennen were te se ka bila dowera no na
- *kosebe* wali *kojugu* be se ka bila sementiyalan kerengerennen no na
- sementiyalan kerengerennen be kumasen minnu kono, olu bee be sonsira kan; u te se ka bila bansira kan, u te se ka ke jininkalikumasen ye

Degeli 2:

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka kumasenw soro, sementiyalan kerengerennen be minnu kono. U la numanw be seben walanba kan, ka soro k'u segesege.

Degeli 3:

Karamogo be nin sementiyalan kerengerennenw seben, kalandenw be kumasen dow soro ni olu ye:

buluki, bura, kirikiri, bulubulu, buruburu, karatata, kos, nikiti, tenten, diilidiili.

Kolosi: Ni sementiyalan kerengerennen focogo werew yera, karamogo be olu nefa, kalandenw be olu don kumasenw kono.

●●● An k'a to an hakili la

Sementiyalan kerengerennen ye dape ye, min be dape dow sementiya kerengerennenya la. A be sigi sonsirakumasen labanyoro la.

- **I.** Karamogo ni kalandenw be baro. A b'u bila, u ka kumasen walema dow dilan, dafa be minnu kɔnɔ. A be o kumasenw seben walanba kan.

Misali la:

*Bakari taara misiri la.
Hawa donna so kɔnɔ.
U ye wari di anw ma.
Modibo jiginna juru fe.*

Karamogo be kalandenw bila u ka kumasen ninnu kalan, k'u segesegɛ: kumase-
sen suguyaw, kɔrɔdɔnɛw ni mabennidɔnɛw, tɔgɔw ni walew, u sigiyɔrɔw n'u
ɲɛciw: kumasekun sigiyɔrɔ, walekunbaga sigiyɔrɔ, dafa sigiyɔrɔ. A be kalandenw
bila u ka dafa kɔrɔci: *misiri la, so kɔnɔ, anw ma, juru fe.*

- **II.** Karamogo b'a jini, kalandenw ka dafa ninnu sigiyɔrɔ mafilɛ: wale kɔfɛ. A be dafa dilancogo jira kalandenw na: tɔgo (walima nɔnabila) + mabennidɔnɛ min be a kelen na, tɔgo walima nɔnabila kɔfɛ. A be fɔ *la, kɔnɔ, ma*, ani *fe* ma 'kɔbila'.

Degeli 1:

Karamogo be segin kumaseɲ sebenɲen naani ninnu kan. A b'a jini kalandenw fe, u ka dafa falen (kɔbilaw tɛ falen).

Misali la:

*Bakari taara sugu la.
Hawa donna kalanso kɔnɔ.
U ye wari di musow ma.
Modibo jiginna yelenyelennan fe.*

Degeli 2:

Karamogo be kalandenw bila u ka kumaseɲ dow dilan ni dafa ni nin kɔbila naani ninnu ye: *la, ma, kɔnɔ, fe.*

Degeli 3:

Karamogo be nin kumaseɲw seben walanba kan, kalandenw b'u dafa ni u kɔbilaw ye: *la, ma, kɔnɔ, fe:*

*Dugutigi y'i kanto dugudenw...
Musa ye gafe bila a ka npalan...
A nana wula...
A y'a jira musow...*

- **III.** Karamogo be nin kumaseɲw seben walanba kan:

*Baba be misiri la.
Donsokɛ be kungo kɔnɔ.
Wari be n fe.
Mura be Hawa la.*

Kalandenw b'u kalan, k'u segesegɛ: kumaseɲ walentan dafamaw don. Kalandenw be kumaseɲkunw jini, ka dafaw jini. Kalandenw be sɔrɔ ka dafaw segesegɛ: u dilannen be ni tɔgo ni kɔbila ye.

Degeli 4:

Kalandenw be kumaseɲ walentan dafama dow fɔ, *fe, la, bolo, kɔnɔ* be minnu na. Karamogo b'a dow seben walanba kan, kalandenw b'u kalan, k'u segesegɛ, ka tila k'u seben kaye kɔnɔ.

- **IV.** Karamogo be degeli in ɲɔgɔn ke kumaseɲ cogomaw kan. Kumaseɲ kelen be fɔ, ka sɔrɔ ka a seben walanba kan:

Misisogo ka ca sugu la.

O kumaseɲ in be segesegɛ; kalandenw be tila ka a ɲɔgɔnaw dilan.

Misali la:

*Baara in ka gelen ne ma.
Nakobaara ka di Musa la.*

Degeli 5:

Karamogo be tɔgo sebenfuranin labennenw bila a numan fe, ka kɔbilaw sebenfuranin labennenw bila a kinin fe. Kalanden kelen be na tɔgo kelen ta ten. A be kɔbila do sugandi, min be don a ka kumaseɲ dilanta kɔnɔ. Kumaseɲw la numanw be seben walanba kan.

Degeli 6:

Karamogo be segin o degeli in kan, ni wale sebenfuranin labennenw ye (numan fe), ani kɔbila sebenfuranin labennenw (kinin fe).

Degeli 7:

Kalanden do be kumaseɲ do fɔ, dafa be min kɔnɔ:

Karamogo ye gafe jira Musa la.

Kalanden were be kumasen were fo ; nka o kumasen in kɔnɔ, Musa (min be dafa kɔnɔ) be ke kumaskun ye.

Misali la : *Musa ma fen sɔrɔ anw fe.*

Kalandenw be tugu ɲogon kɔ, k'o ɲogon ke.

Misali la :

Anw te se sene na.

Sene ka di Alu la.

Alu donna kalanso kɔnɔ.

Kalanso caman jora dugu fe.

Dugu taara korɔn fe.

Karamogo be kumaskunw bee seben walanba kan. A ni kalandenw b'u kalan, k'u segesege.

●●● An k'a to an hakili la

Kobila ye mabennidane ye, min be sigi togo walima nonabila kofe. A ni o togo walima nonabila be je ka ke dafa ye.

ɲotige gintan

Bi ye Jobugu ɲotige ye.

Donon folo kasira. Jobugukaw wulila kelen kelen. Kene cira fuwa ! O tuma na, Jobugukaw ye ɲogon sɔrɔ dugutigi ka da la. Cikela nana ce tan donna dugutigi fe yen. U y'u sigi sigilan kan, dugutigi kerefe. Jenbefola duuru gerela u la. Olu tun kogolen don koki !

Folikelaw y'a damine kabini du kɔnɔ. Dugutigi bilala u je. U ye jama segere. U bee y'u sin foro la. U sera foro kɔnɔ. U ye baara damine. Jenbefolaw ye jenbe godon. Folo y'a cun. Filanan y'a dadon. Sabanan y'a celatige. Musow ye donkili da. U donkilidakan tun ye nin ye : « Ne te tegere fo cikebali ye. Ne te donkili da nantan kolon ye. Daba ye ceba dow tege fin monimoni ! Ne be donkili da olu de ye. »

Baara pena. Bee sewara. Foli ye baara ɲagalan ye.

● I.

Karamogo be masalabolo in seben walanba kan.

A be kalandenw bila, u ka masalabolo in kalan u da jukoro.

A be kalandenw bila u ka masalabolo in kalan : kumaskun kelen, kalanden kelen.

● II.

Degeli 1 :

Kalandenw be hakejatan dadonnenw ni joyorojiralanw tomo.

Degeli 2 :

Bonna minnu dilannen be ni *-lan* walima *-bali* ye, kalandenw be olu tomo.

Degeli 3 :

Kalandenw be sementiyalan kerenkerennenw tomo.

Degeli 4 :

Kalandenw be kobilaw tomo.

● III.

Degeli 5 :

Kalandenw be kumaskunw dilan, hakejatan dadonnen be minnu kɔnɔ.

Degeli 6:

Kalandenw be kumasenw dilan, jɔyɔɔjiralan be minnu kɔɔ.

Degeli 7:

Kalandenw be kumasenw dilan, bɔɔna dilannen ni *-lan* be minnu kɔɔ.

Degeli 8:

Kalandenw be kumasenw dilan, bɔɔna dilannen ni *-bali* be minnu kɔɔ.

Degeli 9:

Kalandenw be kumasenw dilan, sɛmentiyalan kɛrɛnkɛrɛnnen be minnu kɔɔ.

Degeli 10:

Kalandenw be kumasenw dilan, kɔbila be minnu kɔɔ.

● **IV.**

Karamɔɔ be nin sɛbɛn walanba kan:

*Modibo ye muso filanan furu.
A ye fifalan di denmisenw ma.
U tora kungo kɔɔ kudayi!
Kalanbaliw ka ca.
Seku ye sigilan gere a la.
Kuma fɔbali don.
A ye juru siri karatata!
A nana sipe saba.
Dɔɔme mugan be n fe.*

Degeli 11:

Kalandenw be hakejatelan dadɔɔnnen ni jɔyɔɔjiralan tɔmɔ.

Degeli 12:

Bɔɔna minnu dilannen be ni *-lan* ni *-bali* ye, kalandenw be olu tɔmɔ, k'u walaka.

Degeli 13:

Kalandenw be sɛmentiyalan kɛrɛnkɛrɛnnenw tɔmɔ.

Degeli 14:

Kalandenw be kɔbilaw tɔmɔ.

● **V.****Degeli 15:**

- Kalanden fɔɔ be kumasen fɔɔ fɔ: *A ye fifalan di denmisenw ma.*
- Kalanden filanan b'o yeɛma ka ke ɔininkalikumasen ye: *A ye fifalan di ɔɔn ma?*
- Kalanden sabanan b'a jaabi: *A ye fifalan di denmisenw ma.*
- Kalanden naaninan ni duurunan be kumasen in jidi: *A ye fifalan saba di denmisenw ma.
A muso ye fifalan saba di denmisenw ma.
A muso fɔɔ ye fifalan di denmisenw ma.*

O ɔɔɔɔn be ke ni kumasen ninu ye:

Kalanbaliw ka ca.

Seku ye sigilan gere a la.

Degeli 16:

Karamɔɔ be sɛbɛnfuranin labɛnnenw da tabali kan:

- kulu fɔɔ: *ɔpogotigi fila, sɔɔɔɔɔɔɔɔ, feerebali, duurunan, dunbali, a den naani, jisililan, keme*
- kulu filanan: *bɔɔɔɔɔɔɔɔ, dewu, tɛtɛ, karawu, bagibagi, kolokoto, kudayi*

Kalandenw be na kelen kelen, ka sɛbɛnfuranin labɛnnen kelen ta kulu kelen kelen na, ka kumasen dilan ni olu ye.

● **VI.****Degeli 17:**

Karamɔɔ be kalandenw bila u ka *ɔɔɔɔɔɔ* masalabolo sɛbɛn u ka kaye kɔɔ.

● **I.** Karamogo be nin kumasenw seben:

Fanta ye tobili ke.
Foli caman kera.
I nali diyara n ye.

A be kalandenw bila k'u kalan, ka soro k'u seben. A be kalandenw bila ka walew jini u koro: *ke, diya*. O kofe, kalandenw be waletigi ni walekunbaga jini: *Fanta, foli, i nali* ye waletigi ye, *tobili* ye walekunbaga ye.

● **II.** Karamogo be kalandenw bila, dape minnu be laban ni *-li* ye, u ka olu koroci: *tobili, foli, nali*. A be kalandenw bila, u ka a kolosi, ko olu ye bonnaw ye, minnu dilannen be ni wale ani kororo *-li* ye: *tobi + -li, na + -li, fo + -li*.

Karamogo be kalandenw bila, u ka kumasen werew dilan, o dape saba be minnu koro.

Karamogo be kalandenw bila ka a kolosi, ko kororo *-li* (n'a be se ka ke *-ni* ye) be wale yelama k'a ke togo ye. Karamogo be misali werew di:

Sigili ka di bama ye.
Senekelaw bee ye danni ke.
Taali man di n na.

Karamogo be kalandenw bila, bonna minnu dilannen be ni *-li* ye, k'olu walaka.

Degeli 1:

Bonna minnu dilannen be ni *-li* ye, kalandenw be olu dow fo. O bonna kelen kelen bee be segesege, ka soro ka kumasen dilan n'o ye.

Degeli 2:

Karamogo be kumasen dow dalafu. Kalandenw b'u bolo korota, ni u ye bonna minnu dilannen ni *-li* ye do men:

Kalandenw ye sebenni ke.
Karamogo ye kalandenw bali ka bo.
Musow ye ji nogo fili.
A be tabali jukoro.
Ne fa ma son delili ma.
Banni kera kunun.

U y'a koli damine.
Jakumanin be boli.

Bonna minnu dilannen be ni *-li* (walima *-ni*) ye, olu kelen kelen be seben, k'u walaka.

Degeli 3:

Karamogo be sebefuranin labennen damado da kalandenw jekoro, a sebenne be minnu kelen kelen kan:

bo, sigi, taa, san, boloko, fo, siri, bugo, don, walima feere.

Kalanden be sebefuranin labennen kelen ta, ka kumasen do dilan ni bonna dilannen ni *-li* ye. Kumasenw la jumanw be seben kalandenw fe walanba kan.

●●● **An k'a to an hakili la**

Kororo *-li* be fara wale kan ka bonna dilan, min ye togo ye.

- **I.** Karamɔgɔ bɛ kalandenw kumaɲɔgɔnya, a bɛ segin kumasenw kan ni kɔbilaw ye, minnu yera ka tɛmɛ (*ma, la, fɛ, bolo, kɔnɔ*). A bɛ kalandenw bila ka kumasenw dilan, ye, *kan, kɔ*, ani *kun* bɛ minnu dafa kɔnɔ. A bɛ damadɔ sɛbɛn walanba kan:

Karamɔgɔ ye kuma fɔ Modibo ye.
Jege bɛ tabali kan.
Haruna ɲinena wari kɔ.
Muso saba bɛ n kɔrɔkɛ kun.

Karamɔgɔ b'u bila ka kumaseɲ ninnu kalan, k'u segeɲe. A bɛ daɲew segeɲe ɲɛci sira fɛ fana: kumaseɲkun walima waletigi, walekunbaga, dafa. A b'u bila ka dafaw kɔrɔci: *Modibo ye, tabali kan, wari kɔ, n kɔrɔkɛ kun.*

- **II.** A b'a ɲini kalandenw fɛ, u ka dafaw sigiyɔrɔw kɔlɔsi: wale kɔfɛ, walima kumaseɲmabɛnnan kɔfɛ. A b'u bila k'a kɔlɔsi, kumaseɲ walema daɲew sigicogo ye min ye: waletigi ye fɔlɔ ye, walekunbaga ye filanan ye, waledafa bɛ na o kɔ.

A bɛ kalandenw bila k'a kɔlɔsi, i n'a fɔ a bɛ kalansen tɛmɛnen kɔnɔ cogo min, ko dafa ye togo (wali nɔnabila) ni kɔbila (*ye, kan, kɔ, kun*) ye.

Degeli 1:

Karamɔgɔ bɛ segin nin kumaseɲ naani in kan, a bɛ kalandenw bila ka dafa wɛrɛw ɲini, k'a sɔrɔ kɔbilaw ma falɛn.

Misali la:

Karamɔgɔ ye kuma fɔ dugutigi ye.
Jege bɛ lefe kan.
Haruna ɲinena kuma kɔ.
Muso saba bɛ Bokari kun.

Degeli 2:

Karamɔgɔ bɛ kumaseɲ naani wɛrɛw sɛbɛn, a b'a ɲini kalandenw fɛ, u ka kumaseɲ ninnu segeɲe:

U nana ne kɔ.
Sidiki bɛ baara kɛ Musa ye.
Wari banna Hawa kun.
A ye dɔ fara baara kan.

Karamɔgɔ bɛ kalandenw bila ka kumaseɲw dilan, minnu bɛ laban ni nin dafa kelenw ye (*ne kɔ, Musa ye, Hawa kun, baara kan*).

Degeli 3:

Karamɔgɔ bɛ sɛbɛnfuranin labɛnnenw da, togo (*ɲɔ, sukaro, adw.*) sɛbɛnnen bɛ minnu kan. A bɛ sɛbɛnfuranin labɛnnenw da, kɔbilaw sɛbɛnnen bɛ minnu kan. Kalandenw bɛ sɛbɛnfuranin labɛnnen kelen ta a kulu kelen kelen na, ka kumaseɲw dilan.

- Togo sɛbɛnfuranin labɛnnenw: *ɲɔ, sukaro, ji, baara, foro, negeso, fali*
- Kɔbila sɛbɛnfuranin labɛnnenw: *kɔ, kan, ye, kun*

Degeli 4:

Karamɔgɔ bɛ nin kumaseɲw sɛbɛn walanba kan, kalandenw b'u dafa ni kɔbilaw ye, u ni minnu bɛ ɲɔgɔn ta: *ye, kan, kɔ, kun.*

Cɛsiri y'a kɛ waritigi...
Fadiga nana jigin an...
Ŋunu tɛ san sɔrɔ juru...
U ye kalan kɛ Segukaw...
An tɛ ɲɛ baara...
U ye sogo tila saba...

Degeli 5:

Kalanden dɔ bɛ kumaseɲ fɔ, kɔbila bɛ min dafa kɔnɔ (kɔbila minnu kalanna kalansen tɛmɛnen kɔnɔ, olu sen b'a la: *ma, la, fɛ, bolo, kɔnɔ*). Kalanden wɛrɛ bɛ kumaseɲ dɔ dilan, dafa bɛ min kɔnɔ. A bɛ segin togo kan, min bɛ kɔbila ɲɛfɛ, nka a bɛ kɔbila falɛn.

Misali la:

Sidiki ye kuma caman fɔ Bakari ye.
Bakari tora misiri kɔnɔ.
Misiri man jan an ka so la.
adw.

Degeli 6:

Karamɔgɔ bɛ togo sɛbɛnfuranin labɛnnenw da numan fɛ, ka kɔbila sɛbɛnfuranin labɛnnenw da kinin fɛ. Kalanden dɔ bɛ na togo fila ta ten, o kɔ a bɛ kɔbila sugandi, min bɛ bɛn a ka kumaseɲ dilanta ma. Kumaseɲw la ɲumanw bɛ sɛbɛn walanba kan.

●●● An k'a to an hakili la

ye, kan, kɔ, ani kun ye kɔbila ye. U bɛ sigi togo walima nɔnabila kɔfɛ, ka je ka kɛ dafa ye.

- **I.** Karamogo be nin kumaseɓen seɓen walanba kan:

Moriba ye a dɔgɔke bugɔ.

Karamogo be kalandenw bila, ka kumaseɓen in kalan, k'a segeɓeɓe. A be tila k'a pini u fe, u ka kumaseɓen in laben ni seɓentiyaali ye. Kalandenw be misaliw fo, i n'a fo:

*Moriba y'a dɔgɔke bugɔ kosebe!
Moriba y'a dɔgɔke bugɔ kojugu!
Moriba y'a dɔgɔke bugɔ de!*

- **II.** Karamogo be segin kumaseɓen dilannen kan. A b'a pini kalandenw fe, u ka dape were bila wale jefɛ, k'a seɓentiya. Ni kalandenw ma fen sɔɔ, nin kumaseɓen be fo u ye:

Moriba y'a dɔgɔke sebekɔɔ bugɔ.

Karamogo be kumaseɓen in seɓen, kalandenw b'a seɓen, k'a jefɛ. Karamogo be nin kumaseɓenw seɓen walanba kan:

*U ye dnanke fo.
An ye Musa neni.
A joginna.
Cekɔɔɓaw y'an laadi.*

A b'a pini kalandenw fe, u ka sebekɔɔ don kumaseɓen ninu kɔɔ.

- **III.** Karamogo be kumaseɓenw seɓen walanba kan:

*U ye dnanke sebekɔɔ fo.
An ye Musa sebekɔɔ neni.
A sebekɔɔ joginna.
Cekɔɔɓaw y'an sebekɔɔ laadi.*

Kalandenw b'u segeɓeɓe, k'u jefɛ: sebekɔɔ ye dape ye, min be wale sinsin, a be seɓen wale je, k'a mankutu: a be wele 'cogoyasementiyalan'.

Karamogo be nin kumaseɓenw seɓen walanba kan:

*Muso ye jo damateme susu.
U ye baara in naganaga ke.
Ninnu ye wari nanamuɓanamu sɔɔ.
U ye a manamana neni.
Sitan y'a den nenenemenin ta.
U ma sogo kolokolo dun.*

Karamogo be kalandenw bila ka kumaseɓen ninu segeɓeɓe, ka a jira ko damateme, naganaga, nanamuɓanamu, manamana, nenenemenin, ani kolokolo ye cogoyasementiyalanw ye, i n'a fo sebekɔɔ. U kelen o kelen kɔɔ be fo kalandenw fe.

Degeli 1:

Kalandenw be kumaseɓenw dilan ni cogoyasementiyalan kalannenw ye. U b'a laje ni o cogoyasementiyalanw be se ka bila jɔɔɔn nɔ na kumaseɓen kelen kɔɔ.

Degeli 2:

Karamogo be nin kumaseɓenw di, kalandenw be cogoyasementiyalan don u la:

*U ye baara tije.
Cikelaw ye jo tige.
Banabagatɔ be ji min.*

●●● An k'a to an hakili la

Cogoyasementiyalan be sigi wale jefɛ, k'a mankutu.

- **I.** Kumarogonya senfe, karamogo be kalandenw bila, u ka kumasan dilan ni wale dorokolen ye: *damine, jefo, furake, boloci*. Kalandenw mana min fo, karamogo be olu seben walanba kan, o n'a yere ka folenw.

Misali la:

U ye baara damine kunun.

Karamogo ye kuma jefo.

Hawa y'a sen furake.

Dogotoro ye denmisenw boloci.

- **II.** Karamogo be kalandenw bila, u ka kumasan ninnu kalan, ka tila k'u segesege. A b'u bila, ka walew koroci, k'u nininka ni wale ninnu ye dape ganan ye. A be kalandenw bila, u ka a kolosi, ko kumasan ninnu wale ye wale dorokolen ye, min dilannen don ni tige fila ye: *da + mine, je + fo, fura + ke, bolo + ci*. Karamogo be kalandenw bila, u ka a kolosi, ko wale dorokolen be seben ka noro.

Degeli 1:

Karamogo be kumasan ninnu dalafu. Kalandenw be wale jini u konu, ka soro ka a fo, ni wale dorokolen don, walima wale ganan:

Wariko ye Sitan konogan.

A ye juru fila kalanso.

Karamogo ye kuma jefo.

An ye mogu caman deme.

U y'a korota.

Donsoke ye dinge datugu.

Ne ye kalandenw kolosi.

Kalandenw be wale dorokolenw segesege, ka misali were di u kelen kelen bee kan.

- **III.** Karamogo be nin kumasan fo kokura:

Hawa ye tasuma dadon.

A be kalandenw bila u ka kumasan in koru sinsin ni kosebe walima de ye. Cogoyasementiyalan *sebekoro* fana be se ka fara a kan:

Hawa ye tasuma sebekoro dadon.

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka *sebekoro* don kumasan tow konu.

Karamogo be o kumasanw seben walanba kan:

A ye juru fila sebekoro kalanso.

Karamogo ye kuma sebekoro jefo.

An ye mogu caman sebekoro deme.

U y'a sebekoro korota.

Donsoke ye dinge sebekoro datugu.

Ne ye kalandenw sebekoro kolosi.

Karamogo be kalandenw bila ka *sebekoro* sigiyoro kolosi. U b'a ye ko tuma bee, *sebekoro* sigilen be wale ganan walima wale dorokolen jefa.

Degeli 2:

Karamogo be nin kumasan ninnu dalafu:

U ye sagajigi kantige.

An ye nkalon in korobo.

A y'i kanbo a muso ma.

Seku ye Musa korofu.

Kalandenw be *sebekoro* don kumasan ninnu kelen kelen konu, k'u seben, k'u segesege.

U ye sagajigi sebekoro kantige.

An ye nkalon in sebekoro korobo.

A y'i sebekoro kanbo a muso ma.

Seku ye Musa sebekoro korofu.

Degeli 3:

Karamogo be wale dorokolen ninnu seben jigon jukoro, ka jigin walanba kan: *bolobo, kunci, jepini, korofu, datige, danfara, kofu, boloda, kodon, jesin, koroci, dogoda, dafa.*

Kalandenw be kumasan do dilan ni wale kelen kelen bee ye. Kumasanw la numanw be seben walanba kan. O kofe, kalandenw b'u seben u ka kaye konu.

- An k'a to an hakili la

Wale dorokolen be dilan ni togo ni wale ye. Cogoyasementiyalan *sebekoro* be se ka bila a jema. Wale dorokolen tigew be seben ka noro.

Bosodaga

Bosow be sigi jida la. O yaro ye Bosodaga ye. Fonene sera. Maama n'a ka denbaya taara daga la. U be tilema ke yen. Bosodaga baara ka ca kosebe! Dolenda be yen. Jofili be yen. Dowerew be yen. Baara be damine fajiri fe. A be nogyo dumuniwaati ni seliwaatiw la. O ko, bee be jigin ba kono. U be monni sebekoro ke. Jega caman be mine. Dow be laja cencen kan. Dow be wusu dibi la. Jega feereli be to musow bolo.

Muso fila be Maama kun. A te foyi ke olu ko. U b'u fanga fara jagon kan. U b'u cesiri. U be jega caman soro. Salon, Maama n'a ka denbaya ma wari kolokolo mine.

Sooni ji be don. Daga be datugu. Jo filili be jo.

● **I.**

Karamogo be masalabolo in seben walanba kan.

A be kalandenw bila, u ka masalabolo in kalan u da jukoro.

A be kalandenw bila u ka masalabolo in kalan: kumase kelen, kalanden kelen.

● **II.****Degeli 1:**

Bonna min dilannen be ni *-li* ye, kalandenw be olu tomo.

Degeli 2:

Kalandenw be kobilaw *ko, kan, kun, ye* tomo.

Degeli 3:

Kalandenw be cogoyasementiyalanw tomo.

Degeli 4:

Kalandenw be wale dorokolenw tomo.

● **III.****Degeli 5:**

Kalandenw be kumase dilan, bonna dilannen ni *-li* be minnu kono.

Degeli 6:

Kalandenw be kumase dilan, kabila *ko, kan, kun*, walima ye be minnu kono.

Degeli 7:

Kalandenw be kumase dilan, cogoyasementiyalan be minnu kono.

Degeli 8:

Kalandenw be kumase dilan, wale dorokolen be minnu kono.

● **IV.**

Karamogo be nin seben walanba kan:

An ka wari ma dafa.

A ma nin fo a ba ye.

O te je magonumanya ko.

Dennin be nenenemenin kuma.

N ye furakisew bila tabali kan.

U ye foli ke.

Dorome te n kun.

Delili man di olu ye.

Dogorow y'a furake.

Jelike ye dugutigi sebekoro fo.

Degeli 9:

Kalandenw be kumase segesege.

Degeli 10:

Bonna minnu dilannen be ni *-li* ye, kalandenw be olu tomo, k'u walaka.

Degeli 11:

Kalandenw be kabila *ko, kan, kun*, ani ye tomo.

Degeli 12:

Kalandenw be cogoyasementiyalanw tomo.

Degeli 13:

Kalandenw be wale dorokolenw tomo, k'u walaka.

● V.

Degeli 14:

Karamogo be sebenfuranin labennenw da tabali kan:

- kulu folo: *cikela, ntolatanna, genbaga, sokufola, kebaga*
- kulu filanan: *labo, magere, makono, lana, mabo, mamine, lafasa*

Kalandenw be na kelen kelen, ka sebenfuranin labennenw fila sugandi, ka tila ka kumaseɗ dilan ni olu ye.

Degeli 15:

Karamogo be sebenfuranin labennenw da tabali kan:

korobo, furake, kanto, dogoda, pesin, konobo.

Kalandenw be kumaseɗ dilan ni o wale dorokolen kelen kelen ye.

Degeli 16:

Karamogo be sebenfuranin labennenw da tabali kan:

feereli, taali, sigili, foli, nali, foli.

Kalandenw be kumaseɗ dilan ni o bonna kelen kelen ye.

Degeli 17:

Kalandenw be kumaseɗ dilan, minnu laban ye: ... *baara ko, ... saba ye, ...*

ɗogon kan, ... a den naani kun, ... sira kan, ... olu kun.

Karamogo be kalandenw bila, u ka na o kumaseɗ seben walanba kan.

● VI.

Degeli 18:

Karamogo be kalandenw bila u ka *Bosodaga* masalabolo seben u ka kaye konɔ.

- I. Kumagonya senfe, karamogo be kalandenw bila, ka kumaseɗ dilan ni bonnaw ye, minnu dilannen be ni konɔ -la (walima -na) ye. Misali la, a be pininkali ke baarakelaw welecogo la: *jagokela, senekela, bagan-marala...* Karamogo be o kumaseɗ damado seben walanba kan.

Misali la:

Alu ye senekela ye.

Jagokela ka ca Segu.

Seku taara buguridala nofe.

Misiriwelela donna misiri konɔ.

Binkannaw nana.

Karamogo be kalandenw bila, ka kumaseɗ minnu kalan, k'u segesege. A b'u bila ka togo sogolonnenw koroci: *senekela, jagokelaw, buguridala, misiriwelela.* A b'a jini kalandenw fe, u ka togo minnu kofo nin cogo la:

Mogo min be senfe ke, o ye senekela ye.

Mogo min be jago ke, o ye jagokela ye.

Mogo min be buguri da, o ye buguridala ye.

Mogo min be misiri wele, o ye misiriwelela ye.

Mogo min be bin kan, o ye binkanna ye.

Karamogo ni kalandenw be je ka togo minnu segesege: u dilannen don ni togo ni wale, ani -la (walima -na) ye. O -la ye konɔ ye, a be walekela kofo.

Degeli 1:

Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka bonna werew soro ni konɔ -la in ye. A b'u bila k'o bonnaw kelen kelen don kumaseɗ do konɔ. Kumaseɗ be seben walanba kan kalandenw fe.

Degeli 2:

Karamogo be nin magonna kumaseɗ fo:

Sidiki be jago ke. —————> Sidiki ye jagokela ye.

Kalandenw be o magonna kumaseɗ dilan.

Sitan be namasa feere...

Moriba be balon tan...

Hawa fa be kurun dilan...

Jo be jege feere...

A terike be gese da...

Haruna be bagan mara...

● **II.** KaramoƆo be nin kumasenw seƆen walanba kan:

*Mama ye Kibaru kalanbaga ye.
Nabaga ye taabaga ye.*

KaramoƆo be kalandenw bila ka kumasen ninnu seƆen, k'u kalan k'u seƆeseƆe. A be *kalanbaga*, *nabaga* ni *taabaga* koƆoci. A be kalandenw bila, u ka a koƆosi, ko daƆe ninnu ye daƆe sogolonnenw ye, minnu dilannen don ni wale (*kalan*, *na*, *taa*) ni koƆoƆo ye (*-baga*). KoƆoƆo *-baga* be walekela de koƆo.

KoƆoƆo *-baga* be se ka fo, wali ka seƆen: *-baa*.

Degeli 3:

KaramoƆo be nin kumasenw seƆen walanba kan:

*Bataki in seƆenbaga ye ne koƆoke ye.
Tegemagelen te gere a delibaga la.
Fadiga y'a bangebaga sutura.
Ne donbaga don.
Cibaga nana joona.
Demebaga puman be moƆo se ko la.
Bamanankan foƆaga ka ca.*

KaramoƆo be kalandenw bila k'u kalan, ka tila k'u seƆeseƆe. A b'u bila tugun, ka *bonna* weƆew jini, minnu dilannen be ni *-baga* ye, k'u seƆeseƆe.

Degeli 4:

Kalandenw be *bonna* weƆew soƆo, minnu dilannen don ni *-baga* ye. U be kumasenw dilan ni olu ye. O kumasenw la pumanw be seƆen walanba kan.

Degeli 5:

KaramoƆo be wale seƆenfulanin labennenw da kalandenw jekoƆo. Nin walew seƆennen be minnu kan: *di*, *fo*, *dilan*, *sigi*, *koƆosi*, *jogin*. Kalandenw be *bonnaw* soƆo, minnu dilannen be ni *-baga* ye, k'olu don kumasen koƆo.

●●● **An k'a to an hakili la**

-la ni *-baga* ye koƆoƆo ye. U be ke ka *bonnaw* dilan, minnu be walekela koƆo.

● **I.** KoƆila minnu kalanna ka teƆe, karamoƆo ni kalandenw be seƆin olu kan: *la*, *koƆo*, *ma*, *fe*, *bolo*, *ye*, *kan*, *ko*, *kun*. A be soƆo ka nin kumasenw seƆen walanba kan:

*Musa siranna Kariba je.
Mama y'i sigi jiri koƆo.
Modibo ye baara ke Haruna koson.*

A be kalandenw bila, u ka kumasen ninnu kalan, ka dafaw koƆoci: *Kariba je*, *jiri koƆo*, *Haruna koson*. KaramoƆo ni kalandenw be dafa ninnu seƆeseƆe, ka a koƆosi, ko *je*, *koƆo*, ani *koson* ye koƆila ye, i n'a fo *kun*, *fe*, ani *ko*.

Degeli 1:

ToƆo minnu be kumasen seƆennenw koƆo, kalandenw be olu falen.

Misali la: *Musa siranna Kariba je*. —→ *Modibo siranna Sidiki je*.

Degeli 2:

KaramoƆo be nin kumasenw seƆen walanba kan:

*A nana ne koson.
U ye sira da dugutigi je.
Kalifa dimina NgoƆo koƆo.*

A be kalandenw bila k'u kalan, ka dafaw jini, k'u seƆeseƆe.

Degeli 3:

Kalandenw be kumasenw dilan, *koson*, *je*, ani *koƆo* be minnu na. Kumasenw la pumanw be seƆen walanba kan.

● **II.** KaramoƆo be nin kumasenw seƆen walanba kan:

*U ye denmisenw boloci nson kama.
Fadiga yeƆenna jiri bala.
Sidiki ni Hawa boƆa anw bara.*

A be kalandenw bila, u ka kumasen ninnu kalan, k'u seƆeseƆe. A b'u bila ka a koƆosi, ko *kama*, *bala*, ani *bara*, olu fana ye koƆilaw ye, u be sigi toƆo walima nonabila koƆe, ka dafa dilan.

Degeli 4:

Kalandenw bɛ kumasenw dilan, *kama, bala*, ani *bara* bɛ minnu na. Kumasenw la pumanw bɛ sɛbɛn walanba kan.

Degeli 5:

Karamɔgɔ bɛ nin kumasenw sɛbɛn walanba kan. Kalandenw b'u dafa ni kɔbila ninnu dɔ ye: *kama, kosɔn, kɔ, jɛ, bala, bara*.

A ye faantanw sɔn Ala...

Ne fɔra Kariba...

A kelen don, mɔgɔ si t'a..., mɔgɔ si t'a...

Tɔnsigi kera dugutigi...

A bugɔra a dɔgɔke...

Moriba bɛ na sije fila san kelen...

Donsokɛ ye marifa ta kɔnɔw...

Hadamaden tɛ jɛ ji...

A yelenna negeso...

●●● An k'a to an hakili la

jɛ, kɔrɔ, kosɔn, kama, bala, ani *bara* ye kɔbila ye: u bɛ sigi tɔgɔ walima nonabila kɔfɛ, ka jɛ ka kɛ dafa ye.

- **I.** Karamɔgɔ ni kalandenw bɛ baro, a b'u bila u ka kumasenw dilan, wale bɛ minnu kɔnɔ. A bɛ dɔw sɛbɛn walanba kan, ka kumasenw fila fana fara a kan, *ladon* ni *mada* bɛ minnu kɔnɔ.

Misali la:

Sitan ma tobili kɛ.

Karimu ye negeso san.

U ye misi ladon du kɔnɔ.

Senkelaw bɛ taa.

Fura ye dimi mada.

- **II.** Karamɔgɔ bɛ kalandenw bila, u ka kumasenw ninnu kalan, k'u sɛbɛn, ka tila k'u sɛgɛsɛgɛ. A bɛ kalandenw bila, u ka walew kɔrɔci. A b'u pininka, yali ni wale ninnu bɛɛ ye wale ganan ye. Kalandenw b'a kɔlɔsi, ko walew fila, *ladon*, ani *mada*, ko olu ye wale sogolonnɛw ye. Walew fila ninnu bɛ walaka: u kelen kelen tige ye fila ye: *la + don, ma + da*. Karamɔgɔ bɛ kalandenw bila, u ka a faamuya, ko walew ninnu tige filanan ye wale ye (*don, da*), ko a tige fɔlɔ (*la-, ma-*) ye mabɛnnidapɛ ye. *la-* ni *ma-* bɛ sɔrɔ wale jɛfɛ: jɛnɔrɔw don. Karamɔgɔ b'a jira ko o jɛnɔrɔ bɛ kɛ ka wale wɛrɛ bange, min ni wale ganan kɔrɔ tɛ kelen ye.

Degeli 1:

Karamɔgɔ bɛ kalandenw bila, u ka kumasenw wɛrɛw dilan, *ladon* ni *mada* bɛ minnu kɔnɔ. Kalandenw bɛ kumasenw ninnu sɛbɛn walanba kan.

- **III.** Karamɔgɔ bɛ nin kumasenw sɛbɛn walanba kan:

Dugulenw ye donsow magen.

A b'a dɔgɔkɛ lapini.

U ye npogotigi in mamine.

Dugutigi fila ye kele lasa.

U ye misiw labɔ.

Karamɔgɔ bɛ kalandenw bila, u ka kumasenw ninnu kalan. A b'u bila k'u sɛgɛsɛgɛ, k'u walew walaka: walew bɔnnaw bɛ kumasenw ninnu na: *magen, lapini, mamine, lasa, labɔ*. Karamɔgɔ bɛ kalandenw bila, ka walew ninnu dilanco-go fɔ, k'u kɔrɔ fɔ, k'u sanga wale gananw ma.

Degeli 2:

Karamogo be kalandenw bila, u ka wale bonna werew soro, k'u don kumaseɓ koɓo.

Degeli 3:

Karamogo be nin kumaseɓw dalafɔ. Ni wale bonna be minnu koɓo, kalandenw b'u bolo korota:

A ye n ka samara ladilan.

An ye dugukolo labure.

U ye soko mafile.

U ye sebaga ladiya.

A be misi caman mara.

Karamogo ye kalandenw lafara.

Jeliw nana a mabalima.

Mama b'a sen lafoni.

Senekelaw ye dinge lafa bogɔ la.

Degeli 4:

Karamogo be wale ganaw dɔw fɔ: *siran, na, kolosi, muruti, tige, ma*. Kalandenw b'olu yeɓema, ka ke wale bonnaw ye, k'u korɔ fɔ, ka tila k'u don kumaseɓ koɓo. Kumaseɓ ninnu be seben walanba kan.

- **IV.** Karamogo be nin wale ganaw fɔ: *jo, bo, sigi, biri, siran, file*. Kalandenw b'u yeɓema ka ke wale bonnaw ye, minnu dilannen be ni *ma-walima la*-ye.

Misali la:

majo: U y'u tulo majo. (= u ye kuma lamɛn)

lajo: Karamogo ye kalandenw ka kuma lajo.

(= karamogo ye kalandenw ka kuma tige)

Karamogo ni kalandenw be je k'o walew korɔ sanga, k'u danfara.

●●● **An k'a to an hakili la**

ɓenɔɔ la-walima ma- be ɓoɔ wale ɓefe, ka wale bonna dilan.

- **I.** Karamogo ni kalandenw be baro, a b'u bila ka kumaseɓ dɔw fɔ. A b'o kumaseɓ dɔw seben walanba kan.

Misali la:

Karamogo y'an ladiya.

Sitan bolila.

N fa ye senekela ye.

Kuma lakika don.

Haruna ka farin.

Mura be n dogomuso la.

- **II.** Karamogo be kalandenw bila ka kumaseɓ ninnu kalan, k'u segesege. A b'a nini kalandenw fe, u ka kumaseɓ ninnu jidi ni sementiyalan dɔw ye: *kosebe, kojugu, sebekoro*... A be tila ka kalandenw bilasira cogoya la, min b'a to, u da be se de ma. A b'a fɔ, u ka de don kumaseɓ seɓennen kelen kelen beɓ koɓo. Karamogo be kalandenw bila, u ka kumaseɓ kura sorolenw seɓen walanba kan. Karamogo be kalandenw bila ka a kolosi, ko ni kumaseɓ be laban ni de ye, kabalitomi be ke a laban na:

Karamogo y'an ladiya de!

Sitan bolila de!

N fa ye senekela ye de!

Kuma lakika don de!

Haruna ka farin de!

Mura be n dogomuso la de!

Karamogo be kalandenw bila, u ka kumaseɓ ninnu kalan. A b'i sinsin kan korotacogo kan. Karamogo b'i sinsin de sigiyoro kan kumaseɓ koɓo, k'a jira ko dape fosi te se ka sigi ale kofe kumaseɓ koɓo. A b'a jira ko de ye dape ye, min be sigi kumaseɓ laban na, ka a sinsin; a be fɔ de ma ko 'sinsinnan'

- **III.** Karamogo be kalandenw bila ka kumaseɓw bila bansira kan:

Karamogo m'an ladiya de!

Sitan ma boli de!

N fa te senekela ye de!

Kuma lakika te de!

Haruna man farin de!

Mura te n dogomuso la de!

- **IV.** Karamogo be kalandenw jininka, ni i y'a soro dape were, walima fen were be se ka bila *de* no na, k'a joyoro fa bansirakumasen ninu kono: a be i jija, kalandenw ka *fewu* bo u da kono.

Karamogo m'an ladiya fewu!
Sitan ma boli fewu!
Senekela te n fa ye fewu!
Kumaba te fewu!
Haruna man farin fewu!
Mura te n dogomuso la fewu!

Karamogo b'a jira, ko *de* be se ka sigi sonsirakumasen ni bansirakumasen bee laban na.

Karamogo be kalandenw bila ka kumasen ninu fo, a b'i sinsin focogo numan kan, a b'u bila k'u seben. A b'i sinsin kabalitomi kan. Karamogo be kalandenw bila ka a kolosi, ko *fewu* be soro bansirakumasen daron de kono; *fewu* ye sinsinnan ye. Karamogo b'a jira fana, ko *fewu* focogo ka ca, nka a be seben tuma bee *fewu*.

Degeli 1:

Karamogo be kalandenw bila ka kumasenw dilan, *de* be minnu kono.

Degeli 2:

Kalandenw be kumasenw fo, *fewu* be minnu kono. Karamogo be u la numanw seben walanba kan.

Degeli 3:

Karamogo be kalandenw bila ka kumasenw fo, *de* be minnu kono. Kalandenw be tila ka kumasen ninu bila bansira kan, ka *fewu* bila *de* no na.

Degeli 4:

Kalanden do be kumasen do fo, kalanden filanan be *de* don o kono, sabanan b'a fo, ka *fewu* bila *de* no na.

- **V.** Karamogo be nin kumasen seben walanba kan:

Sidiki ye Musa neni koyi!

A be kalandenw bila u ka kumasen in kalan, k'a seben. O kumasen in be laban ni *koyi* min ye, kalandenw b'o nefa. A be kolosi, ko *koyi* be kumasen laban, fosi te se ka da a kan fo kabalitomi, a be se ka nonabila ni *de* ye. An be se k'a fo o la, ko *koyi* ye kumasen dape laban ye, i n'a fo *de* ni *fewu* be cogo min: *koyi* ye sinsinnan ye.

Degeli 5:

Sinsinnan *de* min be kumasen temenenw kono, karamogo be kalandenw bila ka o nonabila ni *koyi* ye.

Karamogo m'an ladiya koyi!
Sitan ma boli koyi!
N fa te senekela ye koyi!
Kumaba te koyi!
Haruna man farin koyi!
Mura te n dogomuso la koyi!

- An k'a to an hakili la

de, *fewu*, ni *koyi* ye sinsinnan ye. U be sigi kumasen labanyoro la, ka sinsinni ke.

Baganmara ka di

Baganmara ka di koyi!

Amadi ye misimarala ye. A ma to ko fewu! A demebagaw ka ca de! A dogow n'a musow yere de b'a ka baara ke. U bee ka baara bennen be misiw ma. Nono be soru a bara tuma bee. Mogow be na o mamine.

Amadi ka misiw be bo sogoma fe. U te segin fo wula. Tilegan fe, u be lamin. O ko, gennikela be bila u je. U be taa genniyoro la. U be na misidenw sirilen soru ga koru.

Jinan, bin dogoyara. Samiye bantuma, binkannaw taara bintige kama. U ye bin caman tige. O marala ga bala. Bi, misiw seginna so joona. Bin maralen do bilala u koru.

Amadi ka misiw tulolen don de! O koson, a be wariba soru u la.

● I.

Karamogo be masalabolo in seben walanba kan.

A be kalandenw bila, u ka masalabolo in kalan u da jukoro.

A be kalandenw bila u ka masalabolo in kalan: kumase kelen, kalanden kelen.

● II.

Degeli 1:

Bonna minnu dilannen be ni -la ye, kalandenw be olu tomo.

Degeli 2:

Bonna minnu dilannen be ni -baga ye, kalandenw be olu tomo.

Degeli 3:

Kalandenw be kobilaw tomo.

Degeli 4:

Kalandenw be wale bonnaw tomo.

Degeli 5:

Kalandenw be sinsinnanw tomo.

● III.

Degeli 6:

Kalandenw be kumase nw dilan, bonna dilannen ni -la be minnu kono.

Degeli 7:

Kalandenw be kumase nw dilan, bonna dilannen ni -baga be minnu kono.

Degeli 8:

Kalandenw be kumase nw dilan ni nin kobilaw ye: je, koru, koson, kama, bala ani bara.

Degeli 9:

Kalandenw be kumase nw dilan, wale bonnaw be minnu kono.

Degeli 10:

Kalandenw be kumase nw dilan, sinsinnanw be minnu kono.

● IV.

Karamogo be nin kumase nw seben walanba kan:

N fa te baganmarala ye de!

Abu ye baara ke Ala kama.

U musow y'an ladon koyi!

Tanba sera an bee je.

A sigilen be jirisun koru.

Nono ka di de!

U ma faantanw magen fewu!

Kuma cayara olu bara.

Dugu in sigibaga folo ye senekela do ye.

A tora yen a koroke koson.

Degeli 11:

Bonna minnu dilannen be ni -la walima -baga ye, kalandenw be olu tomo, k'u walaka.

Degeli 12:

Kalandenw be kobila je, koru, koson, kama, bala ani bara tomo.

Degeli 13:

Kalandenw be wale bonnaw tomo, k'u walaka.

Degeli 14:

Kalandenw be sinsinnanw tɔmɔ.

● **V.****Degeli 15:**

Karamɔgɔ be sɛbɛnfuranin labɛnnenw da tabali kan:

- kulu fɔlɔ: *cikela, ntolatanna, genbaga, sokufɔla, kebaga*
- kulu filanan: *labɔ, magere, latige, makɔnɔ, mabɔ, mamine, lafasa*

Kalandenw be na kelen kelen, ka sɛbɛnfuranin labɛnnenw fila sugandi, ka tila ka kumasen dilan ni olu ye.

Degeli 16:

Karamɔgɔ be sɛbɛnfuranin labɛnnenw sarada tabali kan:

- kulu fɔlɔ: *latilen, madon, masiri, lafili, mayelema, ladiya*
- kulu filanan: *de, fewu, koyi*

Kalandenw be na kelen kelen, ka sɛbɛnfuranin labɛnnenw fila sugandi, ka tila ka kumasen dilan ni olu ye.

Degeli 17:

Karamɔgɔ be sɛbɛnfuranin labɛnnenw da tabali kan:

- kulu fɔlɔ: *dɔnkilidala, misiriwelela, fɔbaga, kobaga, gesedala*
- kulu filanan: *kɔrɔ, ne, koson, kama, bala, bara*

Kalandenw be na kelen kelen, ka sɛbɛnfuranin labɛnnenw fila sugandi, ka tila ka kumasen dilan ni olu ye.

● **VI.****Degeli 18:**

Karamɔgɔ be kalandenw bila, u ka *Baganmara ka di* masalabolo sɛben u ka kaye kɔnɔ.

- **I.** Karamɔgɔ ni kalandenw be baro. Karamɔgɔ be kalandenw demɛ ka kumase-nw sɔrɔ, ni bɔnnaw ye, minnu dilannen don ni kɔnɔrɔ *-len, -tɔ, ani -ta* ye. A be kumase-nw dɔw sɛben walanba kan.

Misali la:

A sigilen be so kɔnɔ.

Musa taatɔ don so.

Jege feereta be sugu la.

Karamɔgɔ ni kalandenw be kumase-nw sɛbɛnnenw be sɛgesɛge. Karamɔgɔ be bɔnnaw kɔrɔci, ka kalandenw demɛ k'u walaka. Kalandenw b'a kɔlɔsi, ko o bɔnnaw dilannen be ni wale ni kɔnɔrɔ *-len, -tɔ, walima -ta* ye:

sigilen = wale *sigi* + kɔnɔrɔ *-len*

taatɔ = wale *taa* + kɔnɔrɔ *-tɔ*

feereta = wale *feere* + kɔnɔrɔ *-ta*

Karamɔgɔ b'a jira, ko a be fɔ bɔnna ninnu ma 'ladɔn'.

Degeli 1:

Kalandenw be ladɔn ninnu don kumase-nw wɛrɛw kɔnɔ.

Degeli 2:

Karamɔgɔ b'a jini, kalandenw ka ladɔn wɛrɛw sɔrɔ, k'u don kumase-nw kɔnɔ.

- **II.** Karamɔgɔ be nin kumase-nw sɛben walanba kan:

Saga feerelen don.

Saga feeretɔ don.

Saga feereta don.

Kalandenw be kumase-nw ninnu kalan, k'u sɛgesɛge. Karamɔgɔ be kalandenw demɛ ka a faamu, ko hakilila saba be kumase-nw ninnu kɔnɔ, minnu tɛ kelen ye. Karamɔgɔ ni kalandenw b'a kɔlɔsi, ko danfara be sɔrɔ *-len, -tɔ, ani -ta* fɛ:

- *-len* (walima *-nen*) b'a jira ko wale kɛra ka ban
- *-tɔ* b'a jira ko wale be sen na
- *-ta* b'a jira ko wale ma kɛ fɔlɔ

Degeli 3:

Karamogo be wale do di, kalandenw be ladonw dilan, ka kumasenw dilan ni olu ye.

Misali la:

tobi	tobilen tobito tobita	Sogo tobilen ka di. Sogo tobito ka kalan. Sogo tobita be jakumajuru la.
fo	folen foto fota	Kuma folen bee te sira soro. Kuma in foto ka nogon. Kuma fota te nin ye.
feere	feerelen feereto feereta	Jo feerelen don. Sogo feereto don. A feereta te de!
na	nalen nato nata	A muso nalen don. A nato ye n fo. Sibiri nata, a be taa.

Degeli 4:

Karamogo be nin ladonw seben walanba kan, kalandenw be kumasen dilan n'u ye:

jolen, dunta, siritu, salen, segintu, bannen, mintu, pantu, santa.

Degeli 5:

Karamogo be wale werew fo, kalandenw be o walew ladonw jini, k'u don kumasen werew konu.

● **III.** Karamogo be nin kumasenw seben walanba kan:

*Mogo kalannen de don.
A ma son kuma folen ma.
Saga feereta ka ca.
U ye sogo tolilen fili.
Bin karonnen dira bagan ma.
Muso furuta don wa?*

Karamogo ni kalandenw be kumasen ninu segesege. Karamogo b'u deme ka a faamuya, ko kumasen ninu konu, ladon be mankutuli ke.

Karamogo b'a jira ko ni ladon jeci ye mankutuli ye, a be se ka cayalan ta. Karamogo be segin kumasen ninu kan, ka cayalan fara ladon kan:

*Mogo kalannenw de don.
A ma son kuma folenw ma.
Saga feeretaw ka ca.
U ye sogo tolilenw fili.
Bin karonnenw dira bagan ma.
Muso furutaw don wa?*

●●● **An k'a to an hakili la**

Ladon be dilan ni wale ni konoro **-len, -to, walima -ta ye.**

Kolsili, ka jecin karamogo ma:

Jeci caman be ladon na. O jeciw la, da be se mankutuli doron de ma.

- **I.** Karamoƙo be kalandenw bila ka kumasen dow dilan. A be feere ke, kalandenw ka kumasen do fo, *fana* be min kono. Misali la, karamoƙo b'a fo:

— *Seku be kalanso kono. Musa dun?*
— *Musa fana be kalanso kono.*

Karamoƙo be o kumasen in seben walanba kan. A b'a pini kalandenw fe, u ka *doron*, *koni*, ani *de* don kumasen in kono, *fana* no na. Karamoƙo b'o kumasenw seben walanba kan.

Misali la:

Musa fana be kalanso kono.
Musa ye Karimu fana bugo.
Sagaw koni feerela kunun.
Karamoƙo de y'a fo.
Musa doron be yan.

Karamoƙo be kalandenw bila, ka kumasen ninu kalan, ka soro k'u segesege. A ni kalandenw b'a kolosi, ko kumasen ninu na, *fana*, *koni*, *de*, *doron*, be sigi togo kofe. U naci ye ka togo danfara:

- *Musa fana be kalanso kono*: *fana* be Musa danfara, o koro ye ko *Musa* be a dan na, a ni tow te kelen ye.
- *Sagaw koni feerela*: o koro ye ko laala, misiw ni baw ma feere, nka sagaw, olu feerela; *sagaw* be bila u dan na, u be danfara.
- *Musa doron be yan*: o koro ye ko *Musa* ni tow te kelen ye, ale *Musa* be yan, nka a teriw, a filanw, olu te yan. *Musa* be bila a dan na, a be danfara.
- *Karamoƙo de y'a fo*: o koro ye ko mogo si ma a fo ni karamoƙo te; *karamoƙo* be a dan na.

O dape minnu be togo danfara, a be fo olu ma 'danfaralan'. Danfaralanw man ca, mabennidapew don. U be sigi togo kofe, wali nonabila, wali togokulu:

Ne koni ye sogo dun.
Ale fana y'a fo.
Mangoro duman koni be soro.
Muso pumanba de ye Fanta ye.

Degeli 1:

Kalandenw be kumasenw dilan, danfaralan be minnu kono. Kumasenw la pumanw be seben walanba kan, k'u segesege.

Degeli 2:

Karamoƙo be nin kumasenw seben walanba kan:

Mobili be yan.
An ye no san.
N fa ye denmisenw bagabaga.
Ne ka doni ka girin.
Baara in ka gelen.
Bakari ka bananku jena.

A b'a pini kalandenw fe, u ka danfaralan do fara kumasen kelen kelen kan.

Misali la:

Mobili fana be yan.
An koni ye no san.

- **II.** Karamoƙo be nin kumasen seben walanba kan:

Fanta ma fen fo koni.

A be kalandenw bila u ka a kalan, ka a segesege. Mun be kolosi? An b'a kolosi ko danfaralan be kumasen laban na.

Misali werew be seben, k'u kalan, k'u segesege:

An ye wari di Musa ma fana.
Ne ma a san de.
A kulela doron.

Degeli 3:

Karamoƙo be kumasen dalafu. Kalanden kelen be danfaralan do don o kumasen konona na. O kofe, kalanden were be o danfaralan kelen in don kumasen folo laban na.

Misali la:

A muso taara.
A muso de taara.
A muso taara de.

A muso ye Hawa ye.
Aw be taa Segu.
Olu mōkē bōra Kucala.

Fanta siranna Haruna jē.
Musa ye woro bila tabali kan.
Ngolo ye donsoba ye.

●●● An k'a to an hakili la

fana, de, dōron, ani kōni ye danfaralan ye; danfaralan be sigi tōgo, wali-
ma tōgokulu, walima nonabila kōfē, a be sigi kumasen laban na fana.

● I. Karamōgo b'a fō kalanden dō ye:

Bō!
Don!
Na!
Wuli!
I jō!
I sigi!

Karamōgo be nin misaliw caya, ka sōrō ka a jira kalandenw na, ko nin kumacogo in be mōgo kumajōgon diyagoya, k'a wajibiya a ka ko dō kē.

Karamōgo be kumasen ninnu yelema:

Kana bō! Kana don! Kana na! Kana wuli! Kan'i jō! Kan'i sigi!

A b'a jira ko sisan, a b'a kumajōgon diyagoya, ka a bali ka ko dō kē: *kana* be o hakilila de jira.

Bō! ani *Kana bō!* olu ye diyagoyalikumasen ye.

● II. Karamōgo be kumasen ninnu beē seben walanba kan:

<i>Wuli!</i>	→	<i>Kana wuli!</i>
<i>Bō!</i>	→	<i>Kana bō!</i>
<i>Na!</i>	→	<i>Kana na!</i>
<i>I sigi!</i>	→	<i>Kan'i sigi!</i>
<i>A mine!</i>	→	<i>Kana a mine!</i>
<i>Dumuni ta!</i>	→	<i>Kana dumuni ta!</i>

Karamōgo b'a jira kalandenw na, ko ni sōnsira don, wale dama be fō, walima wale n'a kunbaga. Nka ni bansira don, *kana* be bila wale jēfē, walima wale kunbaga jēfē.

Karamōgo b'a jini, kalandenw ka a kōlōsi fana, ko kumasen ninnu be laban ni kabalitomi ye.

Degeli 1:

Karamōgo be kalandenw bila, u ka diyagoyalikumasen dōw dilan, minnu be sōnsira kan.

Degeli 2:

Karamogo be kalandenw bila, u ka kumasen sorolen ninnu bila bansira kan.

- **III.** Karamogo be nin kumasenw fo, k'u seben walanba kan:

A'ye bo!	→	A'kana bo!
A'ye don!	→	A'kana don!
A'ye taa!	→	A'kana taa!
A'ye wuli!	→	A'kana wuli!
A'ye dumuni ke!	→	A'kana dumuni ke!
A'y'a fo Musa ye	→	A'kana a fo Musa ye!

Karamogo b'a jira kalandenw na, ko kumasen ninnu ye diyagoyalikumasen ye. A b'a jira u la fana, ko misali ninnu na, mogo caman de be diyagoya.

Degeli 3:
Karamogo b'a jini, kalandenw ka kumasen ninnu jogonna dilan, sonsira ni bansira kan.

Degeli 4:
Karamogo be nin kumasenw dalafo. Ni diyagoyali be kumasen min na, kalandenw b'u bolo korota o la. Diyagoyalikumasenw be seben walanba kan, k'u kalan, k'u segesege.

A'ye taa sisan!
A ka ca de!
Musow ye dumuni tobi.
A di Musa ma!
I da!
I sonna wa?
Kana a fo de!
U ye wari soro.
Ne n ma sa!
I bolo bo n kan!

- An k'a to an hakili la

Diyagoyalikumasen be wajibiyali, walima balili kofa.

- **II.** Hakililajigin na, karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka kumasen dow dilan ni nin sinsinnan ye: *de*, *fewu*, ani *koyi*.

Misali la:

Musa y'a fo de!
Baara ma ke fewu!
O ye tije ye koyi!

Karamogo b'a jini, kalandenw ka sinsinnanw koroci.

- **II.** O kofe, karamogo be nin kumasenw seben walanba kan:

Musa y'a fo han!
Baara ma ke dere!
O ye tije ye ke!

Karamogo ni kalandenw be kumasen ninnu kalan, ka soro k'u segesege. A be kalandenw jininka:

- Dape jumen be kumasenw labanyoro la?
- O dape jeci ye mun ye?

Karamogo be kalandenw deme ka a faamu, ko *han*, *dere*, ani *ke*, olu be sigi kumasenw labanyoro la. U jeci ye sinsinni ye, i n'a fo *de*, *fewu*, ani *koyi*. O koson, a be fo *han*, *dere*, ani *ke* ma 'sinsinnan'.

Karamogo b'a jira fana, ko kabalitomi be sigi *han*, *dere*, ani *ke* kofe.

- **III.** Karamogo b'a seben walanba kan:

Musa taara han!
Musa taara dere!
Musa taara ke!

A be kalandenw jininka, ni kumasen saba ninnu koru ye kelen ye. Danfara minnu be olu ni jogon ce, karamogo ni kalandenw be hakililafalenfalen ke o kan.

Degeli 1:

Kalandenw be kumasenw fo, *han*, *dere*, ani *ke* be minnu kono.

Degeli 2:

Karamogo be nin kumasenw kelen kelen dalafɔ:

Ne ma se yen.

An terike don.

A fa ye karamogo ye.

Minata te so kono.

Kalanden folo be *han* fara kumasen folo kan; kalanden filanan be *dere* fara o kumasen kelen in kan; kalanden sabanan be *ke* fara o kumasen kelen in kan fana. O ɲogon be ke ni kumasen tow ye.

●●● An k'a to an hakili la

han, *dere*, ani *ke* ye sinsinnan ye: u be sigi kumasen labanyoro la, u be ke ka kuma sinsin.

Jagokela Sidiki

Sidiki ye an ka dugu jagokelaba ye. Mogo tilennen don.

Fitiri selen, Sidiki ye feere jo. A ye bitigi datugu. A ye jatew bo. A ye tonɔ jatemine. Marata be bila kerefe. O be taa bila banki la. To be fara jagokun kan. O de ye jago kecogo ye.

Jago feere ka ca dere! I miiri doron! Kegunya ye do ye. Teliya ye do ye. Somi jona fana y'a do ye.

Sidiki be nin bee kala ma. Minen dow be san kosebe! A b'olu jatemine. A b'u feerewaati an'u songo dannatigecogo don.

Sidiki koni kera jagokelaba ye nin cogo in na tan. A be pankurun ta jamana ni jamana. A taato be fenw san. A nato be fenw san.

E jagokela, kana ke yuruguyurugumogo ye! Kana son tipeni ma han! Jago ka gelen o ma.

● I.

Karamogo be masalabolo in seben walanba kan.

A be kalandenw bila, u ka masalabolo in kalan u da jukoro.

A be kalandenw bila u ka masalabolo in kalan: kumasen kelen, kalanden kelen.

● II.

Degeli 1:

Kalandenw be ladonw tomo.

Degeli 2:

Kalandenw be danfaralanw tomo.

Degeli 3:

Kalandenw be diyagoyalikumasenw tomo.

Degeli 4:

Kalandenw be sinsinnanw tomo.

● III.

Degeli 5:

Kalandenw be kumasenw dilan, ladon be minnu kono.

Degeli 6:
Kalandenw be kumasenw dilan, danfaralan *fana* be minnu kono.

Degeli 7:
Kalandenw be kumasenw dilan, danfaralan *koni* be minnu kono.

Degeli 8:
Kalandenw be kumasenw dilan, danfaralan *doron* be minnu kono.

Degeli 9:
Kalandenw be kumasenw dilan, danfaralan *de* be minnu kono.

Degeli 10:
Kalandenw be diyagoyalikumasenw dilan.

Degeli 11:
Kalandenw be kumasenw dilan, sinsinnan *han* be minnu kono.

Degeli 12:
Kalandenw be kumasenw dilan, sinsinnan *dere* be minnu kono.

Degeli 13:
Kalandenw be kumasenw dilan, sinsinnan *ke* be minnu kono.

● IV.

Karamogo be nin kumasenw seben walanba kan:

*Denmisenw fana dalen be dugu ma.
Kana nin ke han!
A feereta ka ca ke!
A boto de binna!
O man ji dere!
Na ni ji sumalen doron ye!
Amadu de y'a di anw ma.
A'kana aw sigi yoro nogolen na!
Sitan koni ye muso sonnen ye han!*

Degeli 14:
Kalandenw be kumasenw segesege.

Degeli 15:
Kalandenw be ladonw tomo, k'u walaka.

Degeli 16:
Kalandenw be danfaralanw tomo.

Degeli 17:
Kalandenw be diyagoyalikumasenw tomo.

Degeli 18:
Kalandenw be sinsinnanw tomo.

● V.

Degeli 19:
Karamogo be nin sebenfuranin labennenw da tabali kan: *fo, fili, jo, wusu, furu, boli, soro, bin*. Kalandenw be na kelen kelen, ka sebenfura labennen kelen sugandi, ka ladon dilan n'a ye, ka tila ka kumasen dilan ni o ladon ye. Kumasen sorolenw be seben walanba kan.

Degeli 20:
Kumasen minnu sebennen be walanba kan, kalandenw be olu yelama ka ke diyagoyalikumasenw ye. O diyagoyalikumasenw fana be seben walanba kan.

Degeli 21:
Diyagoyalikumasen minnu sebennen be walanba kan, kalandenw be olu jidi ni danfaralan *fana* ye, walima *de*, walima *doron*, walima *koni*.

Degeli 23:
Diyagoyalikumasen minnu sebennen be walanba kan, kalandenw be olu jidi ni sinsinnan *han* ye, walima *dere*, walima *ke*.

● VI.

Degeli 24:
Karamogo be kalandenw bila, u ka *Jagokela Sidiki* masalabolo seben u ka kaye kono.

- **I.** Karamoƙo ni kalandenw be baro. Kalandenw be kumasen daw fa. Bonna dilannen ni -ya ye be minnu kono, karamoƙo be olu seben walanba kan.

Misali la:

*Teriya ka di.
Numanya be mogo nafa.
An be Ala deli keneya la.*

O kumasenw be kalan, k'u segesege. Karamoƙo be bonna dilannenw ni -ya ye koroci, ka a jini kalandenw fe, u ka olu walaka. Kalandenw b'a kolosi ko togo sogolonnenw don:

*teri + -ya
numan + -ya
kene + -ya*

Kalandenw b'a kolosi fana, ko bonna ninnu tige folo ye togo ye, walima cogo. Karamoƙo be kalandenw deme, ka a faamu ko *teriya*, *numanya*, ani *keneya* ye togo bonnaw ye, minnu dilannen be ni konoro -ya ye.

-ya ye konoro ye, min be noro togo walima cogo la, ka lahala walima sawura kofa.

Degeli 1:

Karamoƙo b'a jini kalandenw fe, u ka bonna werew soro, konoro -ya be minnu na. Kalandenw be kumasenw dilan n'olu ye.

Karamoƙo be nin kumasenw seben walanba kan:

*An be Ala deli keneya la.
Musa ma keneya.*

- **II.** Karamoƙo be kalandenw bila, u ka kumasen fila ninnu kalan, k'u segesege. A b'u deme ka a faamuya, ko kumasen folo kono, *keneya* ye togo ye, min jeci ye dafali ye. Kumasen filanan kono, *keneya* ye wale ye.

Karamoƙo b'a jira ko bonna minnu dilannen be ni cogo ni -ya ye, olu be se ka ke togo, walima wale ye.

Misali la:

*A b'a fa bonya. (bonya = wale)
A ye bonya caman ke. (bonya = togo)*

Degeli 2:

Karamoƙo be nin bonnaw dalafu: *finya*, *dogoya*, *surunya*, *farinya*. Kalandenw be kumasenw dilan n'u ye. O kumasenw be segesege.

- **III.** Karamoƙo be nin kumasenw seben walanba kan:

*Faantanya y'a segen.
A tora o fatoya la.
A ma a ka malobaliya dabila.
A ka mogonumanya ka bon.
A y'a ka npogotigiya ke a momuso fe Segu.
Nin kera terejuguya ye.*

Karamoƙo be kalandenw bila, u ka kumasen ninnu segesege, ka bonnaw koroci, ka soro k'u walaka. A be kalandenw bila ka a kolosi ko -ya farala dape minnu kan, o dapew te dape ganani ye: *faantan*, *fato*, ani *malobali* ye bonnaw ye: *npogotigi* ye togo dorokolen ye; *mogo numan* ye togokulu ye.

Degeli 3:

Karamoƙo be nin bonnaw seben walanba kan:

dakebaliya, *hakilintanya*, *dusukunntanya*, *siritigelenya*, *cefarinya*. Kalandenw b'u walaka, ka tila ka a tige folo walaka.

Kolosi: Hali ni *mogo numan* be seben ka fara, *mogonumanya* be seben ka noro. *Siri tigelen* ani *siritigelenya* be o cogo kelen na.

Degeli 4:

Karamoƙo be nin dapew dalafu: *fula*, *dugulen*, *tubabu*, *faantan*; kalandenw be bonnaw dilan n'olu ni konoro -ya ye, k'u don kumasenw kono.

Degeli 5:

Karamoƙo be kumasen ninnu dalafu; ni bonnaw dilannen ni -ya ye b'u kono, kalandenw b'u bolo korota:

*Ala ka dogoya ke!
Kaliya y'a bin.
Yaya ye kalo saba ke anw fe.*

Buranya gasi ka bon.
Sanji ma caya ninan.
A ye haya do kalan.
U y'u ka denmisenya ke Segu.
Umu ye baya siri.

●●● An k'a to an hakili la

Bonna min dilannen be ni -ya ye, o be lahala ni sawura kofa. A tigew be seben ka nora.

● **I.** Karamogo be kalandenw bila, u ka kumasen dow laben ni kobilaw ye, i n'a fo:

Musa donna so kono.
Sitan taara sugu la.
Wari be Sori bolo.

Karamogo ni kalandenw be kumasen ninnu segesege, ka tila ka dafa segesege: togo ni kabila.

● **II.** Karamogo be nin kumasen naani ninnu seben walanba kan:

Karamogo ye gafe bila tabali kan.
Karamogo ye gafe bila tabali jukoro.
Karamogo ye gafe bila tabali jefe.
Karamogo ye gafe bila tabali kofe.

A be kalandenw bila, u ka kumasen ninnu kalan, k'u segesege. A be kalandenw bila ka dafaw koroci, k'u segesege. A b'u bila ka a kolosi, ko *jukoro*, *kofe*, ani *jefe*, olu ni *kan* jeci be ye kelen ye: kobilaw don. O ko, karamogo be kalandenw bila, u ka a kolosi ko *jukoro*, *jefe*, ani *kofe* te kabila ganani ye: *ju + koro*, *je + fe*, *ko + fe*. A be fo olu ma 'kabila dorokolen'.

Degeli 1:

Kalandenw be kumasenw dilan, *jukoro*, *jefe*, ani *kofe* be minnu kono. Kumasenw la numanw be seben walanba kan.

● **III.** Karamogo be nin kumasen seben walanba kan:

Alu be mobili kofe.

A b'a pini kalandenw fe, u ka kabila werew sigi kabila in no na.

Misali la:

Alu be mobili jefe.
Alu be mobili kan.
Alu be mobili jukoro.
Alu be mobili kono.

Karamogo be kalandenw bila, u ka kabila dorokolen werew pini. Ni kalandenw ma fen soro, a be *dafe*, *kerefe*, *sanfe* dajira u la. Karamogo ni kalandenw be je, ka kumasenw laben, k'u seben walanba kan, ka tila k'u jefo:

Alu be mobili dafe.
Alu be mobili kerefe.
Alu be mobili sanfe.

Dafe, kerefe, ani sanfe, olu fana ye kabila dorokolen ye: da + fe, kere + fe, san + fe.

Degeli 2:

Kalandenw be kumasenw dilan, *dafe, kerefe, ani sanfe* be minnu kono. Kumasenw la pumanw be seben walanba kan.

● **IV.** Karamogo be nin kumasenw seben walanba kan:

Tanba sigira dugu kunna.
Fali be misiw cela.

Karamogo be kalandenw bila, u ka kumasenw segesege, ka dafaw koroci. A b'u deme ka a faamu, ko *kunna*, ani *cela*, olu fana ye kabila dorokolenw ye. A ni kalandenw be je ka misali werew pini. Kumasenw la pumanw be seben walanba kan.

Degeli 3:

Karamogo be nin kumasenw kalan. Ni kabila dorokolen be min kono, kalandenw b'u bolo korota o la.

A ka so be misiri kerefe.
A y'i pan kogo kunna.
U be boli jagon dafe.
Fura in ka kunan.
Alu be musow cela.
A jolen be mobiliw jefefe.
A ye doni sigi a kun.
Joli be bo a da fe.
Tafo be dennin ce la.
Dawuda y'i sigi an kofe.

●●● **An k'a to an hakili la**

jukoro, jefefe, kofe, dafe, kerefe, sanfe, kunna, ani cela, olu bee ye kabila dorokolenw ye. Kabila dorokolenw be seben ka noro.

● **I.** Karamogo be nin kumasenw fo, k'u seben walanba kan:

Musa koroke y'a den falibugo.
Seku ye te surakawuli.
U y'an mogolankolonfile.

Kalandenw be kumasenw kalan. Karamogo be kumasenw folo ta, ka kalandenw nininka, n'a be se ka fo cogo werela; o kumasenw in be se ka fo nin cogo in na:

Musa koroke y'a den bugo, i ko fali.

walima:

Musa koroke y'a den bugo, i n'a fo fali.

● **II.** Karamogo b'a jini, kalandenw ka a fo, ko *i ko*, walima *i n'a fo*, ko olu be sangani jira. Karamogo b'o jagon kelen in ke ni kumasenw filanan ni sabanan ye:

Seku ye te surakawuli = *Seku ye te wuli, i ko suraka.*
Seku ye te wuli, i n'a fo suraka.

U y'an mogolankolonfile = *U y'an file, i ko mogo lankolon.*
U y'an file, i n'a fo mogo lankolon.

Karamogo b'a jira kalandenw na, ko *falibugo, surakawuli, mogolankolonfile*, ko olu ye sanganiwale ye. Sanganiwale tigew be seben ka noro.

Degeli 1:

Karamogo be nin kumasenw dalafu, kalandenw b'u bolo korota ni sanganiwale b'u kono.

Cekoroba ye numuke dugulenwele.
U ye dunankew fo.
Kesedenw ye dugu dagakolonci.
U ye Kariba ka fali bugo.
Nson y'i jakumataama.

● **III.** Sanganiwale be kumasenw minnu kono, karamogo b'olu seben walanba kan. Kalandenw be sanganiwalew koroci, k'u kalan k'u segesege:

Cekoroba ye numuke dugulenwele.

Keledenw ye dugu dagakolonci.
Nson y'i jakumataama.

Degeli 2:

Karamogo ni kalandenw be sanganiwale werew nini, ka kumasen dilan n'u ye.

Kolosi: Sanganiwale dow be yen, olu te se ka jefo ni *i ko walima i n'a fo* ye;
 misali: *juguyamine*.

O sanganiwalew dun be seben ka noro.

●●● An k'a to an hakili la

Sanganiwale tigew be seben ka noro.

● I. Karamogo be nin kumasenw seben walanba kan:

Hawa ye foronto duurula san.

Haruna ye hinenci ye.

Musa ni Sidiki ye terima ye.

A b'a nini kalandenw fe, u ka kumasen ninnu segesege. A b'a nini u fe, u ka korodajew koroci, k'u la dajew sogolonnenw tomo. A be kalandenw deme ka a kolosi ko *duurula*, *hinenci* ani *terima* ye bonnaw ye:

duuru + *-la*

hine + *-nci*

teri + *-ma*

Karamogo b'a jira ko *-la*, *-nci*, ani *-ma* be noro dajew kofe, ka dajew koro yelma: konorow don.

● II. Karamogo be kalandenw nininka ni *duuru* ni *duurula* koro ye kelen ye. A be kalandenw nininka ni *hine* ni *hinenci* koro ye kelen ye. A b'u nininka fana ni *teri* ni *terima* koro ye kelen ye. U b'a jira k'u koro te kelen ye.

Karamogo b'a nini kalandenw fe, u ka *duurula* falen ni dajew werew ye, *-la* (*-na*) be min laban na.

Misali la:

Hawa ye foronto tanna san.

Hawa ye foronto muganna san.

Hawa ye foronto wocola san.

Kalandenw be bonnaw koroci, k'u walaka. Karamogo b'u bila ka a kolosi, ko nin konoro *-la* (walima *-na*) be hake de kofe.

● III. Karamogo b'a nini kalandenw fe, u ka *hinenci* falen ni dajew werew ye, *-nci* be min laban na.

Misali la:

Haruna ye hinenci ye.

Haruna ye jengonci ye.

*Haruna ye janfanci ye.
Haruna ye yerejiranci ye.
Haruna ye kaarinci ye.*

Bonnaw be koroci, k'u walaka. Karamogo b'u bila ka a kolosi, ko -nci be mogo de kofa.

- **IV.** Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka *terima* falen ni dape were ye, -ma be min laban na.

Misali la:

*Alu ni Sidiki ye terima ye.
Alu ni Sidiki ye filanma ye.
Alu ni Sidiki ye sinjima ye.
Alu ni Sidiki ye filaninma ye.
Alu ni Sidiki ye sinankunma ye.*

Bonnaw be koroci, k'u walaka. Karamogo be kalandenw bila ka a kolosi, ko nin koroci -ma be mogo fila ce sira jira, u fila bee dama ka kan sira min na.

Kolosi: Karamogo b'i janto ko nin koroci -la ni -ma, ani kalansen 19 ni 41 ta te kelen ye.

- An k'a to an hakili la

-la, -nci, ani -ma ye korocow ye. -la be hake kofa; -nci be mogo jira; -ma be mogo fila ni jigon ce sira jira, sira min dama ka kan u fila bee la.

Saniya dafabaliya

*Je ka ni saga la ba ye. Masitan, kana jelenya bila bolo kofe !
Mapine ni Masitan ye terima ye. U be i ko sinjimaw. Mapine ye kaarinci ye. Masitan dun ma limaniya. Mapine be wari caman don saniya minenw na. Masitan b'a terimuso jate yerejiranci ye. Masitan ye safune muganna san. O ka dogo a ka fini kota ma. A terimuso Mapine y'a denmisenci. A ka safune tan ni duurula san. A k'o fara a kan. Masitan ni Mapine y'u magokorobasigi jigon kerefe. Mapine y'a terimuso laadi. A k'a don ko banakise dogolen be nogo de jukoro. Sisan, Masitan be keneya fe. A te saniya bila bolo kofe.*

- **I.**

Karamogo be masalabolo in seben walanba kan.

A be kalandenw bila, u ka masalabolo in kalan u da jukoro.

A be kalandenw bila u ka masalabolo in kalan : kumasen kelen, kalanden kelen.

- **II.**

Degeli 1 :

Bonna minnu dilannen be ni -ya ye, kalandenw be olu tomo.

Degeli 2 :

Kalandenw be kobila dorokolenw tomo.

Degeli 3 :

Kalandenw be sanganiwalew tomo.

Degeli 4 :

Bonna minnu dilannen be ni -la ye, kalandenw be olu tomo.

Degeli 5 :

Bonna minnu dilannen be ni -ma ye, kalandenw be olu tomo.

Degeli 6 :

Bonna minnu dilannen be ni -nci ye, kalandenw be olu tomo.

● III.

Degeli 7:

Kalandenw be kumasenw dilan, bonna dilannen ni -ya ye be minnu kono.

Degeli 8:

Kalandenw be kumasenw dilan, kobila dorokolen be minnu kono.

Degeli 9:

Kalandenw be kumasenw dilan, sanganiwale be minnu kono.

Degeli 10:

Kalandenw be kumasenw dilan, bonna dilannen ni -la ye be minnu kono.

Degeli 11:

Kalandenw be kumasenw dilan, bonna dilannen ni -ma ye be minnu kono.

Degeli 12:

Kalandenw be kumasenw dilan, bonna dilannen ni -nci ye be minnu kono.

● IV.

Karamogo be nin kumasenw seben walanba kan:

U be faantanya la.

Na i sigi n kerefe.

Amadu b'a ka wari nosilabo.

Yerejiranci ye mogow kamalenyalamine.

Npogotiginin fana ye jaba muganna san.

Ne ni Sidiki ye sinjima ye.

Mamari de sigira ton kunna.

A y'i jo kogo sanfe.

U ye doloto in suta.

A donna kalaka jukoro.

A be maloya a filanw cela.

Degeli 13:

Kalandenw be kumasenw segesege.

Degeli 14:

Bonna minnu dilannen be ni -ya ye, kalandenw be olu tomo, k'u walaka.

Degeli 15:

Kalandenw be kobila dorokolenw tomo.

Degeli 16:

Kalandenw be sanganiwalew tomo.

Degeli 17:

Bonna minnu dilannen be ni -la, -ma, ani -nci ye, kalandenw be olu tomo, k'u walaka.

● V.

Degeli 18:

Karamogo be nin sebenfuranin labennenw da tabali kan:

hinenci, tanna, jukoro, jengonci, sinjimaya, muganna, fadenma, jakumataama, kerefe

Kalandenw be na kelen kelen, ka sebenfuranin labennen kelen ta ka kumasen dilan n'o ye. Kumasenw la numanw be seben walanba kan, k'u segesege.

Degeli 19:

Karamogo be nin seben walanba kan: *Seku be so*. A b'a pini kalandenw fe u ka kobila, walima kobila dorokolen fara kumasen in kan. Kalandenw be tila k'u danfara pefo.

Seku be so pefe.

Seku be so kofe.

Seku be so sanfe.

Seku be so kono.

Seku be so kerefe.

Seku be so dafe.

adw.

● VI.

Degeli 20:

Karamogo be kalandenw bila, u ka *Saniya dafabaliya* masalabolo seben u ka kaye kono.

● I. Karamoƙo be nin kumasenw seɓen walanba kan:

Banabagato fari ka fisa.
Tugubaganci te laadi.
Fura jilama mara ka di.

A b'a jini kalandenw fe, u ka kumasen ninnu sege-sege. A b'a jini u fe, u ka korodanew koroci, k'u la dape sogolonnenw tomo. A b'u deme ka a kolosi, ko *banabagato*, *tugubaganci* ani *jilama* ye bonnaw ye:

bana + *-bagato*
tugu + *-baganci*
ji + *-lama*

Karamoƙo b'a jira ko *-bagato*, *-baganci*, ani *-lama* be noro dape kofe, ka dape koro yeɓema: *konorow* don.

● II. Karamoƙo be kalandenw nininka, ni *bana* ni *banabagato* koro ye kelen ye. A b'u nininka ni *tugu* ni *tugubaganci* koro ye kelen ye. A b'u nininka fana ni *ji* ni *jilama* koro ye kelen ye. A b'a jira k'u koro te kelen ye.

Karamoƙo be kalandenw bila ka a kolosi, ko a ka ca a la, *konoro -bagato* be degun kofa. A b'u bila ka a kolosi fana, ko *konoro -baganci* be jogo kofa, ani ko *konoro -lama* be sawura kofa.

Degeli 1:

Karamoƙo b'a jini kalandenw fe, u ka bonnaw jini, minnu dilannen don ni *-bagato*, *-baganci*, walima *-lama* ye, ka tila k'u don kumasenw koro.

Kolosili: Bonna minnu dilannen be ni *-baganci* ye, olu man ca.

Misaliw: *tugubaganci*, *wasobaganci*, *filibaganci*, *feribaganci*, *kanubaganci*, *banbaganci*, *kalabaganci*, adw.

Degeli 2:

Karamoƙo be nin kumasenw dalafo. Ni bonna dilannen ni *-bagato*, *-baganci*, walima *-lama* be minnu koro, kalandenw b'u bolo korota o la. Karamoƙo be tila k'o kumasen seɓen walanba kan. Kalandenw be bonnaw koroci, k'u walaka.

A bolibagato temena.
Ngolo ye faso kanubaganci ye.
Bagan be kungo koro.
A bogolama don wa?
Hawa ncinin kasibagato taara.
Fura in mugulama don.

●●● An k'a to an hakili la

-bagato, *-baganci*, ani *-lama* ye *konorow* ye; *-bagato* be degun kofa;
-baganci be jogo kofa; *-lama* be sawura kofa.

- **I.** Karamogo ni kalandenw be jogon kumajogonya, walasa kalandenw ka na ni kumasenw ye, o be minnu kono.

Misali la:

Fanta y'o susu.

O banna.

O kera faantan ye.

A be kalandenw deme ka a kolosi, ko dape o be bila fen walima mogo no na, min kofora ka teme:

Fanta y'o susu. → *Fanta ye mun susu? Fanta ye fen kofolen de susu.*

O banna. → *Mun banna? Fen kofolen de banna.*

O kera faantan ye. → *Jon kera faantan ye? Mogo kofolen de kera faantan ye.*

Karamogo b'a fo: o ye jiralan ye, min be kofolen de jira. A be fo o ma 'kofolen-jiralan'.

Degeli 1:

Kalandenw be kumaseɗ dɔw fo, kofolenjiralan o be minnu kono. Kumasenw la numanw be seben walanba kan.

Kolosiili: ni kumaseɗ dira, o + togo be min kono, karamogo t'o seben walanba kan.

- **II.** Karamogo b'a seben walanba kan:

O kuma to yen!

O ci ma fo n ye.

Ne ma taa o jamana na.

Karamogo be kalandenw bila, u ka a kolosi, ko kofolenjiralan o ni togo be jogon fe nin kumasenw kono; a be togo nɔfe, min kofora ka teme:

O kuma to yen! (Kuma kofolen in to yen!)

O ci ma fo n ye. (Ci kofolen in ma fo n ye.)

Ne ma taa o jamana na. (Ne ma taa jamana kofolen in na.)

- **III.** Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka nin kumaseɗ folow seben walanba kan:

Fanta y'o susu.

O banna.

O kera faantan ye.

Karamogo be kalandenw bila u ka kumasenw bila cayasira kan.

Jaabiw:

Fanta y'olu susu.

Olu banna.

Olu kera faantan ye.

Karamogo b'a jira, ko cayasira kan, kofolenjiralan o be fo *olu*.

Degeli 2:

Kalandenw be kumasenw fo, kofolenjiralan *olu* be minnu kono.

Degeli 3:

Karamogo be kumaseɗbolo folo dalafɔ, kalanden b'a dafa ni kumaseɗbolo filanan ye, o walima *olu* be min kono.

Misali la:

Muso min nana... → *Muso min nana, o ye n ba dogomuso ye.*

Nson minnu minena...

An ye sagasogo min san...

Denmisen minnu temena...

Kele min wulila...

Musa ye negeso min feere...

U nana ni misi minnu ye...

Min ka di ne ye...

Degeli 4:

Karamogo be nin kumasenw seben walanba kan:

Basi jalan, o ye marakafen ye.

So ni fali, olu ye marakafen ye.

Kalandenw be o kumasenw jogonna dilan.

- An k'a to an hakili la

o ye jiralan ye, a be mogo walima fen kofolen de jira.

- **I.** Karamogo ni kalandenw be jogon kumajogonya. Karamogo b'u bila ka kumasenw fo, *nka* be minnu konɔ. A be kumasen kelen seben walanba kan.

Misali la:

Musa ye baara ke, nka a ma wari caman sorɔ.

Kalandenw be nin kumasen kalan. Karamogo be kumasenbolo folo koroci: *Musa ye baara ke*. Kalandenw b'a segesege: kumasen don, hakilila dafalen don. O kofe, karamogo be o jogon ke ni kumasenbolo filanan ye: *A ma wari sorɔ*. O fana ye kumasen ye.

- **II.** Karamogo be kalandenw bila, u ka kumasen fila tugu jogon na, ka a ke kumasen kelen ye:

Musa ye baara ke, nka a ma wari caman sorɔ.

Karamogo be kalandenw bila ka a kolosi, ko *nka* be ke ka tuguli ke, a be fo o ma 'kumasentugulan'. A b'u bila ka a kolosi, ko *Musa ye baara ke* ani *a ma wari caman sorɔ* ye kumasen ganaw ye. A b'u bila ka a kolosi fana ko *Musa ye baara ke, nka a ma wari caman sorɔ* ye kumasen sogolonnen ye.

Karamogo be kalandenw bila ka a kolosi, ko jonsigi be kumasenbolo fila ni jogon ce. Sebenni na, o jonsigi be jira ni nkari ye.

Degeli 1:

Karamogo be kumasenbolo folo di, kalandenw be kumasenbolo filanan tugu a la ni *nka* ye.

Misali la:

A muso nana. —→ A muso nana, nka a denke ma na.

*Malo caman sorɔla...
Ne fa y'a laadi...
Segu ye duguba ye...
Senekelaw be foro la...
Sanji cayara...
Fali b'a bolo...
A donna kurun konɔ...*

Kumasenw la pumanw be seben walanba kan.

Degeli 2:

Kalandenw be kumasen sogolonnenw jini, *nka* be minnu konɔ.

- **III.** Karamogo be nin kumasenw seben walanba kan:

*Nana kasira, sabu a koroke y'a bugɔ.
An bee y'a don, ko baara ka ca.
Bintu y'a ba makonɔ, fo a sunogora.*

Karamogo be kalandenw bila ka kumasen ninnu kumasenbolow bo jogon na. U tugulan be jini: *sabu, ko, fo*.

Degeli 3:

Kalandenw be kumasen do dilan ni kumasentugulan *sabu* ye.

Degeli 4:

Kalandenw be kumasen do dilan ni kumasentugulan *ko* ye.

Degeli 5:

Kalandenw be kumasen do dilan ni kumasentugulan *fo* ye.

Degeli 6:

Karamogo be nin kumasenw dalafo:

*Seku ye baara ke.
Denmisenw ye dumuni ke.
Musa y'a fo.
U taara Mooti.
Kalandenw bora kalanso la.*

Kalandenw be kumasenbolo filanan tugu u la ni *sabu, fo, walima ko* ye.

Misali la:

*Seku ye baara ke.
Seku ye baara ke, sabu wariko b'a la.
Seku ye baara ke, fo su kora a la.
Seku ye baara ke, ko a na kodiya a fa ye.*

● **IV.** Karamogo be nin kumasan seben walanba kan:

I te fen sorɔ ni i ma baara ke.

Karamogo be kalandenw bila ka a kolosi, ko kumasan in ye kumasan sogolonnen ye. A b'u bila ka kumasan sogolonnen in kumasanbolow bo jɔɔn na. Kalandenw b'a kolosi ko *ni* be kumasanbolo fila tugu jɔɔn na: *ni* ye 'kumasantugulan' ye.

● **V.** Karamogo be kalandenw bila, ka nin kumasan kalan, ka a segesege:

Ni i nana, an be taa sugu la.

A b'u bila ka a kolosi, ko yan, kumasantugulan *ni* be kumasan sogolonnen in damine na.

Degeli 7:

Kalandenw be kumasanw di, kumasantugulan *ni* be minnu kɔnɔ.

Degeli 8:

Karamogo be nin kumasanw dalafo. Ni min ye kumasan sogolonnen ye, kalandenw b'u bolo korɔta o la, ka kumasantugulan fo:

U be siran n korɔke je, sabu a ka farin.

Ne ni Sitan ma taa sugu la bi sogoma.

A y'a fo, nka tije te.

Ni baara sorɔla, an be to yan.

Mogo kana farinya ji la, ko a jukorɔla man dun.

A fa n'a ba y'an bee laadi.

Ni Seku te, kana son.

A y'a don, nka a ma foyi fo.

●●● **An k'a to an hakili la**

nka, sabu, fo, ko ani *ni* ye kumasantugulan ye. U be ke ka kumasanbolo fila tugu jɔɔn na, k'u ke kumasan sogolonnen ye.

● **I.** Baro senfe, karamogo be kalandenw bilasira, min b'a to, u be kuma ni ɔwɔ, *ayi, ayiwa, walima pati* ye.

O dajɛ kelen kelen be seben walanba kan. Karamogo b'a jini kalandenw fe, u ka a laje, ni dajɛ ninnu be se ka don kumasan kɔnɔna na. U b'a ye, ko o te se ka ke: dajɛ ninnu kelen kelen be ben u dama kumasan ma.

Karamogo ni kalandenw b'a jini ka a don, dajɛ ninnu be fo hukumu min kɔnɔ.

ɔwɔ be sonni jira

ayi be banni jira

pati be geleya jira

ayiwa be siga jira

ɔwɔ, ayi, pati, ayiwa: nin dajɛw be ye u kelen na; u te ye kumasan si camance la. Olu be wele 'Ɓagalan'.

● **II.** Karamogo be nin dajɛw seben walanba kan:

walayi bababa tabarikala naamu ee ɔ maanu

Karamogo be kalandenw bila fila fila, ka a jini u fe, u ka kuma ni dajɛ ninnu ye. Karamogo be kalandenw bila ka a faamu, ko dajɛ ninnu fana ye Ɓagalan ye.

Karamogo be kalandenw bila, u ka a kolosi, ko Ɓagalan be nison de jira. A ka ca a la, Ɓagalanw be seben ni kabalitomi ye.

Degeli 1:

Karamogo be sebenfuranin labennenw kulu fila ke.

Foɔ ye Ɓagalan ye: *awɔ, ayi, ayiwa, pati, ɔ, walayi, bababa, ee.*

Filanan ye togo ye, walima wale: *baara, muso, dugu, furu, jɔ, wuli, sigi, neni.*

Kalandenw be kelen ta kulu kelen kelen bee la, k'u don u ka masala kɔnɔ.

●●● **An k'a to an hakili la**

Ɓagalan ye dajɛ ye, min be jo a kelen na, ka nison jira.

Duguba

Musa: *Bamako ye duguba ye han!*

Amadu: *Hate!*

Musa: *Duguba ye je daamuyoro ye. Jamanayaala kanubaganciw be na Bamako. U be folo ka sira belebelew kolosi. O sirabaw manalama don.*

Amadu: *Bamako so cepiw ka ca wa?*

Musa: *Tigitigi! Bamako so cepiw ka ca! So dow jolen don can! O sow kundama korotalen don kosebe! Bamako yeelenko kaba-kolama don. Yeelen kelen be ka nbedabaw je fuwa! Hali tugubaganci be miseli binnen ye.*

Amadu: *Dugubakonosigi be cogo di de?*

Musa: *Dugubakonosigi kasarantan te, sabu a polisilataa ka teli. Mogo bolibagato te sira tige duguba konon ni i m'i kere file.*

Amadu: *Tije! Dugubakonosigi be ntamantama! Baara suguya bee be yen, nka a soro man di. Salabagato koni niyoro t'a la de!*

● I.

Karamogo be masalabolo in seben walanba kan.

A be kalandenw bila, u ka masalabolo in kalan u da jukoro.

A be kalandenw bila u ka masalabolo in kalan: kumaseen kelen, kalanden kelen.

● II.

Degeli 1:

Bonna minnu dilannen be ni *-bagato*, *-baganci*, walima *-lama* ye, kalandenw be olu tomo.

Degeli 2:

Kalandenw be kofolenjiralanw tomo.

Degeli 3:

Kalandenw be kumasentugulanw tomo.

Degeli 4:

Kalandenw be pagalanw tomo.

● III.

Degeli 5:

Kalandenw be kumaseenw dilan, bonna dilannen ni *-bagato* be minnu konon.

Degeli 6:

Kalandenw be kumaseenw dilan, bonna dilannen ni *-baganci* be minnu konon.

Degeli 7:

Kalandenw be kumaseenw dilan, bonna dilannen ni *-lama* be minnu konon.

Degeli 8:

Kalandenw be kumaseenw dilan, kofolenjiralan o be minnu konon.

Degeli 9:

Kalandenw be kumaseenw dilan, kumasentugulan be minnu konon.

Degeli 10:

Kalandenw be kumagonyanya dow ke, pagalan be minnu konon.

● IV.

Karamogo be nin kumaseenw seben walanba kan:

Banabagato ye fura jini, nka a ma fen soro.

Haali! Fura ninnu jilama don.

Sunogobagato kunun ka di tugubaganci ye.

Walayi! Ne m'o men de!

Anw bee y'a don ko Seku taara.

Denmisenw segenna, fo u sunogora.

Ni baara jugu don, kana o ke!

Dennin kasira, sabu a n'a koroke kelela.

Owo, ne sonna o ma.

Degeli 11:

Kalandenw be kumaseenw segesege.

Degeli 12:

Kalandenw be kumaseenw sogolonnenw tomo.

Degeli 13:

Kalandenw be kumasentugulanw tomo.

Degeli 14:

Bonna minnu dilannen be ni *-bagato* ni *-baganci*, ani *-lama* ye, kalandenw be olu tomo, k'u walaka.

Degeli 15:

Kalandenw be pagalanw tomo.

● **V.**

Degeli 16:

Karamogo be nin kumassenbolow dalafo, kalandenw b'u dafa ni nin kumasentugulanw ye: *sabu, nka, fo*:

Faantanya b'u la...

Na i sigi n kerefe...

Amadu b'a ka wari jasilabo...

An y'u laadi...

Ne ni Sidiki ye sinjima ye...

Maamari de sigira ton kunna...

Baara in ka gelen...

A y'i pan kogo kunna...

Mangoro in ka di...

Degeli 17:

Karamogo b'a pini kalandenw fe, u ka pagalan fara u ka kumassen sorolen kelen kelen kan.

● **VI.**

Degeli 18:

Karamogo be kalandenw bila, u ka *Duguba* masalabolo seben u ka kaye kono.

DAJIKO
GLOSSAIRE
DAKUN

adw.	etc.
bansira	négation, négatif
bansirakumasen	phrase négative, énoncé négatif
bololasɛbenni	écriture cursive
bo a da fe	par ordre
bonna	dérivé
caya taamasiyen	marque du pluriel, marqueur du pluriel
cayalan	marque du pluriel, marqueur du pluriel
cayasira	forme pluriel
cogo	adjectif qualificatif
cogo bonna	dérivé de l'adjectif qualif.
cogoyasementiyalan	adverbe de manière
dafa	complément
dafalen	voyelle
dafalen samanen	voyelle longue
dafalen surun	voyelle brève
dafata	consonne
dakun	thème
dalafo	oral, présenter oralement
damakeɲɛnikumasen	énoncé équatif
danfara	différence
danfaralan	particule contrastive
danmako	exception
dane	mot
dane dorokolen	mot composé
daneɲgafe	dictionnaire / lexique
dane ganan	mot simple
daneɲko	terminologie
daneɲkulu	groupe de mots
dane nimayoro	élément essentiel du composé
dane sogolonnen	mot complexe
daneɲsugu	catégorie de mots
degeli	exercice
dennan	apostrophe
denni	élision
dorokolen	composé
fagali	éliminer

fengekan	euphémisme
fengelikuma	euphémisme
forobatogo	nom commun
ƒocogo	prononciation
ganan	simple
hakejatelj	quantificateur
hakejatelj dadonbali	numéral, quantité indéfini
hakejatelj dadonnen	numéral, quantificateur numéral
hakilila	idée, valeur
hukumu	contexte
jateden	chiffre
jiidi	enrichissement
jiralan	démonstratif
jolan	signe de ponctuation
joyorjiralan	numéral ordinal
kabalitomi	point d'exclamation
kalansen	leçon
kalaw	parenthèses
kan	langue
kan ƒocogo	variété des parlers
kankorota	intonation
kan korotacogo	intonation
kan togore	niveau de langue
kanfilamenna	bilingue
kanpe	syllabe
kelenyasira	singulier
ko sementiyalan	adverbe en <i>ko</i>
kofolenjiralan	démonstratif
kolo	radical
kobila	postposition
kobila dorokolen	locution postpositive
konoro	suffixe
koru	sens, signification
koroci	souligner
korodape	mot lexical
korogogonma	synonyme
kulusigi	classer, ordonner

kumaden	morphème
kumafobaga	locuteur, sujet parlant
kumagogonya	causer, dialoguer, causerie
kumasen	énoncé, phrase
kumasenbolo	proposition
kumasen cogoma	énoncé descriptif
kumasen ganan	énoncé simple
kumasekun	sujet (<i>d'une phrase verbale ou non verbale</i>)
kumasenmabennan	mot grammatical servant à construire la phrase
kumasen sogolonnen	énoncé complexe
kumasantugulan	conjonction
kumasen walema	énoncé verbal
kumasen walema bolofilatigi	énoncé verbal à deux termes
kumasen walema bolosabatigi	énoncé verbal à trois termes
kumasen walema kunbagama	énoncé verbal avec complément d'objet
kumasen walentan dafama	énoncé situatif
kunnafonifalen	communiquer, communication
kunnasebenni	dictée
ladon	participe
lahalaya	état
laminidapew	contexte
lapini	objectif
maben	grammaire
mabennan	élément grammatical
mabennidape	mot grammatical
mankan	son
mankutu	qualifier
mankutulan	qualifiant
mankutuli	qualifié
masalabolo	qualification
masinnadege	texte
masinnasebenni	écriture scripte
misali	écriture machine
nacogo	exemple
nentacogo	ordre
	accent

nɔnabila	pronom personnel
nɔnabila gansan	pronom personnel simple
nɔnabila sinsinnen	pronom personnel emphatique
ɲagan	interjection
ɲeci	fonction
ɲefɔ	expliquer
ɲenɔɔ	préfixe
ɲininkalidape	interrogatif (<i>mot</i>)
ɲininkalikumasen	phrase interrogative
ɲininkalitomi	point d'interrogation
ɲogolonbo	dramatiser, jeu de rôles
ɲogon kumaɲogonya	dialoguer, causer
ɲonsigi	pause
pereperelatige	préciser
samani	allongement
sanga	comparer
sanganiwale	verbe de comparaison
sariya	règle
sawura	forme
seɓencogo	orthographe
seɓenfulanin labennen	vignette
segeɓege	analyser
segeɓegeli	analyse
sementiya	préciser, confirmer, renforcer
sementiyalan	adverbe
sementiyalan kerɛnkerɛnnen	adverbe expressif
sifo	définir
sifoli	définition
sigini	alphabet
siginiden	lettre de l'alphabet
siginiden kunba	lettre majuscule
siginiden misɛn	lettre minuscule
sinama	contraire
singadape	emprunt
sinsinkolo	critère
sinsinnan	particule phrastique

sira	suite (<i>de mots</i>)
so	colonne
sogolonnen	complexe
sosigi	mettre en colonnes
sonsira	affirmatif, affirmation
sonsirakumasen	énoncé affirmatif
taamaɲogon	qui accompagne
taamasiyen	signe
taamasiyenkulu mabennen	système graphique
tige	partie
tomi	point
togo	nom
togo dorokolen	nom composé
togo ganan	nom simple (<i>non complexe</i>)
togoje	nom propre
togokulu	groupe nominal
togoma, dape togoma	homonyme
togore	niveau (<i>de langue</i>)
togo sogolonnen	nom complexe
tulon	jeu
walaka	décomposer
walanba	tableau noir
walanda	leçon du jour
wale	verbe
wale bonna	verbe dérivé
waledafa	complément (<i>postposé au verbe</i>)
wale dorokolen	verbe composé
wale ganan	verbe simple
walekeɓaga	sujet du verbe
walekɛla	agent
walekunbaga	complément d'objet
wale sogolonnen	verbe complexe
waletigi	sujet du verbe
wulibali	sans exception
yeleke	intrus, exception

accent	nɛntacogo
adjectif qualificatif	cogo
adverbe	sɛmentiyalan
adverbe de manière	cogoyasɛmentiyalan
adverbe en <i>ko</i>	<i>ko</i> sɛmentiyalan
adverbe expressif	sɛmentiyalan kɛrɛnkɛrɛnnen
affirmatif, affirmation	sɔnsira
agent	walekela
allongement	samani
alphabet	sigini
analyse	sɛgɛsɛgɛli
analyser	sɛgɛsɛgɛ
apostrophe	dɛnnan
bilingue	kanfilamɛnna
catégorie de mots	dapɛsugu
causer, dialoguer, causerie	kumaɲogonya
chiffre	jateden
classer	kulusigi
colonne	so
communiquer, communication	kunnafonifalen
comparer	sanga
complément	dafa
complément d'objet	walekunbaga
complément postposé au verbe	waledafa
complexe	sogolonnen
composé	dorokolen
confirmer	sɛmentiya
conjonction	kumasentugulan
consonne	dafata
contexte	hukumu, laminidanyew
contraire	sinama
critère	sinsinkolo
décomposer	walaka
définir	sifo
définition	sifoli
démonstratif	jiralan
démonstratif <i>o</i>	kofolenjiralan

dérivé	bɔnna
dérivé de l'adjectif qualif.	cogo bɔnna
dialoguer, causer	ɲogon kumaɲogonya
dictée	kunnasɛbenni
dictionnaire	dapɛgafe
différence	danfara
dramatiser	ɲogolonbo
écriture cursive	bololasɛbenni
écriture machine	masinnasɛbenni
écriture scripte	masinladege
élément essentiel du composé	dapɛ nimayoro
éliminer	fagali
élision	dɛnni
emprunt	singadapɛ
énoncé	kumasen
énoncé affirmatif	sɔnsirakumasen
énoncé complexe	kumasen sogolonnen
énoncé descriptif	kumasen cogoma
énoncé équatif	damakeɲɛnikumasen
énoncé négatif	bansirakumasen
énoncé simple	kumasen ganan
énoncé situationnel	kumasen walentan dafama
énoncé verbal	kumasen walema
énoncé verbal à deux termes	kumasen walema bolofilatigi
énoncé verbal à trois termes	kumasen walema bolosabatigi
énoncé verbal avec complément d'objet	kumasen walema kunbagama
état	lahalaya
etc.	adw.
euphémisme	fɛngɛkan, fɛngɛlikuma
exception	danmako
exemple	misali
exercice	degeli
expliquer	ɲɛfo
expression (= locution)	dapɛkulu
fonction	ɲɛci
forme	sawura
forme pluriel	cayasira

grammaire	maben
groupe de mots	daɲekulu
groupe nominal	togokulu
homonyme	togoma, daɲe togoma
idée	hakilila
interjection	ɲagalan
interrogatif (<i>mot</i>)	ɲininkalidaɲe
intonation	kan korɔtacogo, kankorɔta
intrus	yeleke
jeu	tulon
jeu de rôles	ɲogolonbo
langue	kan
leçon	kalansen
leçon du jour	walanda
lettre de l'alphabet	siginiden
lettre majuscule	siginiden kunba
lettre minuscule	siginiden misen
lexique	daɲew gafe
locuteur (sujet parlant)	kumafobaga
locution postpositive	kobila dorokolen
marque du pluriel	cayalan, caya taamasiyen
marqueur du pluriel	cayalan, caya taamasiyen
mettre en colonnes	sosigi
morphème	kumaden
mot	daɲe
mot complexe	daɲe sogolonnen
mot composé	daɲe dorokolen
mot grammatical	mabennidaɲe
mot grammatical servant à construire la phrase	kumasenmabennan
mot lexical	korɔdaɲe
mot simple	daɲe ganam
nature	daɲe suguya
négatif	bansira
négation	bansira
niveau de langue	togore, kan togore
nom	togo

nom commun	forobatogo
nom complexe	togo sogolonnen
nom composé	togo dorokolen
nom propre	togoje
nom simple (<i>non complexe</i>)	togo ganam
numéral	hakejatelam dadonnen
numéral ordinal	joyɔɔjiralan
objectif	lanini
oral, présenter oralement	dalafa
ordonner	kulusigi
ordre	siginogonko, macogo
ordre alphabétique (<i>classer par</i>)	bo a da fe
orthographe	sebencogo
parenthèses	kalaw
participe	ladon
particule contrastive	danfaralan
particule phrastique	sinsinnan
partie	tige
pause	ɲonsigi
phrase	kumasen
phrase complexe	kumasen dorokolen
phrase interrogative	ɲininkalikumasen
phrase simple	kumasen nogon
point	tomi
point d'exclamation	kabalitomi
point d'interrogation	ɲininkalitomi
postposition	kobila
préciser	pereperelatige
préfixe	ɲenɔɔ
pronom personnel	nɔnabila
pronom personnel emphatique	nɔnabila sinsinnen
pronom personnel simple	nɔnabila gansan
prononciation	focogo
proposition	kumassenbolo
qualifiant	mankutulan
qualification	mankutuli
qualifié	mankutulen

qualifier	mankutu
quantificateur	hakejatelan
quantificateur non numéral	hakejatelan dadɔnbali
quantificateur numéral	hakejatelan dadɔnnen
radical	kolo
règle	sariya
renforcer	semɛntiya
sans exception	wulibali
sens	kɔɔ
simple	ganan
signe	taamasiyɛn
signe de ponctuation	jɔlan
singulier	kelenyasira
son	mankan
souligner	kɔɔci
suite (<i>de mots</i>)	sira
suffixe	kɔɔɔ
sujet (<i>d'une phrase verbale ou non verbale</i>)	kumaseɛnkun
sujet du verbe	waletigi, walekɛbaga
syllabe	kanɛ
synonyme	kɔɔɔɔɔɔɔma
système graphique	taamasiyɛnkulu mabennen
tableau noir	walanba
texte	masalabolo
valeur	hakilila
variété des parlers	kan fɔcogo
verbe	wale
verbe complexe	wale sogolonɛn
verbe composé	wale dorokolen
verbe de comparaison	sanganiwale
verbe dérivé	wale bɔɔna
verbe simple	wale ganan
vignette	sebenfuranin labennen
voyelle	dafalen
voyelle brève	dafalen surun
voyelle brève	dafalen surun
voyelle longue	dafalen samanɛn

Ɔɛbila	5
TIGEDABA FOLO	9
Dakunw/Kalansenw	
1. Kuma, kunnafonifalen	10
2. Sebenni taamasiyɛnkulu mabennenw	12
3. Nɛntacogo ni kan fɔcogo	15
4. Kan kɔɔɔacogo	17
5. Masalabolo, kumaseɛn	21
6. Daɛɛ, kanɛ	24
7. Mankan, siginiden	27
8. Kan sariya	30
9. Daɛɛw siginidasigi	35
10. Samani	38
11. Kɔɔɔdaɛɛ ni mabennidaɛɛ	41
12. Daɛɛ ganan ni daɛɛ sogolonɛn	44
13. Daɛɛ tɔgɔmaw	47
14. Kɔɔɔɔɔɔɔmaw	51
15. Kan tɔgɔɛw	54
16. Kulusigili	57
TIGEDABA FILANAN	61
Kalansenw	
1. Kumaseɛn	62
2. Tɔgɔ ni wale	66
3. Kumaseɛn walema bolofilatigi	69
4. Nonabila	74
5. Seginkanni	78
6. Kumaseɛn bolosabatigi (walima kumaseɛn kunbagama)	81
7. Tɔgɔɛ ni forobatɔgɔ	84
8. Damakeɛɛɛɛɛkumaseɛn	86
9. Dɛɛni	89
10. Seginkanni	92

11.	Kumasen walentan dafama	95
12.	Bonna dilannenw ni- <i>ba</i> ni - <i>nin</i> ye	98
13.	Kofolikumasen	100
14.	Cayalan -w	102
15.	Seginkanni	105
16.	Kumasen cogoma	108
17.	Kafolan	111
18.	wa pininkalikumasen ni kankorota pininkalikumasen	114
19.	Bonna dilannen ni - <i>ma</i> ni - <i>ntan</i> ye	117
20.	Seginkanni	120
21.	Mankutulan	123
22.	Jininkalidanye	126
23.	Togo dorokolen	129
24.	Hakajatelan dadonbali	132
25.	Seginkanni	135
26.	Jiralan - <i>nin</i> , <i>in</i> , <i>ninnu</i>	138
27.	Bonna dilannen ni - <i>ka</i> ni - <i>to</i> ye	141
28.	Bonna dilannen ni - <i>man</i> ye	143
29.	ko sementiyalan	146
30.	Seginkanni	149
31.	Hakajatelan dadonnen ni jayorajiralan	152
32.	Bonna dilannen ni - <i>lan</i> ni - <i>bali</i> ye	155
33.	Sementiyalan kerenkerennen	157
34.	Kobila - I	160
35.	Seginkanni	163
36.	Bonna dilannen ni - <i>li</i> ye	166
37.	Kobila - II	168
38.	Cogoyasementiyalan	170
39.	Wale dorokolen	172
40.	Seginkanni	174
41.	Bonna dilannen ni - <i>la</i> ni - <i>baga</i> ye	177
42.	Kobila - III	179
43.	Wale bonna	181
44.	Sinsinnan - I	183
45.	Seginkanni	186

46.	Ladon	189
47.	Danfaralan	192
48.	Diyagoyali	195
49.	Sinsinnan - II	197
50.	Seginkanni	199
51.	Bonna dilannen ni - <i>ya</i> ye	202
52.	Kobila dorokolen	205
53.	Sanganiwale	207
54.	Bonna dilannen ni - <i>la</i> , - <i>nci</i> , ani - <i>ma</i> ye	209
55.	Seginkanni	211
56.	Bonna dilannen ni - <i>bagato</i> , - <i>baganci</i> , ani - <i>jama</i> ye	214
57.	Kofolenjiralan o	216
58.	Kumasentugulan	218
59.	Jagalan	221
60.	Seginkanni	222
	Dapeko	227
	Glossaire	232
	Dakun	237

Achévé d'imprimé sur les presses d'Imprim Color
Cité du Niger (Bamako) en novembre 2006

Cité du Niger, BP 1273 Bamako, Mali
Tél. (223) 221 46 46 - 221 45 99 • Fax (223) 221 90 31
imprimcolor@cefib.com